

Krónika

Nagy örömünkre szolgál, hogy a Scriptura 2015/I. számának megjelenése óta időszakban Szakkollégiumunk számos színvonalas rendezvényt szervezett és tagjaink különböző versenyeken, konferenciákon és pályázatokon is jelentős sikereket értek el.

A 2015 tavaszán megrendezett PTE ÁJK Jogász Napok szakmai programjait hagyományosan Szakkollégiumunk szervezte. A programok közt helyet kaptak neves szakemberek előadásai, jogesetmegoldó versenyek, szakmai kvízzjátékok és érvelési verseny egyaránt. Különös népszerűségnek örvendett Bűnügyi Tagozatunk „CSI Hungary: a helyszíni szemle gyakorlata Magyarországon” címet viselő programja, amelynek keretében az érdeklődők megtekinthették a legmodernebb technikával felszerelt magyar helyszínelő buszt is.

A félév tudományos eredményekben szintén bővelkedett, az országos megmérettetésre készülve az egyéni tudományos munka kiemelkedő hangsúlyt kapott. Szakkollégiumunk hallgatói jeles eredményeket értek el a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián. Kaiser Kristóf, Bűnügyi Tagozatunk volt tagja dolgozatával a Büntetőjog 3. tagozatban második helyezést ért el, Civilisztika Tagozatunkból Molnár Márk pedig pályamunkájával a konferencia Polgári jog 4. tagozatában szerzett második helyezést. Közjogi Tagozatunk tagjának, Hohmann Balázsnak a dolgozata a Közigazgatási jog 1. szekció legjobbjának bizonyult, a tagozat volt tagjai közül Lukonits Ádám az Európai jogi tagozat harmadik helyét, Daka Marija pedig a Nemzetközi jog 2. tagozat második helyét szerezte meg. Elméleti-történeti Tagozatunk tagjai közül Niklai Patrícia Dominika első helyezést kapott a Római Jogi és Egyetemes Állam- és Jогtörténeti tagozatban, Bíró Zsófia pedig a tagozat második legjobb dolgozatát prezentálta. A konferencia opponensi díjai közül négyet szintén szakkollégistáinknak ítéltek, Szücs Blanka az Infkommunikáció és Médiajogi szekció, Török Tamás a Közigazgatási jogi 1. szekció, Lovas László a Római Jogi és Egyetemes Állam- és Jогtörténeti szekció, Szabó András pedig a Büntetőjog 3. szekció legjobb opponensei lettek. Niklai Patrícia Dominikát emellett kiváló előadásáért a Konferencia Prezentációs Díjára is jelölték, Hohmann Balázsnak pedig az Országos Tudományos Diákköri Tanács Pro Scientia Aranyérem-kitüntetést adományozott.

A tavaszi szemeszter további jeles eseményeként tartjuk számon Közjogi Tagozatunk által „A hatalommegosztás elvének érvényesülése napjainkban” címmel

szervezett konferenciát, amelyen a tagozat valamennyi tagja előadóként vett részt. Számos tagunk tartott továbbá előadást a IV. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencián valamint a VII. Nemzetközi és XIII. Országos Interdiszciplináris Konferencián. Hohmann Balázs és Kis Kelemen Bence előadóként vettek részt a II. Fiatalok Európában Konferencián, valamint Hohmann Balázs a Tavaszi Szél 2015 nemzetközi konferencián előadásáért megkapta a legjobb előadónak járó díjat. Kis Kelemen Bence előadóként vett részt a Human Rights vs. National Security – Should Freedom be Restricted to Safeguard Freedom? c. tudományos konferencián, ahol elnyerte a graduális hallgatók szekciójának legjobb előadói díját. Környei Mátyás, a Civilisztika Tagozat tagozatvezetője 2. helyezést ért el a Nagy László Magánjogi Érvelési Versenyen. Kis Kelemen Bence különdíjat kapott a Batthyány Lajos Szakkollégium által 2015 tavaszán meghirdetett tudományos esszépályázaton.

Szintén májusban került sor a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája által szervezett Jogász Doktoranduszok Pécsi Találkozója. A találkozón fiatal kutatóink nagy számban részt vettek előadóként.

A szemeszter méltó befejezéseként 2015. június 19-én rendeztük hagyományos félévzáró konferenciánkat „A jog eszközei a terrorizmus elleni küzdelemben” címmel. A konferencián előadást tartottak Bartkó Róbert (SZIE DFÁJK), Hautzinger Zoltán tanszékvezető egyetemi docens (NKE RTK), Böröcz Miklós rendőr alezredes (TEK), valamint Szakkollégiumunk tagjai (Arnold Bernadett, Bárány V. Fanny, Havasi Bianka, Bánfai Edina és Szabó Eszter Szimonetta). Szintén programjaink palettáját szélesítette Dr. Zacher Gábor főorvos „Drog helyzet van” című előadása, amely rendkívül nagy érdeklődésre tartott számot karunkon. Az előbbi konferenciát a Nemzeti Tehetség Program, utóbbi rendezvényünket a PTE EHÖK támogatta.

A 2015/2016-os tanév is eseménydúsán indult Szakkollégiumunk életében. Októberben kiírt belső pályázatunkra számos színvonalas pályamunka érkezett. A tagozatonként felállított szakmai zsűri a Bűnügyi Tagozatból Hanák Dóra, a Civilisztika Tagozatból Környei Mátyás, a Közjogi Tagozatból Havasi Bianka, az Elméleti-történeti Tagozatból pedig Schmidt Virág pályaművét ítélte legjobbnak. A nyertes dolgozatok szerzői 2015. október 22-én rendezett konferenciánkon adták elő választott témájukat és egyben versenyeztek a legjobb előadói valamint a közönségdíjért. Mindkét díjra Havasi Bianka bizonyult a legérdemesebbnek.

Számos tagunk rangos ösztöndíjban részesült. Bárány V. Fanny, Biró Zsófia, Havasi Bianka, Hohmann Balázs, Kis Kelemen Bence és Niklai Dominika elnyerték a Kriszbacher Ildikó Ösztöndíjat, Bárány V. Fanny a Nemzeti Tehetség Program, Biró Zsófia és Hohmann Balázs pedig az Átütő Tehetségek Ösztöndíjában is részesülnek. Hohmann Balázs Pécs város polgármesteri ösztöndíját és a 2015/2016-os tanév Köztársasági Ösztöndíját szintén magáénak tudhatja. Emellett Szakkollégiumunk több tagja nyert el külföldi tanulmányi ösztöndíjakat és neves ügyvédi irodák gyakornoki helyeinek betöltésére kiírt pályázatot. Többen részt vesznek továbbá a Szinapszis mentorprogramban, ezzel is népszerűsítve szakkollégiumunkat és a PTE-t leendő egyetemisták körében.

Az említett eredmények mellett a tudományos életben való aktív részvételt tükrözi tagjaink számos publikációja, amelyek rangos folyóiratokban és konferenciakötetekben jelentek és jelennek meg.

Elnökség

Pókecz Kovács Attila
tanszékvezető egyetemi docens (PTE ÁJK)

A *principatus* államszervezetének fejlődése Tiberiustól Diocletianusig (Kr. u. 14 – Kr. u. 284)

Az Augustus által létrehozott államberendezkedés új közjogi viszonyokat teremtett Rómában. A kezdeti időszak után egyre nyilvánvalóbbá vált a *principatus* egyeduralmi jellege. Mivel ezt Augustus politikai óvatosságából igyekezett palástolni, a császári hatalomnak sem alakult ki egységes koncepciója, vagyis a *principatus* államrendje nem egy megszilárdult jogi intézményrendszeren alapult, hanem inkább különböző hatáskörök gyűjteménye, ezek egy kézben való összefogása volt. Ezt kihasználva Augustus utódainak alkalmuk nyílt rá, hogy a császári hatalom egyes elemei közül hajlamaiknak és a kor kihívásainak megfelelően hol egyikre, hol másikra helyezték a hangsúlyt. Így az egyes uralkodók, illetve a hosszabban hatalmon lévők különböző uralkodási periódusainak történeti tanulmányozása teszi lehetővé a *princeps* hatalmának meghatározását annak csaknem három évszázados időszaka során. Célszerűnek látom a továbbiakban az egyes uralkodó dinasztiák, illetve rövidebb korszakok szerinti bontásban bemutatni a *principatus* közjogi rendszerének változásait.¹

Elsőként a Julius–Claudius-dinasztia² *princeps*eit (Kr. u. 14-68), majd a polgárháborúk korát és a négy császár uralmát (68-69), a Flaviusok uralmát (69-96), az Antoninusok dinasztiájának korát (96-192), végül a Severusok korát (193-235)³ és a *principatus* végét jelentő katonai anarchia időszakát (235-284) elemzem.⁴

¹ Gaudemet, Jean: *Institutions de l'Antiquité*. Sirey, Paris 1982². 458. o.

² Briand-Ponsart, Claude – Hurlet, Frédéric: *L'Empire romain d'Auguste à Domitien*. Armand Colin, Paris 2014². 27-46. o.

³ Szabó Béla: *Előadások a római állam- és jogtörténet köréből*. Bíbor Kiadó, Miskolc 1999. 59. o.

⁴ Roman, Yves: *Le Haut-Empire romain (27 av. J.-C. – 235 av. J.-C. Ellipses, Paris 1998. 44-47. o. és 65-76. o.*

1. A Julius–Claudius-dinasztia császárai (Kr. u. 14-68)

Augustus több mint 45 évnyi uralma megszilárdította a *principatus* államrendezkedését.⁵ Még életében, Kr. u. 13-ban *imperium proconsulare maius*szal ruházta fel a korábban már örökbefogadott mostohafiát, Tiberius Claudius Nerót, aki ennek köszönhetően mintegy társcsászárrá lett.⁶ Augustus Kr. u. 14-ben bekövetkezett halálával Tiberius lett a *princeps* (14-37),⁷ aki uralkodása idején a szenátori rend tekintélyének helyreállítására törekedett. A szenátus véleményét a fontosabb döntések előtt kikérték, és jelentős büntetőbíráskodási jogkörrel is felruházták.⁸ Miután a római nép méltóságát (*maiestas populi Romani*) a *princeps* testesítette meg, ezért tekintélyének bárminemű megsértése államellenes bűncselekményt valósított meg.⁹ Tiberius uralkodásának idején a szenátus döntött a felségsértési perekben (*laesa maiestas*), és büntetésként halállal, vagyonelkobzással és száműzetéssel is sújthatta az elítélteket, akik között szenátorokat is találhatunk.¹⁰ A szenátus megszerezte a magisztrátusok megválasztásának jogát is, amit a népgyűlés ezzel végérvényesen elveszített.¹¹ A magisztrátusok kiválasztása Tiberius idejében úgy folyt le, hogy elsőként a *senatus* a császár ajánlásának (*commendatio*)¹² és a személyi támogatásának (*suffragatio*) figyelembe vételével összeállította a jelöltek teljes névjegyzékét (*nominatio*), ezt követően a *princeps* és a *senatorok* közti egyeztetésre (*destinatio*) is sor került még, majd a lajstrom véglegesítése után felkiáltással (*acclamatio*) választották meg őket.¹³ Tiberius magát első polgárnak és legjobb *senator*nak tartja, de egyes Augustus által még viselt címekről lemondott. Így nem viselte az *imperator* és a *pater patriae* címeket, és a személyének *divinatió*jára irányuló kísérleteket is elutasította.¹⁴ Tiberius császári hatalma erőteljesen támaszkodott a testőrgárdára. Az Augustus által felállított kilenc *praetori cohors*ot Róma közelében egyetlen katonai táborba (*castra praetoria*) vona össze, és a testőrparancsnok (*praefectus praetorio*) alá rendelte.¹⁵ Intézkedése által Róma és Itália egyetlen katonai egysége közvetlenül a testőrség parancsnokának, közvetve Tiberiusnak

⁵ Cosme, Pierre: Auguste, Perrin, Paris 2009. 134-276. o.

⁶ Humbert, Michel: Institutions politiques et sociales de l'Antiquité. Dalloz, Paris 2011¹⁰. 382. o.

⁷ Suet., Tib. 23-24.

⁸ Suet., Tib. 30.

⁹ Szabó Béla: Előadások a római... 60. o.

¹⁰ Suet., Tib. 58.

¹¹ Petit, Paul: Le Haut-Empire I. (27 avant J.-C. – 161 après J.-C.). Édition du Sueil, Paris 1974. 83-85. o.

¹² Burdese, Alberto: Manuale di diritto pubblico romano. Unione Tipografici-Editrice Torinese, Torino 1975. 166-167. o.

¹³ Petit, Paul: La paix romain. Presses Universitaires de France, Paris 1967. 227-230. o.

¹⁴ Suet., Tib. 26.

¹⁵ Suet., Tib. 37.

az uralma alá került.¹⁶ Az uralkodói háznál már Tiberius idején hatalmas rabszolga személyzet volt, de ebben nem különbözött a *nobilitashoz* tartozó többi családtól. A *consulok* soraiban, így a *senatus* névjegyzékében is feltűntek még a régi köztársasági vezető családok nevei (Aemeliusok, Valeriusok, Corneliusok). Tiberius ugyan a *senatus*szal együttműködésre törekedett, de viszonzásul elvárta, hogy a *senatorok* az állam közvetlen vezetéséről mondjanak le, és a császári politikát támogassák.¹⁷

Tiberius halálát követően a teljes *princepsi* hatalom kijelölt örökösére, Gaius Caesar Caligulára (37-41) szállt.¹⁸ Caligula Augustus unokájaként a császári hatalmat a hellenisztikus istenkirályok mintájára kívánta kiépíteni, magát „új Napistennek” (*neos Hélios*) nyilvánította.¹⁹ A katonaság körében kezdetben nagy népszerűségnek örvendett, azonban zsarnoki jellegű uralkodása és a magisztrátusi intézmények megcsúfolása miatt (kedvenc lovát, Incitatus *consul*nak is tervezte megtenni)²⁰ a *senatus* mértékadó képviselőinek és a császári udvartartásnak az egyetértésével a testőrgárda tagjai meggyilkolták.²¹

Utóda nagybátyja, Claudius²² lett (41-54), aki jelentős központosító jellegű államreformot hajtott végre, amelynek eredményeképpen a Római Birodalom a kor viszonyainak jobban megfelelő, szakértelemmel irányított, közigazgatásilag jól szervezett államhatalommá lett.²³ A közigazgatás irányításában elsősorban a nagy hatékonysággal dolgozó felszabadítottakra támaszkodott.²⁴ Létrehozott egy központosított, császári magánkincstárt (*fiscus Caesaris*), ahová átirányította a császári provinciákból érkező jövedelmek jelentős részét. Ebből a kincstárból szervezte meg Róma gabonaellátását, aminek élén továbbra is egy lovagi származású császári tisztviselő, a *praefectus annonae* állt.²⁵ A császári magánkincstártól, a *fiscustól* elkülönülten működött továbbra is a *senatus* által felügyelt közkincstár (*aerarium*), amelynek bevételei között a szenátusi provinciákból származó adóbevételek voltak a meghatározóak. Az egykori rabszolgákra támaszkodó, *libertinusokból* álló közigazgatási szervezetbe egyre nagyobb mértékben vontak be lovagokat és provinciai származású személyeket is. Claudius közigazgatásának legerőteljesebb reformjai egyértelműen a császári

¹⁶ Petit, Paul: Le premier siècle de notre ère. Armand Colin, Paris 1968. 14-16. o.

¹⁷ Zlinszky János: Ius publicum. Osiris-Századvég, Budapest 1994. 183. o.; Roman, Yves: Empereurs et sénateurs. Une histoire politique de l'Empire romain. Fayard, Paris 2001. 287-289. o.

¹⁸ Suet., Calig. 13-14.

¹⁹ Petit: Le Haut-Empire I.... 87-90. o.

²⁰ Suet., Calig. 55.

²¹ Roman: Empereurs et sénateurs... 294. o.

²² Briquel, Dominique: Claude, érudit et empereur. Belles-Lettres 132/1 (1988), 217-232. o.; Heurgon, Jacques: La vocation étruscolgique de l'Empereur Claude. Belles-Lettres 97/1 (1953), 92-97. o.

²³ Humbert: Institutions... 383. o.

²⁴ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Dialóg Campus, Budapest–Pécs 2015³. 100-111. o.

²⁵ Pavis d'Esturac, Henrietta: La préfecture de l'annone, service administratif impérial d'Auguste à Constantin. École Française de Rome, Rome 1976. 43-67. o.

kancellária megújítását érintették.²⁶ A kancellárián belül szakterület szerinti felosztásban négy ügyosztályt (*officia*) hoztak létre.²⁷ Az *ab epistulis* feladatai közé tartozott a helyi közigazgatási tisztviselőkhez intézett utasítások (*mandata*) megszerkesztése is, így munkáját feltehetően titkárok és az iratok archiválását végző személyzet segítette. Emellett elkészítette a magánszemélyek, a köztisztviselők, a városok és a különböző tisztviselők által a *princeps*hez intézett jogi kérdésekre adott szakvéleményeket is. A *princeps* által adott *rescriptum* elkészülhetett udvariassági formulákat is tartalmazó külön levél formájában (*epistula*) vagy egyszerűen a kérdést tartalmazó irat alá (*suscriptio*) feljegyezve. A második jelentős egység volt a pénzügyekkel foglalkozó, s így a *fiscus* és a császári vagyon (*patrimonium*) könyvelését végző a *rationibus* ügyosztály. A magánszemélyek beadványait kezelő a *libellis* ügyosztály jogi szakértői véleményeket készített abból a célból, hogy a *princeps* minél megalapozottabb választ adhasson a hozzá érkező kérelmekre. A negyedik szervezeti egység, az *a studiis* a császári nyilvántartások és a könyvtári ügyek osztálya volt.²⁸ Három jelentősebb intézkedést hozott, amelyek hosszabb távon kívánták orvosolni a gyakran előálló időszakos gabonahiányt. Az első a tengeri hajózással volt kapcsolatos, amelynek veszélyei miatt a hajósvállalkozások jelentős veszteségeket szenvedtek, illetve a téli hónapokban a hajózás szünetelt is (*mare clausum*). Claudius a téli gabonaszállítás biztosítása érdekében a hajósok által a viharok miatt elszenvedett károkat saját vagyonának terhére (tehát nem az *aerariumból*) megtérítette (...*suscepto in se danno, si cui quid per tempestates accidisset*,...).²⁹ Második intézkedésként mindazoknak, akik hat éven keresztül vállalták, hogy legalább 10 000 *modii* befogadású hajóval biztosítják Róma gabonaellátását, jelentős jogi előnyöket biztosított.³⁰ Nevezetesen a latinjogúak megkaphatták a római polgárjogot, az azzal rendelkezők mentesültek a *lex Papia Poppaea* nőtleneket és gyermekteleneket sújtó rendelkezései alól, a felszabadítottak pedig megkapták mindazokat a kedvezményeket, amelyeket a négygyermekes felszabadított anyák élveztek.³¹ A harmadik intézkedés a jelentős állami építkezések elindításában állt, amelynek célja Ostia kikötőjének újjáépítése volt.³² Emellett még Ostia és Puteoli kikötőinek³³ biztonsága érdekében egy-egy tűzoltó egységet vezényelt a tűzvédek hatékony elhárítására (...*Puteolis et Ostiae singulas cohortes ad arcendos incendiorum casus collocavit*. ...).³⁴ Claudius különös

²⁶ Szabó: Előadások a római... 60. o.

²⁷ Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 37. o.

²⁸ De Martino, Francesco: Storia della costituzione romana IV/1. Jovene, Napoli 1962. 590-592. o.

²⁹ Suet., Cl. 18, 4.

³⁰ Levick, Barbara: Claude. Infolio, Dijon 2002. 143. o.

³¹ Gai. Inst. 1, 32c; Ulp. Reg. 3, 6; Suet., Cl. 19.; Bessenýő András: Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében. Dialóg Campus, Budapest – Pécs 2010⁴. 168. o.

³² Suet., Cl. 20.; Flach, Dieter: Die Rede des Claudius de iure honorum Gallis dando, Hermes 101 (1973), 313-320. o.

³³ Texier, Charles: Mémoire sur les ports situés à l'embouchure du Tibre: le port d'Ostie, le port de Claude, le port de Trajan. Belles-Lettres 1 (1857), 98-104. o.

³⁴ Suet., Cl. 25, 6.

érdeklődést mutatott az igazságszolgáltatás iránt is.³⁵ Számos alkalommal bírói funkcióját is gyakorolva járt el, elsősorban a *cognitio extra ordinem* eljárásoknál.³⁶

Claudiust örökbefogadott fia, Nero³⁷ követte (54-68),³⁸ aki a – feltehetően Seneca által inspirált – *senatus* előtti bemutatkozó beszédében kijelentette, hogy csak a hadsereg és a külügyek (*res externae*) irányításának jogát kívánja a maga számára fenntartani, a közigazgatást és a bíraskodást pedig átengedi a *senatus*nak.³⁹ A köztársaság visszaállításának gondolata ekkorra már lekerült a politikai csoportosulások napirendjéről, ugyanis a római hadseregnek – amely ekkor már 30 légiónból állt (180 000 fő) –, a 22 császári provinciának jól meghatározható vezetésre volt szüksége, ezt pedig csak a *princeps* személye biztosíthatta.⁴⁰ Így a *Res Publica Libera* iránt érzett nosztalgia az évek során lassan eltűnt.⁴¹ A *senatus*szal való jó viszony fenntartásának szándéka ellenére is igyekezett az *aerarium* jövedelmeit a császári pénzügyi érdekek alá rendelni, ezért ellenőrzésére két császári *praefectus* nevezett ki. A kezdeti Seneca tanácsadói tevékenysége által meghatározott éveket felváltotta a *senatus*szal szembeni terrorisztikus fellépés.⁴² Felségsértési perek indultak, több *senator*t halálra ítélték, vagyonukat elkobozták, melyre válaszul több összeesküvést is szőttek ellene. Nero elsősorban a hadsereghez és a római néptömegekhez húzott. Rokonszenvűk elnyerése érdekében gabonaosztással és szórakoztatással kívánta magát a „nép császáráként” láttatni. Jelentős urbanisztikai fejlesztésekbe kezdett, saját maga számára lenyűgöző gazdagságú palotát építtetett (*Domus aurea*) és kolosszális méretű szobrot állíttatott. Mindezek egyértelműen a császári kultusz kialakulásának irányába mutattak. A provinciákban azonban a hadsereg több helyen is lázadást szított ellene, amelynek eredményeképpen Nero hatalma 68 tavaszán a birodalom nyugati felében összeomlott.⁴³ A légiónok a hispaniai provincia parancsnokát, Galbát császárrá kiáltották ki, amit a *senatus* is elismert. Nero menekülni kényszerült, majd öngyilkosságot követett el.⁴⁴ Halálával a Julius–Claudius-dinasztia uralma is megszűnt⁴⁵ – az uralkodói családba ő maga is csak örökbefogadással kerülhetett be –, miután több leszármazója nem maradt a *principatus* létrehozó Augustusnak és feleségének, Liviának.⁴⁶

³⁵ Suet., Cl. 23.

³⁶ May, Gaston: L'activité juridique de l'empereur Claude. *RHD* 15 (1936), 82-83. o.; Renucci, Pierre: Claude. *L'empereur inattendu*. Perrin, Mesnil-sur-l'Estrée 2012. 334-355. o.

³⁷ Suet., Ner. 8.

³⁸ McAlindon, D.: Senatorial Opposition to Claudius and Nero. *AJP* 77/2 (1956), 113-132. o.

³⁹ Petit: Le Haut-Empire I... 99-101. o.

⁴⁰ Cosme, Pierre: L'armée romaine. VIIIe s. av. J.-C. – Ve s. ap. J.-C. Armand Colin, Paris 2009. 80-82. o.

⁴¹ Humbert: Institutions... 383. o.

⁴² Düll, Rudolf: Seneca iurisconsultus. In: AVRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin- New York 1976. 364-380. o.

⁴³ Zlinszky: Ius publicum... 183. o.

⁴⁴ Roman: Le Haut-Empire romain... 46. o.

⁴⁵ Suet., Galb. 1.

⁴⁶ Grimal, Pierre: L'Empire romain. Éditions de Fallois, Paris 1993. 115. o.

Az Augustus által létrehozott kormányzati rendszer a Tiberius hatalomra kerülésétől kezdődő és Nero halálával záruló mintegy fél évszázad alatt fennmaradt, és sikerült konszolidálódnia is. A császári hatalom tartalma az egyes *princeps*ek személyétől függően folyamatosan változott, de végig magába foglalt polgári, katonai és vallási jellegű jogköröket is. A Julius-Claudiusok közül egyesek hatalmukat a *senatus* közreműködésével, mérsékelt egyeduralkodóként gyakorolták (főként Tiberius és Claudius), míg mások (Caligula és Nero) inkább annak abszolút jellegét igyekeztek megvalósítani.⁴⁷

2. A polgárháború és a négy császár uralkodása (68-69)

Nero halálát követően a *senatus* Galbát ismételten elismerte császárként, mivel családja a *nobilitas* közé tartozott.⁴⁸ Idős, konzervatív politikusként a takarékossgot és a katonai fegyelem helyreállítását tűzte ki célul. Ennek eredményeként a korábbi császárok által a testőrség számára az új uralkodó hatalomra kerülésének alkalmából meghonosított pénzbeli ajándékot (*donativum*) megtagadta, melyre válaszul a *praetorianusok* 69. január 15-én megölték, és helyére M. Salvius Othót kiáltották ki császárnak.⁴⁹ Ezzel egy időben a Rajna melletti légiók Germania *legatus*át, Vitelliust kiáltották ki császárnak.⁵⁰ Othó és Vitellius között a katonai összecsapásra 69 áprilisában Észak-Itáliában került sor, amely Vitellius győzelmét hozta.⁵¹ A vereség hatására Othó öngyilkosságot követett el, és a keleti légiók is elkezdtek szervezkedni, majd 69. július 1-jén Flavius Vespasianust, az idős és tapasztalt hadvezért kiáltották ki császárnak. Vespasianust még Nero nevezte ki a iudeai háborúban részt vevő római haderő parancsnokának.⁵² A Vitellius és Vespasianus hívei közötti összecsapások miatt Rómában is utcai harcok folytak, de miután Vespasianus testvére töltötte be ekkor a *praefectus urbi*⁵³ tisztségét, ő pedig bátyja oldalára állt, ezzel javára dőlt el a csatározás. Magát Vitelliust is elfogták, majd megölték.⁵⁴ Így a négy császárt is látott 69. év végén Vespasianust távollétében a *senatus* december 22-én császárrá választotta. Uralkodásával egy új császári dinasztia jelenik meg Róma élén, s ezzel egy új szakasz veszi kezdetét.⁵⁵

⁴⁷ Briand – Ponsart – Hurlet: L'Empire romain... 46. o.

⁴⁸ Suet., Galb. 2.

⁴⁹ Suet., Galb. 16.

⁵⁰ Suet., Oth. 8.

⁵¹ Suet., Oth. 9.

⁵² Suet., Vesp. 4.

⁵³ Vitucci, Giovanni: Ricerche sulla prefectura urbi in età imperiale. L'Erma di Bretschneider, Roma 1956. 48-49. o.

⁵⁴ Suet., Vit. 8.

⁵⁵ Petit: Le premier siècle... 41-47. o.

A Nero halálát követő időszakban a Julius–Claudius-ház császári trónra esélyes jelöltet nem tudott állítani, ezért négy olyan *senatort* is megválasztottak a *princepsi* tisztségre, akik semmiféle rokoni kapcsolatban nem álltak a korábbi uralkodókkal.⁵⁶ Így a négy császár éve valójában a *senatus* arra irányuló próbálkozásának tekinthető, hogy visszaszerezze befolyását a *princeps* személyének kiválasztásában. Ez a törekvés azonban Vespasianus és fiainak trónra jutásával további 26 évre lekerült a napirendről.⁵⁷

3. Az itáliai császárok, a Flaviusok uralma (69-96)

A *principatus* történetében az 1. századi közjogi és politikai viszonyok konszolidációjában jelentős szerepet játszott a lovagrendi és itáliai származású Flavius-dinasztia három császára: Vespasianus (69-79) és két fia, Titus (79-81) és Domitianus (81-96).⁵⁸ Trónra kerülésükkel az itáliai városok *municipiumaiban* élő polgárság jutott hatalomra.⁵⁹ Ez egyúttal a régi hagyományokat tiszteletben tartó korábbi politika háttérbe szorulására is magyarázatot ad. A Flaviusok jogalkotó munkájuk során a társadalom közerkölcseire is tekintettel voltak, erkölcsösségre és szemérmességre (*princeps pudicus*) törekvő ideológiát vallottak.⁶⁰ Ez megmutatkozott az uralkodók – különösen Vespasianus és Titus – személyes példamutatásában, a luxust elutasító egyszerű életvitelben és a példás családi életben is.⁶¹ A jogban ez az ideológia a hatalomalatti családgyermekek uzsorások elleni védelmében (SC *Macedonianum*), illetve a rabszolgákkal nemi viszonyt folytató római polgárnők szankcionálásában (az 54-ben elfogadott SC *Claudianum* szigorítása) volt tetten érhető.⁶²

Vespasianus hatalomra kerülésekor újra felvette a Tiberius óta mellőzött *imperator* címet, egyúttal a *consulságot* is viselte évről évre, rendszerint idősebb fiával, Titusszal együtt.⁶³ Ketten együtt töltötték be 73-74-ben a *censori* tisztséget is, ami lehetőséget adott számukra, hogy a *senatus* összetételét befolyásolhassák.⁶⁴ Vespasianus jogait hatalomra kerülésekor a *senatus* külön határozatban (*senatus consultum de imperio Vespasiani*) rögzítette.⁶⁵ A *senatus consultum* egy feliratos köemléken

⁵⁶ Petit: Le Haut-Empire I.... 111-115. o.

⁵⁷ Briand – Ponsart – Hurlet: L'Empire romain... 51. o.

⁵⁸ Salles, Catherine: La Rome des Flaviens. Vespasien. Titus, Domitien. Perrin, Paris 2002. 107-179. o.

⁵⁹ Humbert: Institutions... 383.

⁶⁰ Grelle, Francesco: La 'correctio morum' nella legislazione flavia. In: ANRW II. 13 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin – New York 1980. 347-352. o.

⁶¹ Grelle, i. m. 352-359. o.

⁶² Grelle, i. m. 355. o.; Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 115. o. és 291-292. o.

⁶³ Suet., Tit. 6.

⁶⁴ Grelle, i. m. 364. o.

⁶⁵ CIL VI, 930.

töredékesen maradt fenn.⁶⁶ Ha ép volna, akkor a *principatus* mintegy alaptörvényének teljes tanulmányozására lehetőségünk lenne, hiszen a jogforrás kifejezetten utal rá, hogy a korábbi *princeps*eket is megillették a felsorolt jogkörök. A *senatus* határozata az új *princeps*et mindazokkal a jogokkal felruházta, amelyekkel Augustus, Tiberius és Claudius rendelkezett. Az emlékezetük törlése miatt (*damnatio memoriae*) Caligula és Nero kimaradt a felsorolásból, s így a 69-es év másik három császárára sincs benne utalás. A töredék alapján a *princeps* nemzetközi szerződéseket köthetett (*foedus facere*), összehívhatta a *senatust*, előtte javaslatokat tehetett, határozatait visszaküldhette, illetve előterjesztés és szavazás útján *senatusi* határozatot hozathatott (*senatus habere, relationem facere, remittere, senatus consulta per relationem discessionemque facere*).⁶⁷ A *princeps* tett javaslatot a magisztrátusok személyére, illetve megszerezte azt a jogosítványt is, hogy jelölteket támogathasson, valamint hogy az ő jelöltjeit a választó gyűlések soron kívül figyelembe vegyék. Egyúttal a *pomerium* határait is megváltoztathatta, illetve meghozhatott minden olyan határozatot, amelyet a római államérdek vagy az egyes személyek szempontjából hasznosnak látott.⁶⁸ A *senatus consultum* nem sorolta fel valamennyi császári jogkört, de egyértelműen kitűnik belőle, hogy a *princeps* az állam meghatározó személyisége.⁶⁹ A *princeps* megválasztásáról, uralkodásának kezdetéről azonban nem történik utalás. Így az utódlás kérdését sem szabályozta. Mindezek tudatában Vespasianus már életében igyekezett gondoskodni az utódlásról: fiával, Titusszal közösen viselt hivatalai mellett a *tribunicia potestast* és az *imperium maius* is megosztotta.⁷⁰ Nero és utódai idején hatalmas államadósság halmozódott fel, amit többek között a katonaság felé fennálló zsoldtartozások miatt is sürgősen rendezni kellett.⁷¹ Vespasianus ennek érdekében elkoboztatta Nero császári földtulajdonát, és ezt a birtokállományt összeolvasztotta a még meglévő állami földekkel (*ager publicus*).⁷² Ennek eredményeképpen a birodalom valamennyi provinciáját érintő császári földtulajdöntömeg (*res privata*) jött létre, amely mellett állami már nem létezett. Ehhez a *res privatához* csatolták a birodalom területén elhelyezkedő gazdátlan földeket (*bona caduca*) is. Így a Claudius idejében még különállóan működő császári magánjellegű és hivatali ügyintézés e területen összeolvadt. Folytatta a római köznépnek tetsző politikát, elkezdte építtetni Nero kolosszális méretű szobrának helyén az *Amphiteatrum Flaviumot*, a

⁶⁶ Mantovani, Dario: Les clauses «sans précédents» de la lex de imperio Vespasiani: une interprétation juridique. Cahiers Glotz 16 (2005), 25-43. o.

⁶⁷ Gaudemet: Institutions ... 500. o.

⁶⁸ Hurler, Frédéric: La Lex de imperio Vespasiani et la légitimité augustéenne. Latomus 52 (1993), 261-280. o.

⁶⁹ Nicolet, Claude: La Tabula Siarensis, la lex de imperio Vespasiani, et le jus relationis de l'empereur au Sénat. MEFRA 100/2 (1988), 827-866. o.

⁷⁰ Suet., Tit. 6.

⁷¹ Krawczuk, Aleksander: Római császárok. A principátus és a válság kora (Kr. e. 44 – Kr. u. 285). Lazi Könyvkiadó, Szeged 2008. 119. o.

⁷² Humbert: Institutions... 383. o.

Colosseumot. Vespasianust 79-ben bekövetkező halála után előbb idősebb fia, Titus, majd annak korai halálát követően fiatalabbik fia, Domitianus követte a *princepsi* tisztségben.⁷³

Titus (79-81) rövid uralkodása alatt folytatta apja politikáját.⁷⁴ *Principatusa* idejére esik a Vezúv 79. augusztus 24-ei kitörése, amely elpusztította Pompeii, Herculaneum és Stabiae településeket.⁷⁵

Domitianus (81-96) elődeihez képest despotikus berendezkedést igyekezett megvalósítani.⁷⁶ Minden évben megválasztották *consulnak* és *néptribunusnak*. Emellett felvette a *dominus et deus* címet is. A *senatus* háttérbe szorításával személyes bizalmi embereiből (*amici principis*) egy szűk tanácsadó testületet hozott létre, amely a későbbiekben kialakuló *consilium principis* előképe lett.⁷⁷ A császári hivatalnokszervezetben a felszabadítottak helyett a lovagrendiekre kívánt támaszkodni. Uralkodása alatt a *senatorokkal* szemben több felségsértési per is indult,⁷⁸ amelyek kivégzésekkel és vagyonelkobzásokkal zárultak.⁷⁹ Általában elmondható, hogy a *senatusi* arisztokráciával szemben a katonaságra kívánt támaszkodni, ezért a legionáriusok zsoldját egyharmaddal megemelte.⁸⁰ Miután a *senatusban* nem örvendett nagy népszerűségnek, széles körű összeesküvés bontakozott ki ellene, végül az összeesküvők által megvesztegetett magán-*secretarius*a végzett vele.⁸¹ A *senatus* ezt követően a testőrgárda döntését megelőzve császárrá választotta M. Caecinus Nerva *senatort*, aki korábban Domitianus hűséges hívének számított.⁸²

Az Augustust követő időszak egyik legfontosabb közjogi kérdését, a *princepsi* hatalom alkotmányos átszállásának problémáját Vespasianus oldotta meg a Flaviusok dinasztikus öröklésével. A császári hatalom dinasztikus öröklődése azonban nem tudott gyökeret verni, ugyanis Vespasianus törekvései csak azért járhattak sikerrel, mert ezzel a polgárháborús helyzetet sikerült konszolidálni. Ez az állapot Domitianus halálával megszűnt, így a *senatus consensus*ának hiányában a testőrcsapatok döntötték el az utódlás kérdését.⁸³

⁷³ Petit: Le Haut-Empire I.... 115-124. o.

⁷⁴ Parsi, Blanche: Désignation et investiture de l'empereur romain (Ier et IIe siècle après J.-C.). Sirey, Paris 1963. 171-174. o.

⁷⁵ Petit: Premier siècle... 50. o.; Roman: Le Haut-Empire romain... 47. o.

⁷⁶ Suet., Domit. 3.

⁷⁷ Crook, i. m. 48-52. o.

⁷⁸ Suet., Domit. 10.

⁷⁹ Roman: Empereurs et sénateurs... 323-329. o.

⁸⁰ Humbert: Institutions... 383. o.

⁸¹ Suet., Domit. 14-14.; Briand – Ponsart – Hurlet: L'Empire romain... 54-63. o.

⁸² Petit: Le Haut-Empire I.... 163-165. o.

⁸³ Bats, Maria – Benoist, Stéphane – Lefebvre, Sabine: L'empire romain au IIIe siècle de la mort de Commode au Concile de Nicée. Atlande, Tournai 1997. 63. o.

4. A provinciái származású császárok kora, az Antoninusok dinasztiája (96-192)

Nerva trónra kerülésével az Antoninusok csaknem egy évszázados uralma vette kezdetét, amely egyben a *principatus* aranykorának is tekinthető, mivel az új dinasztia császárainak sikerült megtalálni az egyensúlyt a *senatus* és a *princeps* hatalma között. A korszak császárait a történeti hagyományok Antoninusoknak nevezik, azonban az első három uralkodó, Nerva, Trajanus és Hadrianus vér szerint nem voltak Antoninusok. A *princepsi* tisztség zavartalan átörökítése érdekében ebben az időszakban teret nyert az örökbefogadás (*adoptio*) rendszere, amely szerencsésen kiküszöbölte a hatalomért való harcokat.⁸⁴ A korszak a provinciái származású polgárok felemelkedésének időszaka is egyben. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Traianust, aki a „legjobb *princeps*” címet is viselte (*optimus princeps*), a környezete egységesen *dominus*nak szólította.⁸⁵

Nerva (96-98) rövid, kevesebb mint másfél éves uralkodását a *senatus*nak tett gesztusok és a hadsereggel való éles szembenállás jellemezte. Ő még nem volt kijelölt utód, megválasztását csupán személyes érdemeinek köszönhetette. Kiegyensúlyozott politikát folytatott az ellentétes érdekű szabad római polgárok egyes csoportjai között. Bár Domitianust emlékezetvesztés büntetéssel sújtotta (*damnatio memoriae*), intézkedéseinek jelentős részét mégis fenntartotta. A hadsereg nyomására először adoptálta, majd társuralkodóként maga mellé vette az akkor provinciái helytartói tiszteket betöltő, hispániai származású Traianust.⁸⁶ Így Nerva halálakor (98-ban) ő követte a trónon, majd gyakorlattá vált, hogy a *princeps* még életében kijelölte egyik szűkebb köréhez tartozó munkatársát, majd magánjogilag fiává fogadta (*adoptio*). Ezáltal az uralkodóvá válás alkalmával nem a vérségi kapcsolatok és a rokonság játszott meghatározó szerepet, hanem az egyéni érdek.⁸⁷ Ez alól csak Commodus (180-192) kivétel, aki Marcus Aurelius fia volt, s uralomra jutásával ismét érvényesült a dinasztikus elv.⁸⁸

Traianus (98-117) idején a hódítások új lendületet kaptak, uralkodása alatt éri el a Római Birodalom kiterjedtségének csúcspontját. Traianus saját maga állította össze tanácsadó testületét, így a *senatus* szerepe e téren háttérbe szorult.⁸⁹ Az állami kiadásokat növelte, de szélesebb területeket volt képes ellenőrzése alá vonni. A hagyományos háborús kiadások, a középítkezések, az útépitések és a kikötőfejlesztések (Ostia, Centumcellae, Ancona) mellett ő

⁸⁴ Parsi: i. m. 14-21. o.

⁸⁵ Petit: Le Haut-Empire I... 161-174. o.

⁸⁶ I. Szlávik Gábor: Traianus útja a hatalomba. Egy antik rendszerváltás története. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2006.

⁸⁷ Parsi: i. m. 182-186. o.

⁸⁸ Humbert: Institutions... 83-385. o.

⁸⁹ Crook, John: Consilium principis. Imperial councils and counsellors from Augustus to Diocletian. University Press, Cambridge 1955. 53-55. o.

tökéletesítette az árva gyermekek ellátására kialakított – még Domitianus által kezdeményezett és Nerva által megszervezett – *alimentatio* rendszerét. Intézkedéseinek köszönhetően a császári *fiscus* az itáliai mezőgazdasággal foglalkozó kisbirtokosok részére kedvező kamatozással (5%) jelzáloggal biztosított kölcsönt nyújtott. A császári kincstár csak a tőkeösszeg visszafizetését várta el, a kamatokat az illetékes *municipium*ok számára kellett visszatéríteni, amelyek az így megszerzett összegeket az árva gyermekek ellátására és taníttatására voltak kötelesek fordítani. Az ellátás összege (*alimentatio*) fiúk esetében (*pueri alimentarii*) havi 16, leányoknál (*puellae alimentariae*) 12 *sestertius* volt.⁹⁰ Ezen túl a császár a birodalom területén új *coloniákat* alapított, számos településnek *municipium* rangot adott. A hódításokkal párhuzamosan nagy gondot fordított a provinciai lakók romanizációjára is. Számukra gyakran római polgárjogot adományozott, sőt ennek megkönnyítése érdekében még az újonnan *cives Romanus*sá válók egy részét is felmentette az őket sújtó 5%-os örökösödési adó (*vicesima hereditatum*) megfizetése alól.⁹¹

Hadrianus⁹² (117-138) Traianushoz hasonlóan hispaniai, lovagrendű családból származott, akit előde végrendeletében tett meg örökösül.⁹³ Legfontosabb közjogi tettének azt tekinthetjük, hogy újjászervezte a központi császári igazgatást. A császári kancellárián két újabb ügyosztályt (*scrinum*) hozott létre, így számuk immár hatra emelkedett. Az újonnan felállított hivatal egyike a jogi döntvényeket előkészítő (*a cognitionibus*), a másik pedig a könyvtárak, levéltárak és irattárak (*a bibliothecis*) feladataival foglalkozó volt.⁹⁴ Az elvi irányítás és az ellenőrzés feladata a császári tanács (*consilium principis*) kezében összpontosult, amelynek tagjai között *senatorokat*, lovagrendűeket, katonai vezetőket és jogtudósokat (Salvius Iulianus) is találunk.⁹⁵ A *senatus* jogalkotó szerepe csökkent, a *princeps* pedig növelt azáltal, hogy a *senatus consultum*ok a császári előterjesztések (*oratio principis*) felkiáltással (*acclamatio*) történő elfogadásává degradálódtak.⁹⁶ A császári közigazgatás fontosabb tisztségeit – a *senatori* rendűeknek fenntartott *praefectus urbi* kivételével – lovagrendűek szerzik meg.⁹⁷ Így az általuk betölthető hivatalok mindenekelőtt a két *praefectus praetorio*, a római rendfenntartói és tűzvédelmi feladatokat ellátó *praefectus vigilum*, a gabonaellátásért felelős *praefectus annonae* és az Egyiptom helytartója címet viselő *praefectus Aegypti* voltak. Hadrianus idején a császári posta

⁹⁰ Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 127. o.

⁹¹ Petit: Le Haut-Empire I.... 163-165. o.

⁹² SHA, Hadr, 1.

⁹³ SHA, Hadr. 1.

⁹⁴ De Martino: i.m. 588-592. o.

⁹⁵ Bund, Elmar: Salvius Iulianus, Leben und Werk. In: ANRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gryter, Berlin- New York 1976. 408-454. o.

⁹⁶ Schmidt, Joël: Hadrien. Perrin, Paris 2013. 211-217. o.

⁹⁷ Schmidt: i. m. 229-232. o.

működéséért felelős *praefectura* is létrejött, vezetője a *praefectus vehiculorum* volt,⁹⁸ akit a *praefectus praetorio* felügyelete alá helyeztek, és 100 000 *sestertius* fizetést kapott. A *princeps*ek által kiépített közigazgatás alacsonyabb szintjein Rómában, Itáliában és a provinciákban is *procuratorok* álltak. Hadrianus korában a birodalmat mintegy 40 provincia alkotta, s közülük már csak 11 tartozott a *senatus* felügyelete alá.⁹⁹ A többi élére a császár nevezte ki a helytartókat, a kisebbek élére *procuratori* rangban. Azonban a *senatusi* provinciák vonatkozásában is megillette a *princeps*t az ajánlás (*commendatio*) joga, ellenben ezekben a tartományokban rendszerint légiók nem állomásoztak. A lovagok alacsonyabb rétegeit a császári kincstár jogi ügyeinek intézésébe is bevonták, ők kincstári ügyészek (*advocati fisci*) lettek. Hadrianus idejére a *procuratorokat* már négy fizetési osztályba sorolták:¹⁰⁰ 60 000 (*sexagenarius*), 100 000 (*centenarius*), 200 000 (*bicentenarius*) és 300 000 (*tricentenarius*) *sestertius* havi fizetéssel.¹⁰¹ Hadrianus a lovagrendűek számára egy új hivatalt, a gabona-felügyelőket (*frumentatores*) testületét is felállította. A testület tagjai a Róma és a hadsereg számára biztosított gabona elosztását felügyelték, majd idővel az adók behajtását is ellenőrizték, illetve titkosrendőri, besúgó-i tevékenységet is elláttak. Kinevezésüket magától a császártól kapták a *praefectusok*, az illetékes *scriniumok* vezetői és a provinciai helytartók javaslatai alapján.¹⁰² Hadrianus uralkodásának idején az egyetlen megmaradt és a régi jogköreivel még rendelkező *magistratura*, a *praetori* is elvesztette önálló döntéshozatali jogát, az évenként megválasztott 14 *praetor* ettől kezdődően nem adhatott ki *edictumot*.¹⁰³ Egyúttal a *praetori* tisztség csaknem ötszáz éves működése alatt kibocsátott *edictumok* anyagát Hadrianus utasítására Salvius Iulianus *Edictum Perpetuum* néven összegyűjtötte és lezárta.¹⁰⁴ Ettől kezdődően új jogszabályokat a *senatus* és a császár hozhatott. Az igazságszolgáltatás megreformálásával is kísérletezett úgy, hogy a *senatus* jogköréből kivette az itáliai peres ügyek intézését, s azt négy *consuli* tisztséget már betöltött *senatorra* bízta, akik azt *legati Augusti pro praetore italici* tisztségükönél fogva a négy újonnan kialakított kerületben eljárva gyakorolták.¹⁰⁵ A gyakorlatban azonban ez az újítás nem vált be, és hamarosan eltűnt anélkül hogy a későbbi korokra befolyást tudott volna gyakorolni.¹⁰⁶ Mindezek alapján megállapítható, hogy Hadrianus idejére a császárság véglegesen egyeduralkodmá vált, s maga a *princeps* csak a katonáira, a hivatalnokaira és a jogászáira támaszkodó

⁹⁸ SHA, Hadr. 7.

⁹⁹ Pflaum, Hans-Georg: Abrégé des procureurs équestres. Éditions E. De Boccard, Paris 1974. 20-23. o.

¹⁰⁰ Pflaum, Hans-Georg: Les salaires des magistrats et fonctionnaires du Haut-Empire. Les «dévaluations» à Rome. Époque républicaine et impériale. Volume I. École Française de Rome, Rome 1978. 311-315. o.

¹⁰¹ Roman: Le Haut-Empire romain... 68-70. o.

¹⁰² Pavis d'Esturac : i. m. 34-35. o.

¹⁰³ Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 57. o.

¹⁰⁴ Schmidt: i.m. 217-222. o.

¹⁰⁵ SHA, Hadr. 22, 13.

¹⁰⁶ Petit: Le Haut-Empire I.... 182-188. o.

uralkodó lett.¹⁰⁷ A kormányzás és a politikai rendszer egyértelműen a *principatus* irányából a *dominatus* felé mozdult.¹⁰⁸

Antoninus Pius (138-161) Gallia déli részéből, egy Narbonne környéki családból származott, és Hadrianus adoptált gyermekeként került a trónra.¹⁰⁹ Uralkodása a római állam történetének egyik legszerencsésebb, legboldogabb időszaka, ami egyrészt elhozta a régóta hön áhított római békét (*Pax Romana*), másrészt kiváló kormányzati és közigazgatási képességeinek köszönhetően a provinciabeliek is élvezhették a gazdasági fejlődés eredményeit.¹¹⁰ Antoninus Pius nem csak az állam egyeduralkodója, hanem polgárainak védelmezője és jótevője is volt, gondoskodni kívánt polgáraitól, amelyet általános, mindenkire kiterjedő adócsökkentéssel kívánt elérni.¹¹¹ Még a rabszolgák védelmében is fellépett, a velük szembeni nem megfelelő bánásmód észlelése esetén rendelkezéseinek köszönhetően hatósági úton szabadon bocsátásra is kötelezhették a tulajdonosokat.¹¹² Jogi döntéseit tekintélyes jogászai (Volusius Maecianus, Ulpius Marcellus) véleményének meghallgatása után hozta meg.¹¹³

Marcus Aurelius (161-180) Antoninus Pius előre kijelölt utódként Lucius Verusszal¹¹⁴ együtt, társcsászárként kezdte meg uralkodását.¹¹⁵ A római *principatus* történetében ez volt az első példája a kettős császárságnak, amelyben a vezető szerep Marcus Aureliust illette meg, mivel *pontifex maximus* címmel csak ő rendelkezett. A társcsászárok felosztották maguk között a provinciák irányítását úgy, hogy Marcus Aurelius kapta az európai és az afrikai tartományokat, míg Lucius Verus felügyelete alá az ázsiaiak kerültek.¹¹⁶ A kettős császárság állapota csak Lucius Verus 169-ben bekövetkezett haláláig tartott.¹¹⁷ Marcus Aurelius trónra kerülése előtt hosszú ideig készülődhetett a kormányzásra, mivel már Hadrianus is Antoninus Pius követő utódként jelölte meg.¹¹⁸ A legkiválóbb mesterektől tanult retorikát, jogot és filozófiát, a kor egyik legjelentősebb gondolkodójának is tekinthetjük.¹¹⁹ Uralkodása idején újabb külső támadások érték a birodalmat, amelyek elhárítása teljes energiáját lekötötte. Az örök keleti ellenség, a *parthusok* mellett más nép támadása is fenyegetett, és a birodalom nyugati tartományai is

¹⁰⁷ Humbert: Institutions... 384. o.

¹⁰⁸ Humbert: Institutions... 384. o.

¹⁰⁹ SHA, Ant. Pi. 1.

¹¹⁰ Petit: Le Haut-Empire I... 220-227. o.

¹¹¹ SHA, Ant. Pi. 6-8.

¹¹² Petit: Le Haut-Empire I... 172-174. o.

¹¹³ SHA, Ant. Pi. 12.

¹¹⁴ SHA, Marc. Aur. 7.

¹¹⁵ Roman, Yves: Marc Aurèle. L'empereur paradoxal. Payot, Paris 2013. 198-212. o.

¹¹⁶ Petit: Le Haut-Empire II... 15-17. o.

¹¹⁷ SHA, Luc. Ver. 8-10.

¹¹⁸ Petit: Le Haut-Empire II... 13-19.

¹¹⁹ SHA, Marc. Aur. 6-8.

veszélybe kerültek.¹²⁰ Az északi germán törzsek, elsősorban a gótok, a burgundok és a vandálok déli irányú mozgásai a többi törzset is helyváltoztatásra készítették, ezért betörték a római provinciákba annak ellenére, hogy a határokat (*limes*) Domitianus és Hadrianus uralkodása közötti időszakban folyamatosan erősítették. A betörő markomannok és kvadok a Duna menti határ vonalát teljesen elfoglalták, Pannoniát kifosztották, az itáliai Aquileiáig is eljutottak.¹²¹ Innen csak Marcus Aurelius személyes vezetésével sikerült őket visszaverni, majd a Duna túlsó partjáig kényszeríteni, végül békekötésre bírni.¹²² Valamennyi külső támadás katonai sikereket hozott Róma számára, és békekötéssel zárult,¹²³ melyet a császár a provinciák helyzetének megszilárdítására, a pénzügyi helyzet rendezésére fordított, illetve a *consilium principis* tagjai állandó státuszt kaptak uralkodása alatt.¹²⁴

Az utolsó Antoninus, Commodus (180-192) Marcus Aurelius vér szerinti gyermekeként került a trónra, s a korlátlan személyes uralom kiépítésén dolgozott. Szenvedélye a gladiátorjáték volt, a küzdelmekben gyakran maga is részt vett.¹²⁵ A birodalmat érő külső támadások és felkelések kezelését még az apja által kinevezett hivatalnokok időlegesen kezelni tudták. A *senatus* a császári döntések formális megerősítőjévé vált, uralkodása alatt a provinciai származásúak már a *senatorok* 60%-át tették ki.¹²⁶

Az Antoninusok időszakát a *principatus* fénykorának tekinthetjük, ekkorra sikerült ugyanis megtalálni az egyensúlyt a *senatus* és a *princeps* szerepe között. A hatalom nem vérségi alapon, hanem a személyes érdemeken alapuló örökbefogadásoknak köszönhetően szállt át az egyik *princeps*ről a másikra, s ez a *senatus*nak is megfelelt. A *senatorok* körében a provinciai származásúak egyre inkább előtérbe kerültek.¹²⁷

5. A keleti származású császárok kora, a Severusok dinasztíája (193-235)

Commodus meggyilkolását követően a római testőrgárda és a *senatus* 193-ban P. Helvetius Pertinaxot választotta *princeps*szé.¹²⁸ Rövid (kevesebb, mint 3 hónapos) uralma alatt a katonai és pénzügyi fegyelem megszilárdítását, a *senatus* tekintélyének visszaszerzését és a takarékos gazdálkodás

¹²⁰ Petit: Le Haut-Empire II.... 24-25. o.

¹²¹ Petit: Le Haut-Empire II.... 25-29. o.

¹²² SHA, Marc. Aur. 22.

¹²³ Roman: Marc... 257-310. o.

¹²⁴ Härtel, Gottfried: Der Beginn der allgemeinen Krise im Westen des Römischen Reiches. Wirtschaftliche und soziale Veränderungen in der Zeit von Marc Aurel bis zum Septimius Severus (161-211). Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 13 (1965), 262-276. o.; Daguet-Gagey, Anne: Septime Sévère. Rome, l'Afrique et l'Orient. Payot, Paris 2000. 57-84. o.

¹²⁵ SHA, Comm. 12-13.

¹²⁶ Petit: Le Haut-Empire II.... 20-24. o.

¹²⁷ Roman: Le Haut-Empire romain... 65. o.

¹²⁸ Daguet-Gagey: i.m. 181-208. o.

megvalósítását tűzte ki célul.¹²⁹ Meggyilkolása után 193-ban még négy császárt is választottak, közülük csak M. Didius Iulianus (193) és L. Septimius Severus (193-211) kapott *senatusi* megerősítést.¹³⁰ Miután Didius Iulianus csak néhány hónapig maradt életben, a hatalmat a Pannoniában állomásozó légiök támogattotta, Septimius Severus szerezte meg.¹³¹ Ő az első nem európai származású uralkodó, hiszen afrikai lovagrendi családban született,¹³² ráadásul még nagy befolyással rendelkező felesége, Iulia Donna is egy syriai főpap lánya, azaz keleti volt.¹³³ Bár a római arisztokrácia eleinte bizalmatlanul fogadta, a kezdeti polgárháborús időszak után 197-től már egyeduralmat gyakorolt. Első intézkedésként a több császár halálában részes, megbízhatatlan testőrgárdát feloszlatta, és a provinciai katonákból egy tízezer főből álló, új *praetorianus* gárdát állított fel.¹³⁴ Emellett még egy katonai *legiót* is Róma közelében állomásoztatott, hogy az új testőrcsapatok engedetlensége esetén legyen kire támaszkodnia. A katonaságra alapozta uralmát, így a birodalomban felállított *legiók* számát tovább növelte (30-ról 33-ra), és a katonák zsoldját is megemelte.¹³⁵ Ezen felül a katonáknak járó kedvezmények körét is bővítette, szolgálati idejük alatt házasságot köthettek, így a táboron kívül családjukkal is tölthették idejüket.¹³⁶ A Vespasianus idejére egységesülő császári földtulajdont újra kettéosztotta: míg a *res privata* a császári hivatali és állami földeket jelentette, a 193-197 közötti polgárháborúk során elkobzott földek a császár személyes vagyonába (*patrimonium privatum*) kerültek.¹³⁷ A katonai tisztséget betöltők mellett a jogászok jutottak befolyáshoz, számos jelentős jogtudós lett *consilium principis*ének tagjává (Paulus, Ulpianus, Papinianus).¹³⁸ A *praefectus praetorio* tisztségét 205-től megkettőzte, s ettől kezdve rendszerint egy katona és egy jogász töltötte be a hivatalt.¹³⁹ A császári hivatalnoki szervezetben a lovagrendiekre támaszkodott, köztük egyre több volt a keleti és afrikai származású.¹⁴⁰ A *senatus* hatásköre csak Rómára és Itáliára terjedt ki. Az intézkedések folytán egy katonai bürokratikus állam épült ki.¹⁴¹

¹²⁹ SHA, Helv. Per. 7.; 13.

¹³⁰ Bats – Benoist – Lefebvre: L’empire romain... 43-45. o.

¹³¹ Daguet-Gagey: i. m. 209-243. o.

¹³² SHA, Sept. Sev. 1.

¹³³ Humbert: Institutions... 385. o.

¹³⁴ Cosme: L’Armée... 84-87. o.

¹³⁵ Petit: Le Haut-Empire II... 56-60. o.

¹³⁶ Szabó: Előadások a római... 68. o.

¹³⁷ Petit: Le Haut-Empire II... 75. o.

¹³⁸ Maschi, Carlo Alberto: La conclusione della giurisprudenza classica all’età dei Severi. Iulius Paulus. In: ANRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin – New York 1976, 667-707. o.; Giuffrè, Vincenzo: Papiniano: fra tradizione ed innovazione. In: ANRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin- New York 1976. 632-666. o.; Crifò, Giuliano: Ulpiano. Esperienze e responsabilità del giurista. In: AVRW II. 15 (Hrg. Hildegard Temporini), de Gruyter, Berlin – New York 1976. 708-789. o.

¹³⁹ Id. Coriat, Jean-Pierre: Le prince législateur. La technique législative des Sévères et les méthodes de création du droit impérial à la fin du Principat. École Française de Rome, Rome 1997.

¹⁴⁰ Bats – Benoist – Lefebvre: L’empire romain... 45-47. o.

¹⁴¹ Daguet-Gagey: i. m. 337-362. o.

Septimius Severus még életében kijelölte két fiát, Caracallát (211-217) és Getát utódául.¹⁴² A kettős császárságra irányuló kísérlete azonban megghiúsult, mivel a halála után egyeduralomra törő Caracalla egy év uralkodás után 212-ben testvérét meggyilkoltatta, a gyilkosságot elítélő *praefectus praetoriót*,¹⁴³ Papinianust pedig kivégeztette.¹⁴⁴ Rövid uralkodásának legfontosabb közjogi eseménye a 212-ben kibocsátott *constitutio Antoniniana* volt,¹⁴⁵ amely a feltétlen megadásra kényszerített *peregrini dediticii*¹⁴⁶ kivételével a birodalom minden szabad lakójának megadta a római polgárjogot.¹⁴⁷ Az intézkedésnek pénzügyi okai is voltak, ugyanis ezzel egy időben a szabad rómaiak által fizetendő adót a korábbi 5%-ról (*vicesima hereditatum*) 10%-ra emelte.¹⁴⁸ Igyekezett apja hódító törekvéseit folytatni, s éppen egy hadjárat idején gyilkolta meg őt testőrparancsnoka, M. Opellius Macrinus (217-218), akit a hadsereg egy része császárrá is kikiáltott.¹⁴⁹ A Caracalla-pártiak vele szemben Avitus Elagabalust választották császárnak 2018-ban, majd a Macrinusszal folytatott háborúból ő került ki győztesen.

Elagabalust (Heliogabalus, 218-222) és utódát, Alexander Severust (222-235) is a Severus-dinasztia syriai származású nőtagjai segítették uralomra.¹⁵⁰ Miután azonban Elagabalus vallási rajongása és az általa Rómában erőszakosan meghonosítani kívánt keleti kultusz (Hélios főpapja volt) erős ellenszenvet váltott ki, ezért családtagjai előbb unokaöccsének örökbefogadására kényszerítették, majd a tekintélyét veszített császárt testőreivel gyilkoltatták meg.¹⁵¹

Alexander Severus fiatalon került a trónra, így helyette valójában nőági felmenőinek, a nagyanyjának, Iulia Maesának és az anyjának, Iulia Mammeának az akarata érvényesült,¹⁵² de jelentős befolyással bírt Ulpianus is, aki a *praefectus praetorio* tisztségét töltötte be.¹⁵³ Alexander Severus kormányzata alatt a korábbi katonai egyeduralom helyett a bürokratikus kormányzásra való visszatérés volt jellemző. A *senatorokból* és *lovagrendiekből* álló császári tanácsnak hetven tagja lett, s közülük mintegy 20 jogász is volt. A Severusok – és különösen Alexander Severus – idején élénk császári jogalkotási tevékenység is folyt, s maga Ulpianus¹⁵⁴ határozta meg a korszakot jellemző két jogi maximát is: „*quod principis placuit legis habet vigorem*” (azaz „ami a császárnak tetszik, törvényerővel

¹⁴² Roman: Le Haut-Empire romain... 105-106. o.

¹⁴³ Coriat, Jean-Pierre: Les préfets du prétoire de l'époque sévérienne. Un essai de synthèse. Cahiers Glotz 18 (2007), 179-198. o.

¹⁴⁴ SHA, Sept. Sev. 21., SHA, Carac. 3.

¹⁴⁵ Petit: Le Haut-Empire II.... 70-72. o.

¹⁴⁶ Jones, Arnold Hugh Martin: Studies in Roman Government and Law. Frederick A. Praeger Publishers, New York 1960. 129-140. o.

¹⁴⁷ Zlinszky: Ius publicum... 187. o.

¹⁴⁸ Bats – Benoist – Lefebvre: L'empire romain... 237. o.

¹⁴⁹ SHA, Carac. 8.

¹⁵⁰ Petit: Le Haut-Empire II.... 50-53. o.

¹⁵¹ SHA, Alex. Sev. 16.; Bats – Benoist – Lefebvre: L'empire romain... 50-51. o.

¹⁵² SHA, Alex. Sev. 3.

¹⁵³ Bats – Benoist – Lefebvre: L'empire romain... 51. o.

¹⁵⁴ SHA, Alex. Sev. 26.

bír”),¹⁵⁵ és „*princeps legibus solutus est*” (azaz „a császár a törvények felett áll”).¹⁵⁶ A birodalmat keletről és a germán törzsek felől fenyegető katonai veszélyt azonban ő sem tudta elhárítani, így a germaniai hadjárat során kitört zendülés alkalmával a katonák anyjával és a *praefectus praetorio* Paulusszal együtt megölték.¹⁵⁷ Így halálával a Severus-dinasztia uralma is megszűnt, s vele együtt a római *principatus* viszonylagos stabilitása is a múlté lett.¹⁵⁸

A Severusok az Antoninusok örökösének kívánták láttatni magukat. A közjogi elemzések azonban a *princeps* monarchikus hatalmának erősödését mutatják, amelynek eredményeképpen katonai monarchiáról beszélhetünk. A dinasztia császárai közül egyesek despotikus hatalmat kívántak kiépíteni, s ennek megfelelően a birodalom közigazgatása is ekkor érte szervezettségének csúcspontját.¹⁵⁹

6. A katonai anarchia időszaka (235-284)

Ötven év alatt – az ellencsászárokkal együtt – negyven császár követte egymást a trónon, s közülük csak keveseknek adatott meg a természetes halál. A feltételek nehezebbé válása ellenére a birodalom monarchikus jellege tovább erősödött. A *senatus* jelentősége a korszak végére megszűnt, így amikor a katonák 285-ben felszólították a *senatust*, hogy jelöljön *princepst*, ekkor a *senatorok* azt válaszolták, hogy ez a jog a hadsereget illeti meg.¹⁶⁰ A több császárt is felvonultató korszakban csak Gallienus (253-268), Aurelianus (270-275) és Probus (276-283) uralkodása nyúlt hosszabb időre, így érdemi közjogi jellegű reformokat is csak nekik volt lehetőségük kezdeményezni.

Gallienus (253-268) a súlyos válság közepette katonailag stabilizálta a birodalom helyzetét, s rövid időre lélegzethez jutva katonai és közigazgatási reformokat hajtott végre.¹⁶¹ Elsősorban *senatus*-ellenes politikát folytatott, mivel úgy vélte, hogy a trónért zajló harcok, a párhuzamosan jelentkező uralkodói igények mögött gyakran a *senatori* csoportok ambíciói húzódnak meg. Ezért a *senatori* rendűeket a hadsereg vezetésében és a provinciák élére történő kinevezéseknél háttérbe szorította,¹⁶² a

¹⁵⁵ Benedek – Pókecz Kovács: Római magánjog... 59. o.

¹⁵⁶ Szabó: Előadások a római... 59. o.

¹⁵⁷ Zlinszky: Ius publicum... 183. o.

¹⁵⁸ Roman: Le Haut-Empire romain... 10-108. o.

¹⁵⁹ Roman: Le Haut-Empire romain... 109. o.

¹⁶⁰ Humbert: Institutions... 386. o.

¹⁶¹ Bats – Benoist – Lefebvre: L’empire romain... 119-121. o. és 147-149. o.

¹⁶² Cosme: L’Armée... 234-239. o.

távollévő szenátori rendű kormányzók helyett *praeses*eket nevezett ki, akik már lovagrendűek is lehettek.¹⁶³ Gallienus meggyilkolását követően elsősorban illír katonacsászárok kerültek a trónra.¹⁶⁴

Aurelianus (270-275) uralkodása idején több külső veszélyt is elhárított (Galliában az alamanok és a frankok, Kis-Ázsiában a gótok, a Duna mentén a vandálok támadását).¹⁶⁵ A birodalom politikai egységének helyreállításán is sikerrel munkálkodott, így joggal viselte a *restitutor orbis terrarum* („a földkerekség rendjének helyreállítója”) címet. Emellett állami kontroll alá vonta a létfenntartáshoz szükséges mesterségek szervezeteit (pl. *corpus pistorum*ot, a pékek testületét),¹⁶⁶ és rendszeresítette a kötelező ingyenes közmunkákat (*munusok*, a görög városállamokban *leiturgia*),¹⁶⁷ így a magántevékenységek felsőbb állami érdekek alá rendelésének gondolatát valósította meg.¹⁶⁸ A rend helyreállítására tett kísérletei azonban sem a provinciai, sem az itáliai polgárokat nem nyugtatták meg. A rómaiak ekkor kezdték el falakkal körülvenni városaikat, így Aurelianus kezdeményezte a róla elnevezett („aurelianususi városfal”),¹⁶⁹ Rómát körülvevő fal építését (19 km hosszú, átlagosan 8 m magas).¹⁷⁰

Probus (276-283) kezdetben Aurelianus egyik alvezéréként, katonaként szolgált, majd sikereinek köszönhetően császárrá választották.¹⁷¹ Megszilárdította a Rajna–Duna-határt, és Egyiptomot is pacifikálta.¹⁷² Az állandó háborúk és a járványok miatt elnéptelenedő provinciákba a legyőzött barbár népeket igyekezett betelepíteni, akik a császári birtokokon örökös kishaszonbérloői (*colonusi*) jogállást kaptak. Győzelmei után elterjedt az a hír, hogy a légiók egy részét is leszerelné, ezért az ellene kirobbant katonai lázadás során megölték.¹⁷³

A korszakot végül egy illír testőrtiszt, G. Valerius Diocles 284-ben császárrá történő kikiáltása zárta le, aki Diocletianus néven (284-305) több mint két évtizeden keresztül uralkodva egy új közjogi berendezkedés, a *dominatus* rendszerének megalapítója lett.¹⁷⁴

¹⁶³ Petit: Le Haut-Empire II... 194-199. o.

¹⁶⁴ Petit: Le Haut-Empire II... 193-203. o.

¹⁶⁵ Bats – Benoist – Lefebvre: L’empire romain... 61-62. o.

¹⁶⁶ Petit: Le Haut-Empire II... 221-222. o.

¹⁶⁷ De Martino: i. m. 298-299. o.

¹⁶⁸ Humbert: Institutions... 386. o.

¹⁶⁹ SHA, Aurel. 21.

¹⁷⁰ Petit: Le Haut-Empire II... 175-179. o.

¹⁷¹ Bats – Benoist – Lefebvre: L’empire romain... 63. o.

¹⁷² SHA, Prob. 14-17.

¹⁷³ Grimal: L’Empire romain... 173. o.

¹⁷⁴ Id. Williams, Stephen: Dioclétien. Le renouveau de Rome. Infolio, Dijon 2006.

Schmidt Virág
joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz elméleti-történeti tagozatának tagja

Az eladási bizomány szabályozásának római jogi alappillérei

I. Bevezető gondolatok

Pályamunkám célja a bizományi szerződés, azon belül is az eladási bizomány hatályos szabályozásának újszerű, más szempontok alapján történő bemutatása. Úgy gondolom, hogy a Polgári Törvénykönyvünkben (Ptk. 2013. évi V. törvény) szabályozott bizományi szerződés összevetése a római jogi előzményekkel egy szélesebb körű értelmezési lehetőséget ad és ennek köszönhetően az egyes hasonlóságok, különbségek is kirajzolódnak. A párhuzamok azt igazolhatják, hogy a jelenlegi szabályozás több tekintetben is római jogi gyökereken alapul, a különbségek pedig előremutató tanulságokkal szolgálhatnak az eltérő szabályozások előnyeiről, hátrányairól, illetve hatékonysági elemeiről, és így akár *de lege ferenda* javaslatok megfogalmazását is elősegíthetik.

Vizsgálatom fontosságát a jogintézmény gazdasági jelentősége is alátámasztja. A római eladási bizomány kialakulásához hozzájárult, hogy a külkereskedelem fejlődésének köszönhetően az áruk szomszédos vagy idegen országokba is eljuthattak, mely gyorsabbá és könnyebbé tette az adásvételek lebonyolítását. A legtöbb esetben ugyanis a tulajdonos csak lassan és nehézkesen tudott megfelelni a külkereskedelem által támasztott feltételeknek, emiatt szükségessé vált egy olyan közvetítő személy segítsége, aki értett az értékesítéshez és a kereskedő helyett kötötte meg az ügyletet. A kereskedelemmel eleinte a plebejusok és a rabszolgák foglalkoztak, a hódításokat követően azonban a római polgárok is érdekeltté váltak az ipari és vállalkozási tevékenységekben, mivel szükségük volt egy rajtuk kívülálló személyre, annak érdekében, hogy a külkereskedelemben részt vehessenek.¹

A bizományosi tevékenység igénybevételének szükségességét két ok is meghatározza: egyrészt az áru tulajdonosa nem rendelkezik elég tapasztalattal vagy idővel az ügylet

¹Bozóki Géza: A bizományi ügylet. Nagyvárad 1905.1-3. o.; Nemessányi Zoltán – Bán Dániel: A bizományi és szállítmányozási szerződés. Complex, Budapest 2011. 15-16. o.

lebonyolítása tekintetében, másrészt a „továbbeladási kockázat” szempontjából bizományos a bizományi díj ellenében vállal kockázatot.² A bizományi szerződés alapvető funkciója tehát, hogy a tulajdonos helyett egy aktív, szakértelemmel rendelkező fél köti meg a szerződést, ezzel megkönnyítve az áruk adásvételét.³ Az ügylet jelentősége meglátásom szerint abban áll, hogy a tulajdonos az ügylet során passzív fél marad, helyette a tevékenységeket, szerződéskötést egy tapasztalt közvetítő fél realizálja.

Pályamunkámban a jelenlegi és a római jogi szabályozás összehasonlításán keresztül mutatom be egyrészt a bizományi szerződés fogalmi elemeit, másrészt a képviseléttel, tulajdonjoggal, veszélyviseléssel kapcsolatos témaköröket, végül pedig az elhatárolási kérdéseket.

II. A bizományi szerződés definíciója és fogalmi elemei

A bizományi szerződéssel összefüggésben Polgári Törvénykönyvünk különbséget tesz a vételi, illetve az eladási bizomány között. Előbbi esetén a bizományos a megbízóra ruházza át „a megszerzett ingó dolog tulajdonjogát”, utóbbi esetén pedig „a megbízó tulajdonjogában álló ingó dolog tulajdonjogát ruházza át”.⁴ Ezzel szemben a *Digesta* a vételi bizományt nem ismeri, csupán az eladási bizományt,⁵ *aestimatumot* szabályozza. Pályamunkámban a bizományi szerződéssel, szűkebb értelemben pedig az eladási bizomány jelenlegi és római jogi szabályozásával foglalkozom.

A tárgyalta jogintézmény szerződési rendszerbeli helyével kapcsolatban a vizsgált korszakokban jelentős eltérést tapasztalhatunk. Míg a Ptk. a megbízási szerződések között önálló altípusként tárgyalja,⁶ addig a *Digesta* különállóan a *De aestimatoria* cím körében szabályozza.⁷ A klasszikus jogban ugyanis már léteztek nevesített szerződések és egyéniesített jogintézmények, mint például az adásvétel. Találunk viszont olyan megállapodásokat is,

²Eörsi Gyula –Kemenes Béla – Sárándi Imre – Világhy Miklós: Kötelmi jog. Különös rész. Budapest 1981.119-120. o.

³Barta Judit – Fazekas Judit – Harsányi Gyöngyi – Kovács István – Miskolczi Bodnár Péter – Ujváriné Antal Edit: Kereskedelmi szerződések. Novotni, 2009. 64-65. o.

⁴Új Polgári Törvénykönyv 2013. évi V. törvény (Ptk.) 6:283.§.

⁵Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest 2014.¹⁹ 508. o.; Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. Lectum, Szeged 2011². 253. o.; Bessenýő András: Római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2010⁴. 376. o.

⁶Wellmann György (szerk.): Polgári jog Kötelmi jog. Harmadik, negyedik, ötödik és hatodik rész Az új Ptk. magyarázata VI./VI. HVG-ORAC, Budapest 2013. 133. o.

⁷D. 19.3. pr.

melyeket még nem kezeltek önálló szerződésként, esetükben a *stipulatio* adott szerződéses kötelezettséget.⁸ Az eladási bizomány önálló jellege vitatott, de álláspontom szerint a források a jogintézmény klasszikus kori önállóságát bizonyítják. A bizományi szerződés a jusztnianuszi korban a névtelen reálszerződések kategóriába került, így önállóságát e gyűjtőfogalom körén belül őrizhette meg.⁹

Jelen fejezet központi kérdését képezi a jelenkori, illetve a római eladási bizomány esetén megjelenő fogalmi elemek összevetése, ezenkívül a felek tevékenységi körének bemutatása az egyes korszakokra lebontva.

1. Összevetés a fogalom alapján

Az eladási bizomány definícióját a Ptk. 6.283. §-a, míg a római bizományi szerződés, azaz az eladási bizomány fogalmát a D. 19,3,1 pr. tartalmazza:

6:283. § [Tulajdonszerzés]

(1) Eladási bizomány esetén a bizományos jogosult a megbízó tulajdonjogában álló ingó dolog tulajdonjogának az átruházására.

D. 19,3,1 pr. (Ulp. 32 ad ed.):

... *fuit enim magis dubitatum, cum res aestimata vendenda datur...*

D. 19,3,1 pr. (Ulp. 32 ad ed.):

... *leginkább az volt kétséges, valahányszor eladás céljából felbecsült dolgot adtak át...*

Következtetéseim alapján mindkét fogalom megjelöli a kötelem tárgyát: míg a jelenlegi szabályozás ingó dologként, addig a *Digesta* szövege felbecsült dologként (*res aestimata*). A fogalomban megjelenő „eladás céljából” (*vendenda*) kifejezés pedig azt bizonyítja, hogy a római jog csak az eladási bizományt (*aestimatum*) ismerte.¹⁰

A római jogi szabályozás ugyan nem határozza meg, hogy ingóról vagy ingatlanról van-e szó, a szolgáltatás jellegét megállapító második fogalmi elem az „átadták” (*datur*) kifejezésen

⁸Reinhard Zimmermann: The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Juta & Co, Cape Town South Africa 1992. 532. o.; Földi – Hamza: i. m. 506. o., Juan Iglesias: Derecho Romano instituciones de derecho privado. Ediciones Ariel, Barcelona 1958. 399, 401. o., Fritz Schulz: Classical Roman Law. Clarendon Press, Oxford 1992. 522-523. o., Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Budapest-Pécs 2015³. 310. o., Henry John Roby: Roman Private Law in the times of Cicero and of the Antonines. II. kötet. Scientia Verlag Aalen, 1975. 179. o.

⁹Iglesias: i. m. 401. o.

¹⁰D. 19.3.1 pr.

keresztül mégis arra utalhat, hogy az antik Rómában szintén ingó dolog képezte a kötelem tárgyát.¹¹

A Ptk. a bizományos számára semmissé nyilvánítja az ingatlanok tulajdonjogának megszerzését.¹² MISKOLCZI a „tiltó” szabályozást a vételi bizományra szűkíti, és felveti az ingatlanok kapcsán kötött eladási bizomány lehetőségét, mivel ebben az esetben a bizományos nem szerez tulajdont, emiatt mind a megbízó tulajdonában lévő ingó, mind ingatlan tulajdonjogát átruházhatja.¹³ Meglátásom szerint bár a szöveg az eladási bizomány esetén nem zárja ki az ingatlant, mint közvetett tárgyat, az ingó dolog tulajdonátruházása a gyakoribb, az ingatlan értékesítése pedig más jogviszonyok sajátosságát is képezheti.

Végül, a jelenlegi szabályozás központi eleme a tulajdonátruházás kérdése, mely bár a római forrásszövegekben nem található meg, a romanisztikában mégis mindmáig élénk vita tárgya. Utóbbi fogalmi elem részletes bemutatására a későbbiekben kerül sor.

A bizományi szerződés fogalmát a Ptk. az alábbi módon tartalmazza:

6:281. § [Bizományi szerződés]

(2) Bizományi szerződés alapján a bizományos a megbízó javára a saját nevében ingó dologra adásvételi szerződés kötésére, a megbízó a díj megfizetésére köteles.

A fogalomból kiolvashatóak a bizományi szerződés alanyai, a díjazás, a „saját nevében”, illetve a megbízó javára történő szerződéskötés és az adásvételi szerződés.¹⁴ Véleményem szerint ezenkívül a felek kötelessége és a szerződés tárgya is kitűnik a definícióból.

Dolgozatomban a fogalmi elemeket részletesen az alábbi felosztás szerint tárgyalom: először a bizományi szerződés alanyait, kötelességeit hasonlítom össze, majd a bizományos díjazását vetem össze a jelenlegi és a római jogi szabályozás alapján, ezután a képviselőt jellegét tekintem át.

¹¹*Ana Alemán Monterreal*: El contrato estimatorio desde el derecho romano a su regulación actual. Dykinson, Madrid 2002. 23. o.

¹² Ptk. 6:281. § (3) bek.

¹³*Miskolczi-Bodnár Péter*: A bizományi szerződés. In: Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. III. kötet Hatodik könyv – Kötelmi jog (szerk. Osztovits András). Opten, Budapest 2014. 707, 713. o.

¹⁴*Nemessányi – Bán*: i. m. 20-34. o.

2. Fogalmi elemek

2.1. A jogviszony alanyai

A jelenlegi szabályozás szerint a résztvevő alanyok száma az ügylet egyes létszakaitól függ, így a bizományi szerződés létrehozása esetén két személy, a megbízó és a bizományos szerepel, míg a teljesítés során, a személyek köre bővül egy harmadik személlyel is, aki a bizományossal egy másik szerződést hoz létre (pl. adásvételi, bérleti szerződést).¹⁵ A bizományi szerződés „kettős jellege” abban nyilvánul meg, hogy a bizományos megbízójával szemben a közvetítő, harmadik személy irányába pedig az eladó, vevő szerepét tölti be.¹⁶

Tehát a bizományi szerződés alanyai a 6:281. §-ban említett bizományos és megbízó. HARMATHY a bizományos kötelezettségeit a következő táblázatban szemléltetett módon csoportosítja:¹⁷

<u>bizományi szerződés</u>	<u>másik szerződés megkötése</u>
- szerződéskötés - együttműködés megbízóval - őrzési kötelezettség	- harmadik személlyel szemben szerződés lebonyolítása - intézkedések megbízó érdekében - őrzési kötelezettség - elszámolás megbízóval

A bizományos jogait a bizományi díjhoz való jog, az önszerződés joga, végül a zálogjog testesíti meg. A megbízó jogosultságai közé pedig a szolgáltatás, a közvetett tárgy, illetve a limitár meghatározása, vagyonának védelme a bizományos által, végül a vételár megszerzése tartozik. A megbízó köteles a bizományi díjat, egyéb költségeket megfizetni.¹⁸

A római bizományi szerződés esetén az egyik fél a bizományba adó (*tradens*), aki egy előzetesen felbecsült dolgot ad át a bizományosnak. A bizományos (*accipiens*) pedig az a fél,

¹⁵Barta – Fazekas – Harsányi – Kovács – Miskolczi – Ujváriné: i. m. 66. o.

¹⁶Gárdos Péter: A bizományi szerződés. In: A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal (szerk. Vékás Lajos). Complex, Budapest 2013. 769. o.

¹⁷Harmathy Attila: A bizomány. In: A Polgári Törvénykönyv magyarázata (szerk. Gellért György). Budapest 2007. II. kötet 1837-1838. o.

¹⁸Barta – Fazekas – Harsányi – Kovács – Miskolczi – Ujváriné: i. m. 67-69. o.

aki választási lehetőséggel rendelkezik a dolog eladásával kapcsolatban, ha nem köti meg az adásvételi szerződést, köteles sértetlen állapotban visszajuttatni a dolgot, vagy ha eladja azt, a felbecsült érték összegét köteles megfizetni a másik félnek.¹⁹

Az elemzésből kitűnik, hogy a felek, illetve kötelességeik szabályozása tekintetében a két korszak nem mutat eltérést, a kötelességek az idő elteltével csupán újabb feladatkörökkel egészültek ki.

2.2. A bizományi díj és a haszon

A bizományi szerződéssel összefüggésben vitatott, hogy a kötelem kizárólag visszterhes vagy ingyenes-e.²⁰ A bírói gyakorlat ezzel a kérdéssel kapcsolatban a diszpozitivitást rögzíti, így a bizományos ingyenes tevékenysége megengedett és csak a felelősséget, illetve veszélyviselést erősíti vagy gyengíti (BH1994. 266.).²¹ A kérdés eldöntése a megbízástól való elhatárolás szempontjából, pontosabban a képviselő és veszélyviselés szabályozásával kapcsolatban jelentős. A Ptk. tehát a fogalmi elemek között említi a „díjazás ellenében” kifejezést, ennek ellenére nem zárja ki a bizományi szerződés ingyenes jellegét sem.²² A bizományi díjat a Ptk. az alábbi módon szabályozza:

6:284. § [Bizományi díj]

A bizományosnak díj akkor jár, ha az adásvételi szerződést megkötötték, vagy ha a szerződés megkötésére a megbízó érdekkörében felmerült okból nem került sor.

Eszerint a díj abban az esetben jár, amennyiben az adásvételi szerződést megkötötték, ennek következménye, hogy ha nem következik be a teljesítés, a bizományos helyett a megbízó viseli a kockázatot.²³ A bizományi szerződés tehát az eredménykötelmi jellegtől fokozatosan eltávolodik, és megnő a gondossági elemek szerepe.²⁴ Bár a római jog nem ismerte a bizományi díjat, mégis a bizományi szerződés alapvető eleme volt a díjazás, mely a többlet formájában testesült meg:

¹⁹ D. 19,3,1,1; *Alemán Monterreal*: i. m. 57-58. o.

²⁰ Ld. *Nemessányi – Bán*: i. m.

²¹ Vö. *Nemessányi – Bán*: i. m. 28. o.

²² *Nemessányi – Bán*: i. m. 21-29. o.

²³ *Wellmann*: i. m. 137. o.

²⁴ *Miskolczi-Bodnár*: i. m. 703. o.

D. 19,5,13 pr. (Ulp. 30 ad Sab.):

Si tibi rem vendendam certo pretio dedissem, ut, quo pluris vendidisses, tibi haberes...

D. 19,5,13 pr. (Ulp. 30 ad Sab.):

Ha eladás céljából, bizonyos áron egy dolgot adnék át neked, miként ezáltal többért adod el, a többlet a tiéd lesz...

A D. 19,5,13 pr. egy olyan ügyletet tárgyal, melyben a bizományba adó fél (megbízó) egy dolgot minimum áron ad át bizományosnak abból a célból, hogy azt harmadik félnek eladja. Amennyiben a bizományos ennél magasabb összeget kap, a többletet megtarthatja.

Úgy gondolom, hogy a díjazás a bizományos azon tevékenységéhez fűződik, miután a felbecsült értéket a bizományba adó félnek megfizeti, tehát a díj megfizetése – a hatályos magyar szabályozással ellentétben – nem a szerződés megkötéséhez, hanem a teljesítéshez kötődik. Ebben az esetben viszont a bizományi díj maga az árkülönbözet, így határozatlan jellegű, mindig az adott vételár és a felbecsült érték különbségének összegétől függ.²⁵

Meglátásom szerint a jelenlegi szabályozás ettől eltérő képet mutat, más a sorsa ugyanis a 6:286. §-ban említett előnynek:

6:286. § [Eltérés a bizományi szerződés feltételeitől]

(1) Ha a bizományos a megbízóra kedvezőbb feltételek mellett köti meg az adásvételi szerződést, mint amilyeneket a bizományi szerződésben megállapítottak, az ebből eredő előny a megbízót illeti.

A limitárat ebben az esetben ugyanis a megbízó határozza meg,²⁶ míg a római jog szerint a dolgot előzetesen felbecslik (melyre a „felbecsült”, „meghatározott áron” kifejezések is utalnak) és ez képezi a „limitárat”.²⁷ A bizományos a Ptk. alapján limitár alatt is eladhat, de köteles megtéríteni az árkülönbözetet,²⁸ eladási bizomány esetén pedig nincs helye a szerződés visszautasításának (BDT2000. 222.).²⁹

Véleményem szerint eltérést tapasztalhatunk a kedvezőbb feltételekkel történő szerződéskötés esetén is, a magyar szabályozás alapján az előny a megbízót, a bizományost

²⁵ Alemán Monterreal: i. m. 23. o.

²⁶ Wellmann: i. m. 139. o.

²⁷ D. 19,3,1 pr., D.19,5,13 pr.

²⁸ Ptk. 6:286. § (2) bek.

²⁹ Ptk. 6:286. § (3) bek.; Vö. Wellmann: i. m. 139. o.

pedig a bizományi díj illeti.³⁰ A Ptk. szabályozása viszont diszpozitív, így a felek eltérhetnek abban a tekintetben, hogy kinek jár a haszon.³¹ Ezzel szemben a római álláspont szerint az előny, mely a díjat testesíti, azt a felet illeti, aki az átvett dolgot a felbecsült érték összegénél magasabb áron adja el, tehát a bizományost.³²

Végül, a hatályos szabályozás kimondja, hogy a bizományos a megbízó javára látja el tevékenységét,³³ míg a római eladási bizomány esetében a megbízó érdeke mellett megjelenik a bizományosé is. A bizományba adó fél abban érdekelt, hogy az átadott dologért cserébe a felbecsült értékét megkapja, míg a bizományos abban, hogy azt minél magasabb áron adja el, így növelheti a megmaradó többlet összegét.³⁴ A hatályos szabályozás egy esetben – a gazdálkodó szervezetek közötti bizományi szerződés esetén – a limitár és az eladási ár különbségét bizományi díjnak ismeri el (BH1993. 248.).³⁵

2.3. A képviselő jellege, a tulajdonjog és a kárveszély kérdése

A bizományi szerződés alapvető eleme, hogy a bizományos saját nevében köti meg az ügyletet, ennek következményeként pedig a szerződésben ő fog félként szerepelni.³⁶ A kontraktus kulcseleme a közvetítés, a bizományos szolgáltatását pedig az ügyvitel elvégzése testesíti meg.³⁷ A képviselő két további témát is felvet, egyrészt a tulajdonjoghoz, másrészt a veszélyviseléshez fűződő dogmatikai, gyakorlati kérdéseket.³⁸

6:282. § [A bizományos jogállása]

(1) A bizományi szerződés alapján kötött adásvételi szerződés a bizományossal szerződő féllel szemben a bizományost jogosítja és kötelezi.

A bizományi szerződés alapján kötött szerződés tehát a harmadik fél és a bizományos között jön létre, így ez alapján nem valósulhat meg a megbízó és a harmadik személy közötti

³⁰ Wellmann: i. m. 139. o.

³¹ Miskolczi-Bodnár: i. m. 721. o.

³² D. 19,5,13 pr., D.17,2,44.

³³ Ptk. 6:281. §

³⁴ Ld. közvetett képviselő Benedek – Pókecz Kovács: i. m.

³⁵ Vö. Nemessányi – Bán: i. m. 120-121.o.

³⁶ Barta – Fazekas – Harsányi – Kovács – Miskolczi – Ujváriné: i. m. 65.o.

³⁷ Harmathy: i. m. 1835. o.

³⁸ Molnár Hella: A közvetlen és a közvetett képviselő. Az ügyleti képviselő és a bizomány egyes kérdései. ELTE ÁJK, Budapest 2013. 12. o.

közvetlen igényérvényesítés.³⁹ (L. BH2003. 248.)⁴⁰ Ez az elv érvényesül hibás teljesítés, illetve a szerződés érvénytelensége esetén is.⁴¹ Azonban a megbízó, pl. hibás teljesítés során, a bizományost harmadik személlyel szemben köteles mentesíteni a terhelő kötelezettségek alól (BH2014. 110.).⁴²

MOLNÁR kiemeli viszont, hogy a Ptk. megengedi a közvetlen igényérvényesítést azzal, hogy bizományos a követelését a megbízónak engedményezheti, tehát a közvetett képviselő is lehetővé teszi a közvetlen (mégis a bizományos jogán alapuló) fellépés lehetőségét.⁴³

Míg a hatályos jogunk különbséget tesz a közvetett és közvetlen képviselő között, addig a római jog a közvetlen képviselőt nem ismerte. A közvetett képviselő kapcsán a közvetítő fél saját nevében köt ügyletet, ez alapján kötelezettségek terhelik, jogok illetik a harmadik féllel szemben, melyek „megbízó félre” történő átruházáshoz egy újabb ügylet szükséges.⁴⁴ A bizományi szerződés a közvetett képviselő mintáját követi, bár a jelenlegi szabályozás a tulajdon-átruházás kérdésével kapcsolatban a konstrukciót enyhén átértelmezi, mivel eladási bizomány esetén a bizományos nem válik tulajdonossá és megbízó tulajdonjogát közvetlenül ruházza át harmadik félre.⁴⁵

A tulajdonjog kapcsán a vételi és eladási bizomány eltérő képet mutat, míg előbbi esetén a bizományos tulajdonjogot szerez, ezt követően pedig a tulajdonjogot a megbízóra ruházza át, addig utóbbi esetén a bizományos nem válik tulajdonossá, hanem a harmadik személy a megbízótól szerez közvetlenül tulajdont. A kárveszély is ehhez a szabályozáshoz igazodik, így az ügylet során a megbízó, mint tulajdonos veszélyviselése dominál.⁴⁶

A bizományos felelőssége kétféle módon kategorizálható, egyrészt felel a saját maga által okozott szerződésszegésekért, másrészt a harmadik személy általi magatartásokért is.⁴⁷ Ez alapján a bizományos felel az őrzés során bekövetkező károkért. A bizományos *del credere* felelőssége pedig – mely valójában nem felelősség, hanem helytállási kötelezettség harmadik

³⁹ Ld. *Nemessányi – Bán*: i. m. 47-91. o.

⁴⁰ *Vö. Gárdos*: i. m. 771. o.

⁴¹ *Wellmann*: i. m. 137. o.

⁴² BH2014. 110.

⁴³ *Molnár*: A közvetlen... 11. o.

⁴⁴ *Benedek – Pókecz Kovács*: i. m. 281-282.o.

⁴⁵ *Wellmann*: i. m. 134, 137. o.

⁴⁶ *Wellmann*: i. m. 135, 137. o.

⁴⁷ *Harmathy*: i. m. 1851-52. o.

személy magatartásáért – nélkülözi a kimentési lehetőséget⁴⁸ és a szerződés teljesítéséig fennmarad, amennyiben azt bizományos elvállalta.⁴⁹

6:282. § [A bizományos jogállása]

(2) A bizományos akkor áll helyt mindazoknak a kötelezettségeknek a teljesítéséért, amelyek a vele szerződő felet a szerződés folytán terhelik, ha ezt kifejezetten elvállalta.

A római források ezzel szemben nem beszélnek arról, hogy a bizományba adó fél átruházza-e a bizományosra a tulajdonjogot vagy sem. A romanisták mégis a jelenlegi magyar szabályozással azonos álláspontot képviselnek, és úgy gondolják, hogy a bizományos csak birtokos (*detentor*) és nem szerez tulajdont az ügylet során, tehát a bizományba adó fél marad a tulajdonos a felbecsült érték megfizetéséig, és csak ezt követően száll át „megbízó” tulajdonjoga a harmadik félre.⁵⁰

Úgy vélem, hogy a bizományos veszélyviselése szigorúbb a római jogban, mint a hatályos szabályozás alapján. Bár úgy gondolom, hogy a D. 19,5,17,1 nem az eladási bizományt tartalmazza,⁵¹ de segítséget nyújthat a klasszikus kori veszélyviselés feltárásához, ugyanis egy olyan ügyletről szól, melyben az egyik fél felbecsült dolgot ad át azzal, hogy a másik fél azt neki visszaszolgáltassa, vagy annak árát fizesse meg, a dolog viszont még az eladás előtt elpusztul. Labeo és Pomponius szerint a veszélyt ebben az esetben az ügyletet kezdeményező fél, tehát mai szóhasználattal a megbízó viseli, de amennyiben bizományos kezdeményez, úgy ő maga viseli a kockázatot. Ha pedig egyik fél sem kezdeményez, és ennek hiányában egyeznek meg, a bizományos csak felelősséggel tartozik (*dolus* és *culpa*), tehát a veszélyt szintén a megbízó viseli.⁵²

Azonban a jusztniánuszi veszélyviselés a teljes kockázatot a bizományosra telepíti:

D. 19,3,1,1 (Ulp. 32 ad ed.):

Aestimatio autem periculum facit eius qui suscepit: aut igitur ipsam rem debet incorruptam reddere aut aestimationem de qua convenit.

D. 19,3,1,1 (Ulp. 32 ad ed.):

Az *aestimatio* azonban a bizományos számára keletkeztet veszélyviselést, tehát vagy magát a dolgot köteles sértetlen állapotban visszaadni, vagy köteles

⁴⁸ Gárdos: i. m. 771, 773. o.

⁴⁹ Wellmann: i. m. 135, 137. o.

⁵⁰ Alemán Monterreal: i. m. 45-46. o.; William Warwick Buckland: A Manual of Roman Private Law. Cambridge 1953. 305. o.; Pázmány Zoltán: A római jog institúciói. Karcag 1930. 399. o.

⁵¹ William Warwick Buckland: Aestimatum. In: Mélanges Cornil 1, 1926. 145-146. o.

⁵² D. 19,5,17,1; Alemán Monterreal: i. m. 67., 71-73. o.

megfizetni a felbecsült érték összegét,
melyben megállapodnak.

A szövegből a bizományos felelőssége, illetve – a jusztiniánuszi változtatásoknak köszönhetően – a veszélyviselés következményei is egyaránt kiolvashatóak. A felelősség magában foglalja a kötelezettségeket: 1. a felbecsült érték megfizetését vagy 2. a dolog sértetlen állapotban történő visszaszolgáltatását az eladás sikertelensége esetén. A veszélyviselés pedig: 1. azonos dolog visszaszolgáltatását vagy ennek hiányában 2. a felbecsült érték összegének megfizetését.⁵³

Elemzésemet összegezve, a jusztiniánuszi veszélyviselési szabályok szigorúbbak, mivel eszerint a bizományos viseli a teljes kockázatot. Ebből következik, hogy elegendő volt a bizományba adó fél és a bizományos viszonyait szabályozni, és a „megbízónak” a bizományossal szemben keresetet indítani. Az igényérvényesítési eszközzel kapcsolatban a romanisták eltérő álláspontokat alakítottak ki,⁵⁴ a kérdés megválaszolása viszont elengedhetetlen, mivel ez bizonyíthatja az eladási bizomány önálló szerződési jellegét a klasszikus korban. Véleményem szerint a klasszikus korban az *actio de aestimato*-t, mint önálló, *praetori edictumban*⁵⁵ is nevesített keresetet alkalmazták, míg a jusztiniánuszi korban az intézmény egy általános, de „az eladási bizományra egyéniesített” keresetet kapott, az *actio praescriptis verbis aestimatoriát*, így egy gyűjtőfogalmon belül megőrizhette jelentőségét és önállóságát.⁵⁶

III. Elhatárolás más szerződésektől

Az eladási bizomány már a római jogban több szerződés jellemvonását foglalta magában. A problémát az jelentette, hogy kétséges volt, mely szerződés, szerződések körébe illeszthető a vizsgált ügylet: vajon adásvétel-e, dolog vagy szolgáltatás bérlete, esetleg megbízás:

D. 19,3,1 pr. (Ulp. 32 ad ed.):

D. 19,3,1 pr. (Ulp. 32 ad ed.):

⁵³ Alemán Monterreal: i. m. 58., 73-74. o.

⁵⁴ Vö. Alemán Monterreal: i. m.

⁵⁵ Vö. Roby: i. m. 181. o.; Földi – Hamza: i. m. 509. o.; Bessenýő: i. m. 376. o.

⁵⁶ Vö. Luigi Lombardi: L'actio aestimatoria e i bonae fidei iudicia. In: BIDR 63, 1960. 131. o.; Enrico Sciandrello: Studi sul contratto estimatorio e sulla permuta nel diritto romano. Università degli Studi di Trento 2011. 151. o.; Nótári: i. m. 253. o.; William Warwick Buckland: A text-book of Roman law from Augustus to Justinian. Cambridge 1932². 522. o.

... *utrum ex vendito sit actio propter aestimationem, an ex locato, quasi rem vendendam locasse videor, an ex conducto, quasi operas conduxissem, an mandati.*

... vajon a becslések miatt a kereset eladásból származó legyen-e; vagy a bérleti szerződéshez hasonló, mert úgy tűnik, mintha eladás céljából a dolgot bérbeadnák; vagy vállalkozásból származó, mintha tevékenységeket vállalnának el, vagy megbízásból eredő.

Az eladási bizomány nem kerülhetett az adásvétel körébe, mivel előbbi esetén az eladás, mint lehetőség, feltételezi az alapvető kötelezettségnek, azaz a felbecsült érték összegének megfizetését, szemben a feltételes eladással, melynél a feltétel határozza meg az eladás, mint fő kötelezettség sikerességét vagy sikertelenségét.⁵⁷ További különbség, hogy az adásvétel kapcsán a vételár, míg az eladási bizománynál a felbecsült érték összege fizetendő a másik félnek.⁵⁸

A bizományi szerződés a dologbérleten kívül hasonlatos a vállalkozással is, ugyanis olyan mintha a bizományos vállalkozóként az eladást szolgáltatná, a bizományba adó fél pedig megrendelőként a bizományos szolgáltatását bérelné.⁵⁹ Az eladási bizomány ennek ellenére sem vonható a bérletek körébe, mivel a többlet a bizományos számára nem egy előre meghatározott, hanem az adott vételár és a felbecsült érték különbözetének értékéhez igazodó összeg.⁶⁰

Az eladási bizomány és a megbízás közötti különbségeket SZENTMIKLÓSI mutatja be a legszemléletesebben. Az első a bizományos választási lehetősége, miszerint a dolog eladása helyett elegendő annak árát kifizetnie a bizományba adó félnek. Ez felveti a bizományos ma is ismert önszerződésének⁶¹ lehetőségét. A második eltérést a bizományosnak járó „többlet” jelenti. Végül a képviselőlet alapján tehető különbség, a bizományi szerződés esetén ugyanis a bizományos a saját nevében jár el.⁶²

A Ptk. szabályozása az adásvétellel, bérleti, illetve egyéb szerződéssel való kapcsolatot az alábbi módon jeleníti meg:

6:281. § [Bizományi szerződés]

⁵⁷ Buckland: A Manual of Roman Private Law. 304-305. o.; Ld. Alemán Monterreal: i. m.

⁵⁸ Roby: i. m. 181. o.

⁵⁹ Iglesias: i. m. 401. o.

⁶⁰ Alemán Monterreal: i. m. 27-28. o.

⁶¹ Ld. Ptk. 6:285. §; Pázmány: i. m. 399. o.

⁶² Szentmiklósi Márton: A római jog institúciói. Budapest é.n.¹² 238-239. o.

(1) Bizományi szerződés alapján a bizományos a megbízó javára a saját nevében ingó dologra *adásvételi szerződés kötésére*, a megbízó a díj megfizetésére köteles.

(2) E fejezet rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell az olyan bizományi szerződésre, amely alapján a bizományos *más szerződés kötésére vállal kötelezettséget*.

A bizományos és megbízó között létrejött bizományi szerződés alapján tehát bizományos harmadik személlyel különböző típusú szerződéseket köthet. Mivel bizományosnak a bizományi díj már a szerződés megkötésekor jár, így a bizományi szerződés alapján kötött szerződés nem teljesítése nem hat ki a díjazásra.⁶³ Az ügylet során tehát két szerződés jön létre, egyrészt a bizományi szerződés, melynek célja a szerződéskötés, másrészt az ez alapján létrejövő szerződés, az eladási bizomány esetén e szerződés az adásvételi szerződés.⁶⁴

A bizományi szerződés hasonlatos a megbízáshoz, ezt igazolja, hogy a Ptk. is a megbízási szerződés egyik altípusaként említi, ezzel elvetve egy, az adásvétel, vállalkozás, megbízás körébe is vonható átmeneti forma alkalmazásának lehetőségét.⁶⁵

6:287. § [*A megbízás szabályainak alkalmazása*]

E fejezet eltérő rendelkezésének hiányában a bizományi szerződésre a megbízási szerződés szabályait kell megfelelően alkalmazni.

Az EÖRSI – KEMENES – SÁRÁNDI – VILÁGHY tankönyv a bizományi szerződést és megbízást a belső viszony, azaz a megbízás tekintetében egyezőnek véli. Azonban a külső viszony kapcsán eltéréseket fedez fel, például a megbízás során jogviszonyt a harmadik személy megbízóval hoz létre, míg a bizományi szerződés esetén a harmadik személy nem megbízóval, hanem bizományossal köt szerződést (L: BH2009. 116.; BH1996 588.)⁶⁶ Különbséget jelent még, hogy bizományos tevékenysége szerződéskötésre szól, míg a megbízotté „reálcselekményekre” is vonatkozhat. Végül a bizományi szerződés az eredménykötelmekhez hasonló.⁶⁷ Ezenkívül fontos megvizsgálni a veszélyviselés kérdését is,

⁶³ Wellmann: i. m. 137. o.

⁶⁴ Miskolczi-Bodnár: i. m. 705. o.

⁶⁵ Harmathy: i. m. 1859. o.

⁶⁶ Vö. Nemessányi – Bán: i. m. 29. o.

⁶⁷ Eörsi – Kemenes – Sárándi – Világhy: i. m. 119. o.

a megbízási szerződés kapcsán ugyanis a megbízó viseli a veszélyt, míg a bizományi szerződés során a kockázat megoszlik a felek között.⁶⁸

A bizományi szerződés a bizományos őrzési kötelezettségén keresztül a letétet is magában foglalja.⁶⁹

A bizományi szerződés fontos ismérvei közé tartozik, hogy a megbízó a másik felet azzal bízta meg, hogy „javára a saját nevében” kösse meg a szerződést és a bizományos ezért díjazásra legyen jogosult (BH2014. 109.).⁷⁰

IV. Zárókövetkeztetések

Az eladási bizomány főbb pillérei a római joghoz nyúlnak vissza, melyet a két korszak szabályozása közti hasonlóságok is alátámasztanak. A jogviszony tárgya ugyanis megegyezik, közvetett tárgyként a felbecsült/limitárral rendelkező ingó dolog, míg közvetlen tárgyként a bizományos szolgáltatása, mint az adásvétel megkötése, illetve az ezzel kapcsolatos tevékenységek ellátása.⁷¹ Az alanyok, alapkötelezettségek tekintetében szintén egyezést fedezhetünk fel. Fontos szerepet játszik az adásvételi szerződés, mivel a bizományi szerződés alapján a legtöbbször ezen szerződés jön létre, és a megbízási szerződés is, ugyanis a Ptk. a bizományi szerződést a megbízási típusának titulálja.⁷²

Meglátásom szerint nem változott a képviselő jellege sem, mivel a római jogi és a jelenlegi bizományi szerződés alapját is a közvetett képviselő testesíti meg, a Ptk. így a romanisták álláspontjával megegyező konstrukciót tartalmaz. A tulajdonjog átruházásával kapcsolatban úgy gondolom, hogy bizományos nem szerez tulajdont, így a veszély a tulajdonost, tehát a megbízót terheli, bizományos pedig, mint birtokos csak a dolog gondos megőrzéséért felel.⁷³

A díjazás mindkét intézmény szabályozásának jellemzője, viszont míg a bizományi díj a felek megállapodásának tárgyát képezi, addig a római jogi díjat a vételár és a felbecsült érték különbözetének összege, tehát a bizományos ügyletkötése határozza meg.⁷⁴ Véleményem szerint a jelenlegi szabályozás hatékonyabb, mivel előre meghatározza a bizományi díj

⁶⁸ *Nemessányi – Bán*: i. m. 118. o.

⁶⁹ *Molnár Hella*: A bizományi szerződéssel kapcsolatos dologi jogi kérdések. In: *Jogi Tanulmányok 2012 ELTE ÁJK Doktori Iskoláinak III. konferenciája*, 2012. április 20. II. kötet, Budapest 2012. 383. o.

⁷⁰ BH2014. 109.

⁷¹ D. 19,3,1 pr.; 6:281.§.

⁷² Ptk. 6:281. §; Ptk. 6:287. §.

⁷³ *Vö. Wellmann*: i. m. 135, 137. o.

⁷⁴ Ptk. 6:284. §, D. 17,2,44; D. 19,5,13 pr.

összegét, így egyrészt a bizományos teljes egészében a megbízó javára járhat el, nem kell saját érdekét előtérbe helyeznie, másrészt a megbízó sem kerül kiszolgáltatott, bizonytalan helyzetbe az ügyletkötés során, harmadrészt az előny is a megbízót illeti. A római szabályozás viszont amellet, hogy a bizományosnak kedvezett a haszon formájában megjelenő bizományi díjjal, a közvetítő fél ezen keresztül lett érdekelt az ügylet megkötésében és a megbízónak sem okozott többletköltséget.

Álláspontom szerint a bizományos veszélyviselése enyhébb a jelenlegi szabályozásban, mivel a tulajdonjog szabályozásához igazodik, míg a római jog szerint a teljes kockázatot a bizományos viseli az ügylet minden szakaszában. A bizományos felelőssége viszont mindkét esetben a teljesítésig tart.

Az eladási bizomány hatályos magyar szabályozása tehát a veszélyviselés és a díjazás kivételével teljes egészében magában foglalja a római jogi eladási bizomány jellegzetességeit. A jogintézmény hatékonyságát, gazdasági fontosságát igazolja, hogy kb. másfél évezrede létezik és fejlődik, illetve a Ptk. ma már a bizományi szerződés több típusát is megkülönbözteti, így a szabályozás ennek köszönhetően bővült és differenciálódott is.

Németh Boróka

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz elméleti-történeti tagozatának tagja

A római büntetőjog és a hatályos büntetőjogi szabályozás összehasonlítása az elkövetők és egyéb bűnkapcsolatok tekintetében

Bevezetés

Bár a római jog nem hatályos, mégsem mondható csupán holt jognak, ugyanis jogászai gondolkodásunkra és mai jogrendszerünkre jelentős hatása van. A rómaiak a maguk jogát *ius civile*ként, vagy ünnepélyesebben *ius Quiritium*ként emlegették, mert azt nem az állam, hanem az azt alkotó polgárok (*cives*, *Quirites*) jogának tekintették. Ma már a *ius civile* alatt, fordítási okokból, a polgári jogot értjük, pedig a római jog fogalma jóval tágabb tartalommal bír. Történeti értelemben az ókori Rómában hatályban volt jogszabályok összességét jelenti, amelybe beletartozik minden joganyag a Kr. e. 450-ben íródott XII táblás törvényektől a Kr. u. VI. században Justinianus császárnak köszönhetően megvalósuló kodifikációig. Tágabb értelemben a római joghoz tartozik még az a joganyag is, amely az ókoriból nőtt ki magát, s annak továbbfejlődéseként alkalmazták a közép- és újkorban.⁷⁵ A korai civilizációk, államok jogában általában nem különült el a polgári és a büntetőjog, s ez a Római Birodalom esetében is így volt. Ezt bizonyítja a római jogi fejlődéstörténet kezdetét jelentő [XII táblás törvény](#), amelyben szintén vegyítették a büntető- és civiljogi szabályozási témaköröket.

Az ókori Rómában a jogellenes cselekedeteket magándeliktumként kezelték, s csak néhány társadalomra veszélyes cselekményt vontak állami üldözés alá. Emiatt az ókori Római Birodalomban – a *crimen publicumok*⁷⁶ áldozatai kivételével – maga a sértett lépett fel és

⁷⁵ Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2009. 4. o.

⁷⁶ A XII táblás törvényben megtalálható közbűncselekmények (*crimen publicum*) a sértett jogi tárgy szerint négy csoportba oszthatóak: az állam biztonságát és közrendet veszélyeztető bűncselekmények, a gyengébbek sérelmére elkövetett bűncselekmények, az általában szakrális szabályokat is sértő vagyon elleni bűncselekmények és a kifejezetten szakrális bűncselekmények csoportjába. E bűncselekmények köre a római állam nyomozó és igazságszolgáltatási apparátusának fejlődésével egyre bővült, s e gyarapodás korszakoként nyomon követhető. Vö. Földi – Hamza: i. m. 571-577. o.

indította el az „eljárást”, ha bűncselekmény áldozata lett. A római jogra tehát nem volt jellemző a vagyon elleni és személyisértésben megnyilvánuló bűncselekmények közüldözése, ugyanis ezeket deliktuális kötelemmel szankcionálták: a sértett az esetleges magánjogi igényét külön magánjogi perben tudta érvényesíteni.⁷⁷

Nem szabad figyelmen kívül hagyni a legszűkebb értelemben vett definíciót, amely alapján a római jog alatt kizárólag a római magánjogot értjük. Ezzel szemben a közjog áll,⁷⁸ amely jogághoz ma a büntetőjogot is soroljuk. A római jog büntetőjoganyagának nagyobb része azonban magánjogi szabályozású, így, ha még ebben a legszűkebb értelemben is beszélünk a római jogról, büntetőjoga tárgyalása sem kihagyható.

Írásomban szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy – bár a magánjog terén vették át a legtöbb római jogi mintát – a római büntetőjog joganyaga sem elhanyagolható, voltaképpen az is tanítómestere volt az európai jogoknak.

1. A római büntetőjogról általában

A szakirodalomban általánosan elfogadott meghatározás szerint a büntetőjog azon jogszabályok összessége, amelyek meghatározzák, hogy mely cselekmények minősülnek bűncselekménynek, ezek elkövetőit hogyan kell felelősségre vonni, velük szemben milyen szankciót és hogyan kell alkalmazni.⁷⁹ Ez azt jelenti, hogy a mai modern büntetőjog három fő területe az anyagi büntetőjog, a büntető eljárásjog és a büntetés-végrehajtási jog. A modern anyagi büntetőjogunk két nagy részre bontható: az Általános részben azokat az elveket, szabályokat, büntethetőségi feltételeket találjuk, amelyek valamennyi bűncselekményre és elkövetőre vonatkoznak, míg a Különös rész az egyes bűncselekmények törvényi tényállásait tartalmazza.⁸⁰ A rómaiakra azonban nem jellemző az általános elvi fejtegetés. Joguk inkább eljárásjogi alapú, döntéseik esetjogi jellegűek, s éppen az ezekből levont következtetések és szabályok a kivételesek.⁸¹ A római jognak e sajátossága ma elsősorban az angolszász jogrendszerek jellemzője, s a római-germán jogcsalád rendszerével - egy-két kivételtől eltekintve - ellentétes. A *common law* praktikus jogászai felfogással jellemezhető. E jogrendszer felépítése, jogforrási rendszere, jogképző stílusa és szakmai technikája több tekintetben

⁷⁷ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2014. 315. o.

⁷⁸ Földi – Hamza: i. m. 4. o.

⁷⁹ Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2006. 27. o.

⁸⁰ Balogh Ágnes – Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2010. 21. o.

⁸¹ Zlinszky János: Római büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997. 9. o.

emlékeztet a klasszikus római jogi struktúrákra és építőköveit alkotó jogi megoldási módozatokra, nem utolsósorban az esetjogi szemlélete miatt.⁸²

Azt a felfogást – miszerint a római juristák a jogot alapvetően eseti döntések összességének tartották, és csak kiegészítő jelleggel alkalmaztak anyagi jogot – jól bizonyítja a híres jogtudós, Paulus egyik megállapítása is: *Non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est, regula fiat.*⁸³

A regula és a fentebb írtak alapján kijelenthető volna, hogy a római büntetőjognak nincs általános része? Hiszen a jogtudósok forrásmagyarázatai olyan törvényekhez kapcsolódnak, amelyek a mai fogalmaink szerint a büntetőjog különös részéhez tartoznak. A kérdésre mégis nemleges a helyes válasz, ugyanis – bár a római jogalkotók, jogtudósok munkássága e területen eltörpül a *ius privatum* körében nyújtott teljesítményükhöz képest – felismeréseik nem csupán nagyvonalakban, hanem sokszor a részleteket tekintve is egybevág a mai modern büntetőjog általános szabályaival.

A következőkben ennek a kijelentésnek az alátámasztására kerül majd sor, azonban a terjedelmi kötöttségre tekintettel csak a római jogi elkövetői alakzatokat fogom e tanulmány keretében bemutatni, illetve a mai magyar Büntetőtörvénykönyvben meghatározott elkövetői alakzatokkal összehasonlítani. E – ma Általános részhez tartozó – büntetőjogi területnek római jogi szabályozása ismertetésével mutatok be egy – a korábbi megállapítást alátámasztó – példát arra, hogy rengeteg azonosság van a mai általános részi büntetőjogi szabályozás és a nem létezőnek vélt általános római büntetőjog között.

2. A bűncselekmény elkövetői

A mai magyar felfogás szerint az elkövető kifejezés alatt a bűncselekmény megvalósulásában bármilyen módon közreműködő személyeket magába foglaló gyűjtőfogalmat értjük. Ezen belül hatályos büntetőtörvénykönyvünk két fő elkövetői alakzatot különböztet meg: a tettesi alakzatot – amelynek két típusa az egyedüli közvetlen- és közvetett tettesség, illetve a társtettesség – és a bűnrészesség alakzatát – ezen belül a felbujtót és a bűnsegédet.⁸⁴ A két fő

⁸² Kajtár István – Herger Csabáné: Egyetemes állam-és jogtörténet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2013. 176. o.

⁸³ Paul. D. 50, 17, 1. Vö. Nótári Tamás: A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2008. 120. o.: „Nem a regulából ered a jog, hanem a fennálló jogszabályból lesz a regula.”

⁸⁴ „Elkövető a tettes, a közvetett tettes és a társtettes (a továbbiakban együtt: tettesek), valamint a felbujtó és a bűnsegéd (a továbbiakban együtt: részesek).” (Btk. 12. §)

elkövetői alakzat között az a különbség, hogy míg a tettesek a tényállásnak akár egyetlen, akár valamennyi elemét megvalósítják, a részesek csak közreműködnek a bűncselekmény létrejöttében, de tényállási elemet nem valósítanak meg.⁸⁵ A továbbiakban azt vizsgálom, miképp jelennek meg az elkövetői alakzatok a római jog egyes rendelkezéseiben, forrásaiban.

2. 1. A tettesek

Büntetőtörvénykönyvünk a Különös részben a bűncselekmény megfogalmazásakor az egyedüli közvetlen tettesből indul ki, mert ilyen tettesi alakzat minden bűncselekmény szükségszerű eleme, míg a többi alakzat nem. A részesség járulékos elkövetői alakzat, amely a tettesi alapcselekményhez tartozik,⁸⁶ annak tanúsítása hiányában legfeljebb előkészület állapítható meg.⁸⁷

A forrásokból nyilvánvalóvá válik, hogy a rómaiak is a modern szabályozásnak megfelelően határolták el a tettességet a részességtől, tehát az alapján, hogy megvalósított-e a bűncselekmény létrejöttében közreműködő személy valamely tényállási elemet, vagy nem. A rendelkezésre álló, tettesség problematikáját felvető források elsősorban a közvetett tettesség és a társtettesség kérdéskörét vizsgálják, amely igazolja, hogy már a római juristák is foglalkoztak olyan bűncselekményekkel, amelyek többek közreműködésével valósultak meg. Kiváló jogérzékük mutatkozik meg abban, hogy a családfői hatalom, vagy a *ius imperandi*⁸⁸ alatt álló személy bűncselekmény elkövetésére való utasítását nem felbujtásként, hanem az utasító személy közvetett tettesi cselekményeként értelmezték.⁸⁹

2. 2. A közvetett tettes

⁸⁵ Balogh – Tóth: i. m. 193. o.

⁸⁶ Balogh – Tóth: i. m. 200. o.

⁸⁷ „Ha a törvény külön elrendeli, előkészület miatt büntethető a felbujtó, ha felbujtói tevékenysége - azaz a rábírás - sikertelen, mert azzal nem váltotta ki a felbujtani kívánt személyben a bűncselekmény megvalósítására vonatkozó elhatározást.” Balogh – Tóth: i. m. 203. o.

⁸⁸ Az ún. parancsoláshoz való jog.

⁸⁹ Benedek Ferenc: A felbujtó és a bűnség a római büntetőjog forrásaiban. In: Tanulmányok Dr Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Juridica et Politica LXV/4, Szeged, 2004.

Közvetett tettesség esetén az elkövető olyan személyt használ fel a bűncselekmény elkövetéséhez, aki nem büntethető.⁹⁰ Bár a felhasznált személy valósítja meg a bűncselekmény tárgyi oldalát, az alanyi elemek (bűnösség, célzat és motívum) a közvetett tettes tudatában vannak jelen. A római források a *ministerium* kifejezéssel jelölik az elkövetésre való felhasználást, *ministerként* emlegetik a felhasznált hatalomalatti személyt, és *reus principalis*nek nevezik az őt utasító közvetett tettet.⁹¹ Kiemelt jelentőségű volt a római viszonyok között, amikor a hatalomgyakorló a neki feltétlen engedelmességgel tartozó rabszolgát utasította bűncselekmény elkövetésére. Ilyen esetről több forrásban is olvashatunk, s ezekben kitűnik, hogy a rómaiak ilyenkor a *delictum* elkövetőjének a hatalomgyakorlót tekintették. Hasonló, törvényben is szabályozott helyzet állt elő az atyai, családfői hatalom (*patria potestas*) alatt álló családfiú esetében. Nem lehet tehát bűnös akaratról beszélni annál, aki az apa, vagy az úr parancsának engedelmeskedik.⁹² Emellett a forrásokban arról is írnak, hogy szabad ember is kerülhet ilyen szituációba, s ő szintén nem tekinthető a bűncselekmény alanyának.

Iavolenus D. 9, 2, 37 pr. (*libro 14 ex Cassio*):

Liber homo si iussu manu iniuriam dedit, atio legis Aquiliae cum eo est qui iussit, si modo ius imperandi habuit: quod si non habuit, cum eo agendum est qui fecit.

A fragmentumban az olvasható, hogy ha egy szabad ember követ el bántalmazást olyasvalaki parancsára, akinek egyébként személyjogi alapon nincs alárendelve, a közvetlen tettes nem tekinthető a bűncselekmény alanyának.⁹³ A bántalmazó büntetlenségének feltétele, hogy a bántalmazó felett a parancsolót *ius imperandi* illesse meg. *Ius imperandi*val *magistratus*⁹⁴, bíró vagy *princeps*⁹⁵ rendelkezett, e hatóságokkal szemben a polgárok feltétlen engedelmisséggel

⁹⁰ „Közvetett tettes az, aki a szándékos bűncselekmény törvényi tényállását e cselekményért gyermekkor, kóros elmeállapot, kényszer vagy fenyegetés miatt nem büntethető, illetve tévedésben lévő személy felhasználásával valósítja meg.” [Btk. 13. § (2) bekezdés]

⁹¹ *Benedek Ferenc*: Tettesség és részesség a római büntetőjog forrásaiban. In: Ünnepi tanulmányok V., A bonis boa discere, Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag, Miskolc, 1998.

⁹² Ulp. D. 50, 17, 4: *Velle non creditur, qui domino iubenti obtemperavit...*

⁹³ „A büntetőjog tudomány azt a személyt nevezi a bűncselekmény alanyának, akit felelősségre lehet vonni az általa elkövetett bűncselekmény miatt, illetve vele szemben ezért szankció alkalmazható. A törvénykönyv az alany kifejezést nem használja, hanem az elkövetőkről – a bűncselekmény megvalósulásában általános érvennyel közreműködő személyekről – rendelkezik.” *Balogh – Tóth*: i. m. 108. o.

⁹⁴ *magistratus*: hivatali betöltő tisztségviselő. Vö. *Benedek – Pókecz Kovács*: i. m. 18. o.

⁹⁵ *Benedek – Pókecz Kovács*: i. m. 33. o.: *princeps*: „elsőként a Kr. u. 1. században Augustus által viselt tiszteletbeli cím volt, amelynek jelentése: „az első polgár az egyenlők között”, illetve „fejedelem”. Később, a principátus idején az állam első emberét jelölte, aki elsőként szavazott ott *senatus*ban, ezzel megmutatva híveinek, hogy mire/kire kell szavazniuk.”

tartoztak.⁹⁶ A rabszolga helyzetét nehezítette az a szabályozás, miszerint a *servus* csak akkor mentesül jogellenes magatartása következményei alól, ha ura nem súlyos bűncselekmény elkövetésére utasítja.⁹⁷ E szigorításnak az a magyarázata, hogy a császárkori jogalkotás korlátozta a hatalomgyakorló *dominica potestas*⁹⁸, s ezáltal enyhítette a rabszolgák kiszolgáltatott helyzetét. Ennek eredményeképp a rabszolgák úrtól való félelme csökkent, s fokozatosan előtérbe került az úr parancsára megvalósított bűncselekményeknél az önálló tettességük.⁹⁹

2. 3. A társtettes

Több forrásban olvashatunk a másik tettesi alakzatról, a társtetességről¹⁰⁰ is, amelyről a római jogtudósoknak a mai szabályozásnak megfelelő elképzelésük volt. A forrásokból kitűnik, hogy a társtetesség a juristák szerint is a bűncselekmény tényállási elemeinek akarategységben történő, több személy általi, együttes megvalósítása.¹⁰¹ Ezt legkitűnőbben az alábbi Iulianus-töredék szemlélteti:

Iulianus D. 9, 2, 51, 2 (*libro 86 digestorum*):

Cum plures trabem alienam furandi causa sustulerint, quam singuli ferre non possent, furti actione omnes teneri existimantur, quamvis subtili ratione dici possit neminem eorum teneri, quia neminem verum site am sustulisse.

A tényállás szerint, ha több elkövető közös erővel és lopási szándékkal elvitt egy olyan gerendát, amelyet egyedül egyikük sem tudott volna magával vinni, akkor mindannyiuk személyenként felel a lopás (*furtum*) miatt, s a büntetést (*poena*) fejenként lehet tőlük követelni.

⁹⁶ Ma hasonló viszony a katona és felette között jöhet létre, ezt nevezzük az „előljáró parancsa” jogintézménynek, amelyet a Btk. 130. §-a szabályoz:

„(1) Nem büntethető a katona a parancsra végrehajtott cselekményért, kivéve, ha tudta, hogy a parancs végrehajtásával bűncselekményt követ el.

(2) A parancsra elkövetett bűncselekményért a parancsot adó is tettesként felel, ha a katona tudta, hogy a parancs végrehajtásával bűncselekményt követ el, egyébként a parancsot adó közvetett tettesként felel.”

⁹⁷ Alf. D. 44, 7, 20 pr.: *Servus non in omnibus rebus sine poena domino dicto audiens esse solet, sicuti si dominus hominem occidere ... servum iussisset.*

⁹⁸ A rabszolgák feletti hatalom megjelölésére.

⁹⁹ A folyamat bővebb ismertetését lásd *Max Kaser: Das römische Privatrecht, II.: Die nachklassischen Entwicklungen*, 2. Aufl., München, 1975. 124. és köv. o.

¹⁰⁰ „Társtettesek azok, akik a szándékos bűncselekmény törvényi tényállását egymás tevékenységéről tudva, közösen valósítják meg.” [Btk. 13. § (3) bekezdése]

¹⁰¹ *Balogh – Tóth: i. m. 196. o.*

Bár Iulianus ez esetben nem az egyetemleges büntetőjogi felelősségre vonást tartja helyénvalónak, mégis vonakodik, mert egyikükről sem lehet külön-külön elmondani, hogy a gerendát elvitte.¹⁰² A kétséget Paulus okfejtése oszlatja el: a jogtudós a fejenkénti *poenafizetést* azzal indokolja, hogy ellenkező esetben a gerenda hányadrészei tekintetében külön-külön a tetteseket, az egész gerenda tekintetében pedig mindannyiukat kellene együttesen tettesnek tekinteni, amely nyilvánvalóan lehetetlen.¹⁰³ A hatályos magyar büntetőjog sem járna el másképp: a társtettség esetén egyetlen bűncselekmény valósul meg, és a társtettesek az általuk elkövetett egész bűncselekményért felelnek, még akkor is, ha az egyik fél több tényállási elemet valósított meg, mint a másik.¹⁰⁴

A társtettséghez kapcsolódik a következő, Ulpianusi forráspélda is:

Ulpianus D. 9, 2, 11, 2 (*libro 18 ad edictum*):

Sed si plures servum percusserint, utrum omnes quasi occiderint teneantur, videamus. Et si quidem apparet cuius ictu perierit, ille quasi occiderit tenetur: quod si non apparet, omnes quasi occiderint teneri Iulianus ait, et si cum uno agatur, ceteri non liberantur: nam ex lege Aquilia quod alius praestitit, alium non relevat, cum sit poena.

Ulpianus itt arról ír, hogy hogyan vonták felelősségre azokat az elkövetőket, akik közösen ütlegettek egy, az így szerzett sérüléseibe belehaló, rabszolgát. Ulpianus abban a kérdésben, hogy valamennyinek tettesként bűnhődni kell-e, Iulianusra hivatkozik, aki szerint ha megállapítható, hogy melyikük ütése okozta a rabszolga halálát, akkor az illető az emberölés büntetéseért önálló tettesként, ellenkező esetben valamennyien társtettesként felelnek. Ez utóbbiból az következik, hogy ha csak egyikük ellen is indítottak eljárást emberölés bűncselekménye miatt, a többiek sem mentesülnek a felelősségre vonás alól.¹⁰⁵ Ez a megoldás megfelel a mai magyar bírói gyakorlatnak, mert ez a cselekmény a halált okozó testi sértés tényállását testesíti meg, amely vegyes bűnösséget feltételez. Ez azt jelenti, hogy a minősítő eredmény nem tekinthető szándékosnak, de a szándék fogalmilag kiterjed a minősítő

¹⁰² Benedek: Tettség és részesség... 215. o.

¹⁰³ Paul. D. 47, 2, 21, 9: ... *neque enim potest dicere pro parte furtum fecisse singulos, sed totius rei universos: sic fiet singulos furti teneri.*

¹⁰⁴ „-pl. A testi sértés elbírálásakor az együttes bántalmazásból eredő sérülés miatt felelnek a társtettesek, függetlenül attól, hogy a bűncselekmény minősítését megalapozó sérülést melyikük magatartása okozta.” Balogh – Tóth: i. m. 197. o.

¹⁰⁵ Benedek: Tettség és részesség... 216. o.

körülményre is, így a gondatlan minősítés ellenére megállapítható a szándékosságot megkövetelő társtettesi alakzat. A praeterintencionális bűncselekmények esetében tehát a bírói gyakorlat hajlik a részesi tevékenység elismerésére.¹⁰⁶

2. 4. A többes tettesség

A mai álláspont szerint a társtettségűtől megkülönböztetendő a többes tettesség,¹⁰⁷ amely szükségszerű elkövetői alakzattal már a rómaiak is foglalkoztak. Itt a bűncselekmény természetéből adódik a többes elkövetés. Akkor is többes tettességről beszélünk, ha a társtettség törvényi feltételei hiányoznak, de a tényállási elemeket mégis több személy valósította meg.¹⁰⁸ A többes tettesség egy heterogén, több személy által szándékosan elkövetett bűncselekményhez kapcsolódó tettesi kategória, ahol a tettesség alanyi oldala sajátos, és ahol az egyik tettes aktív, a másik általában passzív szerepet játszik. Ugyan a többes tettességre a római jogban nem volt konkrét fogalom, az annak megfelelő tényállásokat mégis kiemelten, a többtől elkülönítve tárgyalták. Ere kitűnő példák a kasztrálás (*eviratio*) és a körülmetélés (*circumcisio*) tényállásairól fennmaradt források.¹⁰⁹ A *lex Cornelia de sicariis* alapján önálló tettesként kellett büntetni a kasztrálást végző orvost és a szabad polgárt is, aki önmagán, vagy

¹⁰⁶ A halált okozó testi sértés egy ún. praeterintencionális („szándékon túli eredményű”) bűncselekmény, amelynek lényege, hogy jogkövetkezményét tekintve szándékos, minősítését tekintve gondatlan bűncselekményként értékelendő, ugyanis a szándékon túli eredményre az elkövető bűnössége vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak gondatlanság szintjéig terjedhet ki. Mivel a társtettség szubjektív feltételei között szerepel a szándékosság is, annak megállapítása problematikus lehet egy gondatlannak minősülő praeterintencionális bűncselekmény kapcsán. Mindenesetre a bírói gyakorlat a szándékegységben végrehajtott bántalmazásra, illetve más közösen szándékolta tárgyi és alanyi elemekre alapozva a halált okozó testi sértés társtettségében történő megállapításától nem zárkozik el. Vö. Balogh – Tóth: i. m. 197. o.

¹⁰⁷ A többes tettesség abban különbözik társtettségűtől, hogy bár mindkét esetben kettő, vagy több személy követi el szándékosan a bűncselekményt, többes tettesség esetén az egyes elkövetők szándékossági foka eltérhet, s ezt a felelősségre vonás során személyre szabottan értékelik. Társtettség elbírálásánál nem tesznek különbséget az elkövetők között sem az eltérő szándékossági szint, sem a tényállási elemek eltérő megvalósítása miatt, a társtettesek ugyanúgy felelnek. Ez alapján a társtettség és a többes tettesség együttes megállapítása kizárt. Vö. Balogh – Tóth: i. m. 198. o.

¹⁰⁸ A többes tettességnek ugyanis két típusát különböztetjük meg. Az egyik a szükségszerű többes tettesség típusa, amely esetben a bűncselekmény (ún. kovergens bűncselekmény) csak úgy jöhet létre, ha kettő, vagy több elkövető együttesen, egyidejűleg valósítja meg a tényállást. Ebben az esetben a társtettség azért kizárt, mert a tényállás csak több személy együttes, egyidejű elkövetésével valósulhat meg, az egyedüli tettesség kizárt. A többes tettesség másik típusába azok a bűncselekmények tartoznak, amely esetekben ugyan az egyedüli tettesség sem kizárt, de a társtettség törvényi feltételei nem állnak fenn: nem valósulhat meg társtettség, ha az egyik elkövető túllépi a szándékegység kereteit (kiegészült tettesség), nem beszélhetünk társtettségéről akkor sem, ha az egyik elkövető a bűncselekmény eredményét önként elhárítja (redukált tettesség), illetve, ha ugyan ugyanazt a bűncselekményt egy időben, de más helyen, szándékegység nélkül követik el (egymás melletti tettesség). Ebben az esetben az elkövetés nem a társtettség, hanem a többes tettesség formájában valósul meg. Vö. Balogh – Tóth: i. m. 198. o.

¹⁰⁹ A kasztrálás és a körülmetélés római jogi szabályozásáról bővebben ld. Olivia F. Robinson: *The Criminal Law of Ancient Rome*. Johns Hopkins University Press, Baltimore 1995. 51-53. o.

rabszolgáján – akár utóbbi beleegyezésével – a műtétet engedélyezte. A fenti törvény alapján volt büntetendő a körülmetélés is, amit Antioius Pius *rescriptuma*¹¹⁰ a zsidóknak gyermekeik tekintetében lehetővé tett,¹¹¹ viszont a rómaiaknak Hadrianus¹¹² óta tilos volt. Az egyik tettes itt is a műtétet végző orvos, a másik pedig a szabad polgár, aki magát önként, zsidó módra (*Iudaico ritu*) körülmetéltette, vagy erre rabszolgáját kényszerítette.¹¹³ A római jogban a többes tettesség alakzatának ismeretét és alkalmazását tanúsítja Augustus császár családjogi törvénye, a *lex Iulia de maritandis ordinibus* is, amely alapján többes tettességben elkövetett *crimennek*¹¹⁴ minősült a házasságtörés (*adulterium*) is, amelynek egyik tettese a jogszerűen házasságban élő nő, a másik pedig a vele nemi kapcsolatba lépő idegen férfi.¹¹⁵ Nótári ezzel az esettel kapcsolatban jegyzi meg, hogy aki e bűncselekményhez segítséget nyújtott, az bűnsegédnek minősül, de egyben önálló tettes is, mert a kerítést (*lenocinium*), mint önálló bűncselekményt¹¹⁶ is megvalósította.¹¹⁷

Többes tettességnek minősül az is, amikor többen azonos célra irányuló aktivitásukkal valósították meg a bűncselekményt. Erre tipikus példa a közhivatalok megvesztegetése, itt nem csak a jogtalan előnyt nyújtó magánfél, hanem az azt elfogadó közhivatalnok is büntetendő.¹¹⁸ Hatályos büntetőtörvénykönyvünk ezt két külön tényállásban szabályozza: egyik a hivatali vesztegetés (293. §), másik pedig a hivatali vesztegetés elfogadása (294. §).

3. A bűnrészesség

Ahogy már korábban tisztáztuk, a tettesekkel ellentétben a részesek nem valósítanak meg törvényi tényállási elemet. Cselekményük járulékos jellegű, azaz szükségképpen kell egy alaphűncselekmény, amelyhez a bűnrészesi tevékenység kapcsolódik. A bűnrészesség csak

¹¹⁰ A *rescriptum* a császár írásbeli válasza hatóságok vagy más magánszemélyek jogi kérdésekre vonatkozó megkereséseire. A *rescriptumbeli* döntés kötelező volt abban az ügyben, amelyben a császár kiadta, de szokásosan követték más ügyekben is, s ezáltal a jogalkotás kedvelt módjává vált. Benedek – Pókecz Kovács: i. m. 59. o.

¹¹¹ Modestinus D. 48, 8, 11 pr.: *Circumcidere iudaeis filios suos tantum rescripto divi Pii permittitur: in non eiusdem religionis qui hoc fecerit, castrantis poena irrogatur.*

¹¹² Hadrianus császár Kr. u. 117 – 138. között volt a Római Birodalom császára. Vö. http://www.romaikor.hu/kozlekedes_es_utazas/hires_utasok_nevezetes_utazasok/cikk/hadrianus_csaszar_utazasai (2015. 03. 22.)

¹¹³ Benedek: Tettesség és részesség... 217. o.

¹¹⁴ Az állam által üldözött közbűncselekmény.

¹¹⁵ Papinianus D. 48, 5, 40, 6: *Duos quidem adulterii, marem et feminam, propter commune crimen...*

¹¹⁶ Ma az olyan részesi tevékenységet, amely befejezett bűncselekményi alakzatot képez, *delictum sui generis* részességnek nevezzük. Vö. Balogh – Tóth: i. m. 201. o.

¹¹⁷ Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. Lectum Kiadó, Szeged 2011. 329. o.

¹¹⁸ Cod. Theod. 11, 11, 1: *...qui se in eiusdem operas sponte propria detulisse responderit, par poenae severitudo constringat.*

szándékos bűncselekményhez tartozhat, minősítése pedig általában a tettesi alapcselekményhez igazodik,¹¹⁹ de a Büntetőtörvénykönyv a bűnsegéd esetében lehetővé teszi a kétfokú leszállást.¹²⁰

A római büntetőjogi rendelkezésekben is megjelenik a két részesi kategória, a felbujtó¹²¹ és a bűnsegéd¹²² alakzata, amelyeket már ekkor ugyanolyan büntetési tétellel szankcionáltak, mint a tettest.¹²³ Az egyes részesi alakzatok felismerése és egymástól való elhatárolása a következetes jogi szakkifejezések hiánya miatt azonban nehézkes. A forrásokban az egyes részesi alakzatoknak többféle elnevezésével és ahhoz kapcsolt többféle tartalmával is találkozhatunk, ezt bizonyítja, hogy Benedek, Nótári illetve Zlinszky is a részesekre vonatkozóan többféle kifejezést, megjelölést nevez meg. Benedek kutatásai eredményeiből kiindulva azt állítja, hogy ha részesek vagy bűnpártolók¹²⁴ is közreműködtek a bűncselekmény elkövetésében, akkor a tettest a rómaiak megkülönböztetésképp *princeps delictine*, *princeps atque architectus sceleris*nek, vagy *principalis reus*nak nevezték. A legbiztosabb részesi megnevezés talán az *auctor* (szerző) lehet, amely alatt Benedek mellett Nótári és Zlinszky is a felbujtót érti. A római forrásokban a bűnrészesi cselekmények elkövetőit legtöbbször a *curare* és az *ope consilio* terminusokkal illetik. Az *ops* főként a fizikai, a *consilium* pedig a pszichikai bűnsegély vagy felbujtás kapcsán használatos¹²⁵, s ezt az alábbi Ulpianus-töredék is alátámasztja:

Ulpianus D. 47, 2, 50, 3 (*libro 37 ad edictum*):

Consilium autem dare videtur, qui persuadet et impellit atque instruit consilio ad furtum faciendum: opem fert, qui ministerium atque diutorium ad subripiendas res praebebat.

¹¹⁹ „A részesekre is a tettesekre megállapított büntetési tételt kell alkalmazni.” [Btk. 14. § (3) bekezdés]

¹²⁰ Balogh – Tóth: i. m. 201. o., továbbá Btk. 82. §.

¹²¹ „Felbujtó az, aki más bűncselekmény elkövetésére szándékosan rábír.” [Btk. 14. § (1) bekezdés]

¹²² „Bűnsegéd az, aki bűncselekmény elkövetéséhez másnak szándékosan segítséget nyújt.” [Btk. 14. § (2) bekezdés]

¹²³ Nótári: Római köz- és magánjog. 329. o.

¹²⁴ A bűnpártolás a bűnkapcsolat egyik formája. Bűnkapcsolatról beszélünk, ha valakinek az elkövetésben nincs szerepe (azaz nem elkövető), de tudata, ténykedése révén mégis kapcsolatba kerül a bűncselekménnyel. Ez a társadalomra veszélyes is lehet, ezért bizonyos formáit a törvényhozó büntetni rendeli. Vö. Balogh – Tóth: i. m. 208. o.

¹²⁵ A felbujtás veszélyesebb a társadalomra, mert a felbujtói tevékenység gyakorlása hiányában a bűncselekményt a tettes nem követte volna el. A két intézmény közötti különbség az, hogy míg a pszichikai bűnsegéd a tettest az elkövetés szándékában erősíti meg, a felbujtó az elkövetőt arra rábírja. Érzékelhető, hogy e két részesi alakzat közel áll egymáshoz, s ezzel indokolható, hogy bár a rómaiak a két részesi formát elkülönítették egymástól, mégis egy elnevezéssel illették őket. Vö. Balogh – Tóth: i. m.: 204. o.

Eszerint a más által elkövetett lopáshoz az *ad consilium*ot, aki tanácsával a tettest „rábírja” (*persuadet*), „buzdítja” (*impellit*) a bűncselekmény elkövetésére, vagy ehhez „ellátja, felszereli” (*instruit*).¹²⁶ a szükséges, illetve a megvalósítást könnyítő eszközökkel. E három kifejezés közül a „rábír” egyértelműen megegyezik hatályos büntetőtörvénykönyvünknek felbujtó kapcsán alkalmazott szóhasználatával. *Consilium* nyilván csak szándékosan adható, s csakis konkrét bűncselekmény elkövetésére irányulhat.¹²⁷

Már a rómaiak is megállapították, hogy a részesi alakzatok feltétele a szándékosság és a járulékos jelleg. Ulpianus a fenti, lopásról szóló forrásban jut el arra a következtetésre, hogy mivel a tettesi alapcselekmény nem követhető el szándékosság nélkül, úgy a részességnek is szándékosnak kell lennie.¹²⁸ Iavolenus pedig a részesség járulékos jellegét rögzíti azzal, hogy kizárja a részességet, ha a tettes nem képes felfogni a felkínált tanácsot vagy a fizikai jellegű segítséget, azaz, ha az alapcselekmény például büntethetőséget kizáró ok miatt nem valósul meg.¹²⁹ Ebben az esetben a hatályos jog alapján, ha a törvény külön elrendeli, előkészület miatt a felbujtást megkísérlő személy büntetőjogi felelősségre vonható, vele szemben szankció alkalmazható, ugyanis a sikertelen rábírás „felhívást” vagy „rábírní törekvést” valósít meg, amelyek verbális előkészületi cselekménynek minősül.¹³⁰

3. 1. A felbujtó

Több ókori forrás bizonyítja, hogy már a római jog is ismerte és alkalmazta a felbujtás fogalmát:

Ulpianus D. 47, 2, 36 pr. (*libro 41 ad Sabinum*):

Qui servo persuasit, ut fugeret, fur non est: nec enim qui alicui malum consilium dedit, furtum facit, non magis quam si ei persuasit, út se praecipitet aut manus sibi inferret: haec enim furti non admittunt actionem. Sed si alius ei fugam persuaserit, út ab alio subripiatur, furti tenebitur is qui persuasit, quasi ope consilio eius furtum factum sit.

¹²⁶ Benedek: Tettség és részesség... 219. o.

¹²⁷ Balogh – Tóth: i. m. 203. o.

¹²⁸ Ulp. D. 47, 2, 50, 2: Recte pedius ait, sicut nemo furtum facit sine dolo malo, ita nec consilium vel opem ferre sine dolo malo posse.

¹²⁹ Iav. D. 47, 2, 91, 1: Nemo opem aut consilium alii praestare potest, qui ipse furti faciendi consilium capere non potest.

¹³⁰ Balogh – Tóth: i. m. 203. o.

Az idézett fragmentum egy rabszolga ellopása kapcsán tárgyalja a fenti elvet, azaz, hogy tettesi alapbűncselekmény nélkül nincs felbujtás. Ulpianus a forrásban azt mondja, hogy nem lehet lopás miatt felelősségre vonni azt, aki rábírra más rabszolgáját az urától való megszökésre. Álláspontját azzal indokolja, hogy egyrészt hiányzik a birtokbavétel ténye (*contrectatio*), másrészt hiányzik a haszonszerzés célzata (*lucrum facere*), pedig ezek a lopás elengedhetetlen kellékei. Ez okból kifolyólag a római jog a szökésre való rábírást nem büntette, nem tekintette felbujtásnak. Ha a rábírást célja az volt, hogy a szökött rabszolgát valaki más birtokba vehesse (ellophassa), és erre utóbb sor is került, akkor a *furtum* tényállása megvalósult, a rábíró személy magatartása pedig felbujtásnak minősült. Így tehát a lopás a fentiek alapján *ope et consilio* lett végrehajtva.¹³¹

Molnár a felségsértés büntettségéhez kapcsolódóan elemzi és idézi az alábbi *Digesta*-részletet:

Hermogenianus D. 48, 4, 10 (*libro sexto iuris epitomarum*):

Maiestatis crimine accusari potest, cuius ope consilio dolo malo provincia vel civitas hostibus prodita est.

A szöveghely szerint felségsértés büntettségével vádolták azt, akinek a felbujtása miatt egy provincia vagy város az ellenség kezére jutott.¹³² Ulpianus e bűncselekmény tényállásának meghatározásánál azt is megjegyzi, hogy egyformán büntetendő az, aki tettel, és az, aki tanáccsal idézte elő a felségsértést.¹³³ Paulus is az azonos felelősséget vallja, amikor az emberölés tényállása kapcsán kijelenti, hogy a tettel (*homicida*) azonos büntetés alá esik annak a cselekménye, aki az emberölésre az illetőt rábírra.¹³⁴ E tekintetben a római szabályozás szintén teljes mértékben megfelel a hatályos büntetőjognak, ahol – mint már említettük – a részesekre is a tettesekre megállapított büntetési tételt kell alkalmazni.

A rómaiak a serdületlent nem tartották képesnek arra, hogy bűncselekmény felbujtója legyen. Ha a serdületlen felett érvényesült valamely *paterfamilias* hatalma, akkor még büntetőeljárást sem lehetett indítani ellene, mivel csak a hatalomgyakorlón keresztül volt felelősségre vonható. Erre szolgált az *actio noxalis*, amit a hatalomalatti által elkövetett

¹³¹ Benedek: A felbujtó és a bűnség... 52 - 53. o.

¹³² Molnár: Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek... 180. o.

¹³³ Ulp. D. 48, 4, 1, 1: *Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur. Quo ... dolo malo consilium initum erit ...*

¹³⁴ Pauli Sent. 5, 23, 10: *Mandatores caedis perinde ut homicidae puniuntur.*

delictum miatt a *paterfamilias* ellen lehetett megindítani. A családfő vagy megfizette a büntetést, vagy kiszolgáltatta az elkövető hozzátartozóját a sértettnek (*noxae deditio*).¹³⁵ Ha azonban a hatalomgyakorló felbujtóként részes volt a bűncselekményben, akkor ellene *actio poenalis*, míg a hatalomalatti (de közvetve a *paterfamilias*) ellen továbbra is az *actio noxalis* volt indítható.¹³⁶

A következő forrásanyag olyan esetet ír le, amelyben egy hatalomalatti felbujtói minőségben játszott közre egy, a hatalomgyakorlójával szemben megvalósuló bűncselekmény kapcsán. Mivel családon belül nem lehetett eljárni sem a gyerek, sem a feleség, sem a férj ellen, rendkívül sajátos helyzet állt ilyenkor elő a büntetőjogi felelősségre vonás tekintetében:

Ulpianus D. 47, 2, 52 (*libro 37 ad edictum*):

pr. Si quis uxori res mariti subtrahenti opem consiliumve accommodaverit, furti tenebitur.

1. *Sed et si furtum cum ea fecit, tenebitur furti, cum ipsa non teneatur.*

2. *Ipsa quoque si opem furi tulit, furti non tenebitur, sed rerum amotarum.*

A fragmentum arról szól, hogy a feleség a férjét meglopta, de ellene nem lehetett keresetet indítani a fent elmondottak miatt. Ha azonban valaki idegen segédkezett a lopásban, vagy felbujtóként működött közre (azaz bűnrészes volt), ellene már lehetett büntetőeljárást indítani. Ha a feleség felbujtóként még a férje vagyonának elidegenítésében is közreműködött, a *furtum*ért még akkor sem volt felelősségre vonható.¹³⁷

3. 2. A bűnsegély

A következőkben a bűnrészesesség másik, bűnsegélynek nevezett alakzatára térünk át. Hatályos büntetőtörvénykönyvünk alapján „Bűnsegéd az, aki bűncselekmény elkövetéséhez másnak szándékosan segítséget nyújt.” – Btk. 14. § (2). Bűnsegélyként csak olyan segítségnyújtás értékelhető, amelynek szerepe van a tettesi bűncselekmény megvalósulásában, tehát a tettesi alapcselekménynek okozati összefüggésben kell állnia a bűnsegéllyel.¹³⁸ Alapvetően két típusát

¹³⁵ Zlinszky: Római büntetőjog. 40. o.

¹³⁶ Nótári: Római köz- és magánjog. 329 o.

¹³⁷ Molnár Imre: Tényálladék az ókori Róma büntetőjogában. In: Tanulmányok Dr. Veres József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Jur. et Pol., Szeged 1999. 205. o.

¹³⁸ Balogh – Tóth: i. m. 206. o.

különböztetjük meg: az egyik a fizikai bűnsegély, amely a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges, illetve azt könnyítő feltételek biztosítását jelenti¹³⁹, a másik pedig a pszichikai bűnsegély (*alias facturis*)¹⁴⁰, amely a bűncselekmény elkövetésére kialakult szándék erősítését jelenti. Itt fontos megjegyeznünk, hogy amennyiben a tettesben az elkövetési szándék még nem alakult ki, és az a bűnrészes hatása által keletkezik, akkor nem pszichikai bűnsegély, hanem felbujtás esete áll fenn.¹⁴¹

A juristák lényegében a mai büntetőjogi elvek szerint határozták meg a bűnsegély két formáját, de a hiányos terminológia az elkövetői alakzatokon belül itt jellemző leginkább. Több elnevezés is ismeretes a bűnsegédre: a *minister*, a *socius*, *consors* vagy a *particeps* mind gyakran használt kifejezések, s magát a közreműködést, a bűnsegélyt az *ope* szóval jelölték.¹⁴²

Fizikai bűnsegély megvalósulásáról olvashatunk a következő, rokongyilkosságról (*parricidium*) szóló forráspéldában:

Ulpianus D. 48, 9, 7 (*libro 29 ad edictum*):

Si sciente creditore ad scelus committendum pecunia sit subministrata, út puta si ad veneni mali comparationem vel etiam út latronibus adgressoribusque daretur, qui patrem interficerent: parricidii poena tenebitur, qui quaesierit pecuniam quique eorum ita crediderint aut a qou ita caverint.

A fragmentum azt az esetet írja le, amikor a családtagok a családfőt megmérgezték, és így követték el a *parricidium* bűntettét. A szöveg szerint büntetni kell azokat is, akik ugyan nem vettek részt a mérég beadásában, s még felbujtói sem voltak a bűncselekménynek, de biztosították például a szükséges pénzt a mérég megvásárlásához. Tehát az, aki tudott a tettesek szándékáról, és közreműködött a bűncselekmény megvalósulásában az elkövetéshez szükséges, illetve azt könnyítő feltételek biztosításával, fizikai bűnsegédként ugyanúgy felel, mint a tettesek.¹⁴³

A fizikai bűnsegély esetére még több forráspéldát is találhatunk, míg a pszichikai bűnsegélyre (*alias facturus*) jóval kevesebbet. Benedek a pszichikai bűnsegély vizsgálata kapcsán a Codex azon részletére hivatkozik, amelyben arról írnak, miként kell büntetni a

¹³⁹ Azaz a fizikai bűnsegély a materiális előkészületi magatartásnak felel meg, csak bűnsegély esetén a magatartás nem önálló, hanem egy tettesi alapbűncselekményhez kapcsolódik.

¹⁴⁰ A felbujtás alsó határa.

¹⁴¹ Földvári: i. m. 205. o.

¹⁴² Benedek: Tettesség és részesség... 222. o.

¹⁴³ Benedek: A felbujtó és a bűnsegéd... 56. o.

rabszolgákat, akik erőszakos (*violentia*) bűncselekményt követtek el uruk tudta nélkül (*inscio domino*), tőle való félelmükben (*illi metu*), vagy buzdítására (*exhortatione*).¹⁴⁴ Az első esetben társtettségben követik el a bűncselekményt, a második esetben közvetett tettesség valósul meg, s a harmadik esetben beszélhetünk pszichikai bűnsegélyről, mert az úr (*dominus*) buzdítása a rabszolgákban a már kialakult elkövetési szándékot erősítette.

4. A bűnkapcsolat

Vannak olyan személyek, akiknek a bűncselekmény elkövetésében nincs semmi szerepük, tehát nem tettesek vagy részesek, a törvényhozó mégis büntetni rendeli őket. Ezek a személyek tudatuk, tevékenységük révén kerülnek kapcsolatba a bűncselekménnyel, amely akár veszélyes is lehet a társadalomra, ezért a törvény –ugyan nem általános jelleggel, de – őket is büntetni rendelheti. A római jogban is megjelenik hasonló büntetőjogi intézmény: a *conscii*, azaz a beavatottak azok, akik ugyan nem vesznek részt a cselekmény elkövetésében, de tudnak róla.¹⁴⁵ Hatályos Büntetőtörvénykönyvünk az Általános részben nem ír az ily módon büntethető személyekről, a bűnkapcsolatról. Annak esetei a Különös részben jelennek meg konkrét, illetve önálló bűncselekmények kapcsán. A bűnkapcsolatnak a modern büntetőjog tudomány két típusát különbözteti meg: a bűnös közömbösséget – ezen belül a segítségnyújtás-, illetve a feljelentés elmulasztását – és a bűnpártolást – amely lehet személyi, illetve tárgyi bűnpártolás.¹⁴⁶

4. 1. A bűnös közömbösség

A mai büntetőjogi felfogás szerint a polgároktól elvárható, hogy a bűnüldöző szervek tevékenységét támogassák. A bűnös közömbösség emiatt nem csupán erkölcsi rosszallást vagy a társadalom megvetését, hanem jogi elítélést is eredményezhet. A bűnös közömbösség egyik megnyilvánulási formája a még le nem leplezett bűncselekményekre vonatkozó feljelentés elmulasztása, amelyre a római jogi forrásokban is találunk példát. A mai szabályozásnak megfelelően az ókori Rómában is a feljelentési kötelezettség csak a legsúlyosabb büntetési alakzatokra – a *crimenekre* – terjedt ki, s ezt a következő fragmentum is igazolja:

¹⁴⁴ C. 9, 12, 8: .. *si id domino commiserint ... Quod si illi metu atque exhortatione dominorum violentiam admiserint*

...

¹⁴⁵ *Nótári*: Római köz- és magánjog. 329. o.

¹⁴⁶ A bűnkapcsolatok tipizálását és jellemzését ld. *Földvári*: i. m. 210-212. o.

Ulpianus D. 48, 9, 6 (*libro octavo de officio proconsulis*):

Utrum qui occiderunt parentes an etiam conscii poena parricidii adficiantur, quaeri potest. Et ait Maecianus etiam conscios eadem poena adficiendos, non solum parricidas. Proinde conscii etiam extranei eadem poena adficiendi sunt.

Ulpianus a forrásban azt taglalja, hogy a *conscius* az, aki sem társtettesnek, sem bűnrészesnek nem minősül a szülő megölésében, hanem csupán tud a készülő, vagy elkövetett bűncselekményről. Az ilyen személy ugyanolyan súlyos büntetést érdemel, mint maga a rokongyilkosság (*parricidium*) elkövetője.

4. 2. A bűnpártolás

Enyhébb bűncselekményeknél a feljelentési kötelezettség hiányának elvét látjuk érvényesülni, ezt támasztja alá az alábbi Ulpianus-töredék, amely egy tipikusan *delicta privata* körébe tartozó lopásról (*furtum*) szól:

Ulpianus D. 47, 2, 48, 1 (*libro 42 ad Sabinum*):

Qui furem novit, sive indicet eum sive non indicet, fur non est, cum multum intersit, furem quis celet an non indicet: qui novit, furti non tenetur, qui celat, hoc ipso tenetur.

A szövegből kiderül, hogy a rómaiak nem büntették lopás miatt azt, aki ismerte ugyan a tolvajt, de nem jelentette fel. Ha azonban a tettest ez a személy el is bűjtatta, az már a mai jog szerint nem a bűnös közömbösség, hanem a súlyosabban büntetendő személyi bűnpártolás tényállásának felel meg. Ismét a párhuzamot bizonyítja a két jogrendszer között, hogy a római jog is súlyosabbnak, társadalomra veszélyesebbnek minősítette az utóbbi esetet, hiszen a forráspéldában is az olvasható, hogy míg a bűnös közömbösséget az enyhébb bűncselekménynek minősülő lopás esetében nem, az ehhez kapcsolódó bűnpártolást már büntetni rendelte.¹⁴⁷ A fragmentum a személyi bűnpártolásról ír, amely a modern büntetőjog szerint akkor valósul meg, ha a bűnpártoló az elkövetővel való előzetes egyeztetés nélkül egy aktív magatartással segítséget nyújt ahhoz, hogy az elkövető a hatóság üldözése elől

¹⁴⁷ Benedek: Tettesség és részesség 227. o.

meneküljön.¹⁴⁸ A bűnpártolás másik típusa a tárgyi bűnpártolás,¹⁴⁹ amely esetén a bűnpártoló – szintén előzetes egyeztetés nélkül – az elkövető érdekében igyekszik megghiúsítani a büntetőeljárás sikerét, vagy közreműködik a bűncselekményből származó előny biztosításában.¹⁵⁰ A tárgyi bűnpártolás esetére is találhatunk forráspéldát: a Codex egy szövegrészletében arról olvashatunk, hogy három császár hogyan rendelkezik a római állam javai eltulajdonításának, elsikkasztásának bűncselekménye (*peculatus*) szigorú büntetéséről.

Theodosius, Arcadius et Honorius C. 9, 28, 1:

Iudices, qui tempore administrationis publicas pecunias subtraxerunt, lege Iulia peculatus obnoxii sunt et capitali animadversioni eos subdi iubemus: his nihilo minus, qui ministerium eis ad hoc adhibuerunt vel qui subtracta ad is scientes susceperunt, eadem poena percellendis.

A fragmentum értelmében fővesztéssel bűnhődtek azok a bírák, akik hivatali tevékenységük alatt közpénzeket sikkasztottak el. Ugyanígy büntették a bírák büntársait, és azokat is, akik tudva a pénz eredetéről, azt elfogadták.¹⁵¹ A *peculatus* súlyos bűncselekménynek minősült, s az ehhez kapcsolódó tárgyi bűnpártolást a római büntetőjog büntetni rendelte.

Záró gondolatok

Az elkövetői és bűnkapcsolati alakzatokról szóló forráspéldák áttekintése után nyilvánvalóvá válik, hogy a római jogtudomány a magánjog mellett a büntetőjog – modern fogalmaink szerinti általános részének – szabályozása terén is maradandót alkotott. Az antik jogtudósok korunk büntetőjogának megfelelően határolták el az elkövetőkön belül a tetteseket és a részeseket. Ismerték az önálló tettes, a közvetett tettes és a társtettes közti különbséget, emellett a

¹⁴⁸ A személyi bűnpártolás a többi bűnkapcsolati és elkövetési alakzattól való elhatárolással határozható meg. A személyi bűnpártolás a pszichikai bűnsegélyhez és a feljelentés elmulasztásához áll közel. A pszichikai bűnsegély azonban előzetes egyeztetésen alapuló segítségnyújtás, a feljelentés elmulasztása pedig tisztán mulasztási bűncselekmény, míg a személyi bűnpártolás esetében az előzetes egyeztetés hiánya és az aktív magatartás jellemző. Vö. *Földvári*: i. m. 212. o.

¹⁴⁹ Btk. 282. § (1) Aki anélkül, hogy a bűncselekmény elkövetőjével az elkövetés előtt megegyezett volna,

a) segítséget nyújt ahhoz, hogy az elkövető a hatóság üldözése elől meneküljön,

b) a büntetőeljárás sikerét megghiúsítani törekszik, vagy

c) közreműködik a bűncselekményből származó előny biztosításában,...

¹⁵⁰ A tárgyi bűnpártolás legfontosabb jellemzője, hogy a bűnpártoló nem saját, hanem az elkövető érdekében cselekszik. Ez alapján határolhatjuk el e bűnkapcsolati formát az orgazdaságtól (Btk. 379. §).

¹⁵¹ *Benedek*: Tettesség és részség... 227. o.

részességen belül is helyesen különböztettek a felbujtás és a bűnsegély között. Górcső alá vették a bűnkapcsolatok kérdéskörét is, s a mai jogelveknek megfelelően minősítették annak típusait, a bűnös közömbösség és a bűnpártolás eseteit.

Sajnos a római büntetőjogi fogalomalkotásról nem mondhatóak el hasonló pozitívumok, ugyanis a jogtudósok megelégedtek azzal, hogy leírták a büntetőjogilag releváns tényeket anélkül, hogy terminusokat alkottak volna. Ugyan bizonyos büntetőjogi alakzatokra alkalmaztak általánosan elfogadott kifejezéseket, a legtöbb esetben mégis hiányoznak a műszavak, vagy megalkotásuk jóval később, a római jog továbbélése során valósult meg.

Arnold Bernadett
joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz elméleti-történeti tagozatának tagja

Jogesetek és törvényi szabályozásuk a magyar terrorizmus történetéből

I. Bevezetés

A terrorizmus manapság felfoghatatlan méreteket öltve tartja rettegésben a világot. Azonban mint jelenség, csíráiban már az ókori civilizációkat is fenyegette. Legkorábbi megjelenési formái az egyének ellen elkövetett merényletek voltak (Ószövecség: Judit és Holofernesz története).¹⁵² Ezt követték az ókori római és görög történelem egyre elharapódzó kalózzjelenségei és a vezetők elleni merénylet- és puccskísérletek.

A „terror” szó modern jelentése a francia forradalom rémuralmát (jakobinusok, Robespierre) fémjelző „la terreur”-ből ered, mindazonáltal maga a jelenség sokkal régebbi eredetre vezethető vissza.

A modern értelemben vett terrorizmus Korinek László átfogó és kimerítő megfogalmazásában nem más, mint „eltérő eszmerendszerekből merítő, sajátos logikának engedelmeskedő, változatos formákat öltő módszeres erőszak alkalmazás, vagy ezzel való fenyegetés, melynek célja politikai törekvések elérése azáltal, hogy az áldozatban, a nézőközönségben, az államban, a társadalomban megalkuvó magatartás alakuljon ki. A meghirdetett cél általában politikai, ideológiai, vallási, etnikai tartalmú radikális változás kikényszerítése, a cél elérésére alkalmazott cselekménysor.” A napjainkban bevett fogalom szerint a terrorizmus elemei tehát a következők: erőszak, vagyis annak szándékos és módszeres használata. További fontos eleme a terrorcselekményeknek a félelemkeltés, amely nem más, mint az erőszak alkalmazásának célja, ezen túl a harmadik elengedhetetlen része a politikai

¹⁵² *Kancsal Kitti: Terrorizmus egykor és ma – avagy a büntetőjog eszközei a terrorizmus elleni harcban*
<http://ujbtk.hu/dr-kancsal-kitti-terrorizmus-egykor-es-ma-avagy-a-buntetojog-eszkozei-a-terrorizmus-elleni-harcban/>
 (2015. 06. 8.)

vagy ideológiai háttér, indíttatás megléte. A legtöbb felfogás egyetért abban, hogy a terroristák cselekményeik igazolásául valamilyen eszmét vagy gondolatrendszert, illetve valamilyen politikai célt neveznek meg. Ilyen eszmékre hivatkoznak a vallási vagy például egy nemzet felszabadítására és egyesítésére törekvő terroristák.¹⁵³

Kutatásaim során a magyar történelemben előforduló uralkodók, vezető tisztséget betöltő és kiemelt védelmet élvező személyek elleni merényleteket, valamint az állam törvényes rendjének megbontását célzó támadásokat vizsgálom. Bemutatom a II. András király felesége, Gertrudis elleni merényletet, a Károly Róbert és családja elleni támadást, a szarajevói merényletet, és végül a biatorbágyi robbantás körülményeit elemzem.

II. A terrorcselekmény tényállásának hazai szabályozása

A terrorizmus vagy az ahhoz hasonlóan értékelhető cselekmények a magyar történelem lapjait sem kerültk el. Fontos kiemelni, hogy a hazai büntetőjogi szabályozás viszonylag későn emelte törvényi tényállás szintjére a terrorcselekményt.

A Csemegi kódex néven ismert 1878. évi V. törvény még nem rögzítette tényállásként a terrorcselekményt, büntetni rendelte azonban az uralkodók elleni támadásokat és merényleteket. A kódex a felségsértés büntettségével összefüggésben, külön szakaszt szentel a megnevezett bűncselekmény azon esetének, amikor az uralkodók és az ország alkotmányos rendje elleni támadás áll fenn:

„126. § A felségsértés büntetettét követi el:

1. a ki a királyt meggyilkolja vagy szándékosan megöli, vagy ezen cselekmények valamelyikének véghezvitelét megkísérli;
2. a ki a király testi épségét megsérti, vagy őt az uralkodásra képtelenné teszi;
3. a ki a királyt az ellenség hatalmába adja, vagy az uralkodásnak gyakorlatában akadályozza, vagy személyes szabadságától erőszakkal vagy fenyegetéssel megfosztja;
4. a ki az előbbi két pontban meghatározott valamelyik cselekmény véghezvitelét megkísérli.

127. § A felségsértés büntetettét képezi azon cselekmény is, mely közvetlenül arra van irányozva, hogy:

1. a trónöröklés törvényes rendje erőszakkal megváltoztassék;
2. a magyar állam alkotmánya, vagy a magyar államot képező országok közt fennálló államközösség, vagy a magyar állam és az osztrák-magyar monarchia másik állama közt fennálló kapcsolat erőszakkal megváltoztassék;
3. a magyar államnak, vagy az osztrák-magyar monarchia másik államának területe, vagy ezeknek valamelyik része erőszakkal idegen uralom alá jusson, vagy azon államtól, a melyhez tartozik, erőszakkal elszakíttassék.”

¹⁵³ Biztonságpolitikai Szemle:

http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=corvinak&module_id=4&cid=32

(2015. 06. 11.)

A felségsértés büntette halállal vagy életfogytig tartó, illetve minősítéstől függően, tizenöt év fegyházzal volt büntetendő.

Megállapítható, hogy a törvényben szabályozott elkövetési magatartások a király személyét, illetve az állam, valamint az alkotmány által teremtett törvényes rendet sértik. Büntetendő volt tehát a királygyilkosság és annak kísérlete, a király ellen irányuló testi sértés, a király ellenség kezére adása, uralkodásában korlátozása, és személyi szabadságának megsértése. Ezen túlmenően pedig a törvények szabta rend erőszakkal történő felborítása és az arra irányuló kísérletek.

Ezt követően az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk szabályozott a terrorcselekményhez hasonló tényállást. Itt az állam és a társadalmi rend erőszakos felforgatása, megsemmisítése, különösen egyetlen társadalmi osztály kizárólagos uralmának létesítése került szabályozásra, mind büntetési, mind vétségi alakzatban. Az ilyen mozgalmakban, szervezkedésekben való részvételen túl kiemelt büntetésben részesültek az ilyen mozgalmak vezetői, szervezői.¹⁵⁴ A tényállás rögzíti továbbá a feljelentési kötelezettség elmulasztásából és az államfelforgatásra irányuló izgatás büntetéből következő joghátrányokat is.

Ezen törvények esetében azonban meg kell állapítanunk, hogy ebben az időben hazánkban még nem nyert egységes és konkrét törvényi szintű megfogalmazást a terrorcselekmény.

A második világháborút követően a nemzetközi eseményekre is tekintettel, változott a helyzet. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény a légi jármű hatalomba kerítése büntett körében rögzítette a terrorcselekményhez hasonló magatartásokat. A külön tényállást azonban még a szocialista törvénykönyv sem alkotta meg a terrorcselekmény tekintetében. A nemzetközi szervezetek, főként az ENSZ tevékenységének köszönhetően nyert Magyarországon is szabályozást a tényállás a nemzetközi kötelezettségek teljesítéseként.

¹⁵⁴ „1. § Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet, büntetett követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő. Aki ily mozgalomban vagy szervezkedésben tevékenyen részt vesz, úgy - szintén aki ily mozgalmat vagy szervezkedést előmozdít, vétséget követ el és három évig terjedhető fegyházzal büntetendő.” (1921. évi III. törvénycikk)

Az 1971. évi 28. tvr. a légi járművel fedélzetén elkövetett bűncselekményeket írja le. Ez hozta meg a Büntető Törvénykönyvben is fellelhető változtatást, amely a légi jármű jogellenes hatalomba kerítése tényállást létrehozta.

Az 1977. évi 22. tvr szintén nemzetközi befolyásra született és a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények büntetését rendelte el. Ezen jogszabály a diplomáciai képviselők kiemelt védelmével a terrorizmus lehetséges eszközcselekményeit rendelte büntetni. Ezek az emberrablás, személyi szabadság megsértése és az emberölés.

Ezt követően konkrét, törvényi szintű szabályozás formájában a terrorcselekmény csak az 1978. évi IV. törvényben került meghatározásra. A „kezdetleges és rugalmatlan”, nemzetközi viszonyokhoz és trendekhez kevésbé igazodó tényállást 2001-ben módosították.¹⁵⁵

Jelenlegi Büntető Törvénykönyvünk (2012. évi C. törvény) 314. §-a szabályozza a terrorcselekmény tényállását. A mostani, a modern értelemben vett terror fogalmához is tökéletesen alkalmazkodó tényállás hosszú utat megtéve, a nemzetközi kötelezettségek jogharmonizációs eredményeként került be a törvénybe. A tényállás a célzatot teszi első helyre, amely nem más, mint valamely állam, állami szerv, vagy nemzetközi szervezet arra kényszerítése, hogy valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűnjön, másrészt célzat még a lakosság megfélemlítése és más állam alkotmányos, gazdasági vagy társadalmi rendjének megváltoztatása vagy megzavarása, illetve nemzetközi szervezet működésének megzavarása. Az elkövetési magatartás sajátos módon a tényállásban (4) bekezdésében megjelölt bűncselekmények megvalósítása által jelenik meg. Külön büntetendő a bűncselekmény kísérlete, valamint az előkészítő cselekmények is. Minősítő körülmény, ha a terrorcselekményt csoportban követik el. A törvény külön tényállásban büntetni rendeli a terrorcselekmény feljelentésének elmulasztását is.

III. Terrorcselekmények a magyar történelemben?

A hazai törvényi szabályozás történeti fejlődésének áttekintése után bemutatom az általam vizsgált magyar történelmi példákat abban a vonatkozásban, hogy mennyiben felelnek meg az egyes jogesetek a terrorcselekmény tényállásának, és milyen minősítésben részesíthetők. A teljesség igénye nélkül, kronológiai sorrendben haladva elsőként Gertrudis királyné meggyilkolásának körülményeit veszem szemügyre.

¹⁵⁵ Lénárt Sándor: A terrorizmus büntetőjogi vonatkozásai. Miskolc, 2013.

Katona József jól ismert szépirodalmi műve, a Bánk bán is bemutatja II. András feleségének meggyilkolását, noha, ahogyan az a történelmi írásos emlékekből is megállapítható, kevésbé hitelesen. II. András 1202-ben vette feleségül IV. Berthold isztriai és krajnai örgróf leányát, Gertrúdot. A német udvartartással rendelkező királynőt a magyarok kétkedve fogadták és sok főúrt felháborított, hogy nagyobb birtokadományokat szolgáltatott és férjét támogatva, gyakran kivette részét az ország vezetéséből és a politikából is, amely ekkor nő létére ritkaságnak számított. Az országban telepedett le többek között testvére, Berthold kalocsai érsek, aki az egyházi rang mellé, a magyar nemesek kedélyeit felborzolva, világi rangot is kapott, még hozzá az erdélyi vajdaságot.

Több történész szerint éppen az effajta idegen-kedvelő politika, privilégiumok és birtokadományok sarkallták arra a nemeseket, hogy később, az 1222-ben kiadott Aranybulla idegenek pozícióba helyezését kizáró rendelkezést alkalmazzon.

1213. szeptember 28-án a pilisi erdőben a királyné előre kitervelt emberölés áldozatává vált. Miközben férje Halicsba indult szokásos évi hadjáratára, felesége átmenetileg átvette az ország irányítását. A feljegyzések szerint Péter ispán (a drámából ismert Petúr bán) és Bánk veje, Simon Gertrudist támadta meg, társaik az őt kísérő német papokat és lovagokat ölték meg. Az elkövetési hely körülményei máig tisztázatlanok, a pilisi erdőre csak a Pilisszentkereszten található végső nyughelyből következtethetünk. Az elkövető legnagyobb valószínűséggel Péter ispán, és a valóságban a dráma történetével ellentétben a hazatérő király igencsak súlyos büntetéssel sújtotta a gyilkosokat. Péter ispánt kivégeztette. „Ami miatt ez a megtorlás nem maradt meg a történelmi emlékezetben, az alighanem azzal magyarázható, hogy még II. András halála után, azaz évtizedekkel a királyné megölését követően is említeneink forrásaink a gyilkossággal összefüggésbe hozott birtokelkobzásokat, ami azt a látszatot keltette, hogy András megtorlása nem volt kellőképpen erélyes.”¹⁵⁶

Ha az esetet jogi szempontból vizsgáljuk, felvetődik a kérdés, hogy a királyné halála az emberölés tényállásának, vagy az akkor még ugyancsak egyáltalán nem szabályozott terrorcselekménynek tudható-e be. Véleményem szerint a célzat meghatározása lehet segítségünkre. Ha ugyanis a feldühödött nemesek előre kitervelten, szervezeten, saját sérelmeik orvoslására és a további általuk észlelt igazságtalanság megszüntetésére követték el a büntettet, emberölésről beszélhetünk inkább. Hozzáteszem, hogy itt akkor, ha a modern

¹⁵⁶ <http://magyarnarancs.hu/tudomany/egesz-biztosan-nem-bank-ban-a-gyilkos-87813>

Interjú Zsoldos Andrással, az MTA levelező tagjával, az ELTE Történettudományi Intézetének osztályvezetőjével.

minősítést vennék figyelembe, az előre kiterveltség mellett az aljas indokból vagy célból történő elkövetést is megállapítható. A Csemegi-kódex által rögzített felségsértés büntetnének viszont teljes mértékben megfelel az fentebb tárgyalt eset. Amennyiben az emberöléssel céljuk az ország törvényes rendjének megbontása volt, a királyné - mint az államot képviselő személy-megölése, az állami szervezet elleni erőszakos támadás esetét valósítja meg, így akár terrorcselekmény megvalósításáról is beszélhetünk.

A következő, általam vizsgált történelmi jogeset a Károly Róbert és családja ellen támadást elkövető Zách Felicián büntette.

„...Felicián észrevétlenül belopózva odalépett a király asztala elé, és éles kardját kirántva hüvelyéből, veszett kutya módjára heves támadással könyörtelenül meg akarta ölni a királyt, a királynét és fiaikat. [...] A király jobb kezén [...] könnyű sebet ejtett, szentséges királyné jobb kezének négy ujját [...] azon nyomban levágta.” – tudhatjuk meg a Képes Krónikából.

A kiskirály harcokból jól ismert Csák Máté mellé szegődött Zách Felicián a Károly Róbert-féle ország-egyesítő harcok idején a király elleni oldalra állt. Károly Róbert 1315-ben megpróbálta maga mellé állítani a nemest, ám ő ezt megtagadta, aminek következtében elvesztette minden birtokát, amelyek főként Nógrád, Heves és Gömör vármegyékben voltak megtalálhatók. Később meggondolva magát, a király kegyeibe fogadta, uradalmakat kapott és elnyerte Septe várnagyi tisztségét. Később, az 1320-es évek végén, a sikeres országegyesítés következtében Károly Róbert hatalma megerősödött és megfontolt döntését követve megszabadult a vele szemben nem teljes bizalmat élvező főuraktól, akik belső viszálykeltésétől még tartott. Közéjük tartozott Zách Felicián is, akitől visszavette birtokait és adományait is. Többek között sokan ezt a kegyvesztett állapotot fogadják el a merénylet indítékának.

„A merénylő először Károly Róbert kezén ejtett könnyű sebet, majd Lokietek Erzsébet királynéra támadt, és levágta a gyermekeit védelmező asszony négy ujját. Az uralkodó szerencséjére a hercegek nevelői a család védelmére keltek, a tudósítások szerint azonban mindketten halálos fejsérülést szereztek a vadul hadakozó Feliciántól, akit végül Erzsébet al-étekfogója tett ártalmatlanná. A merénylőt a terembe nyomuló vitézek össze-vissza vagdosták, Károly Róbert azonban nem elégedett meg Zách Felicián rettenetes halálával.”¹⁵⁷

Ahogy olvashatjuk, a súlyos büntett nem maradt büntetés nélkül, ám a király nem érte be a merénylő kivégzésével, elkezdett bosszút forralni. A király bíróságot emelt az erdélyi vajda, a

¹⁵⁷ Tarján M. Tamás: 1330. április 17. Zách Felicián merénylete Károly Róbert ellen
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1330_aprilis_17_zach_felician_merenylete_karoly_robert_ellen/
 (2015. 06. 10.)

szlavón bán és többek közt a tárnokmester részvételével, amely 1330. május 15-én hozta meg ítéletét: az elkövető fiát és szolgálait lovak után kötötték, idősebbik lányát lefejezték, annak férjét fogságba küldték, gyermekeiket a rodoszi lovagok kezére adták. A közismert eset szerint másik lányát, a királyi udvarhölgyek közt szolgáló Klárát arcán és kezén megcsönkítették, és így hurcolták végig az országon, elrettentésképpen az ilyen és hasonló király személyét érintő támadások megelőzéseképpen.

Az eset mögött többen összeesküvés-elméleteket látnak, vannak, akik a bosszút tartják indítéknak, amiért a király megfosztotta mindenétől a nemest. Mai jogi minősítés szerint beszélhetünk akár előre kitervelten, több ember életét veszélyeztetve, a bosszút tekintve aljas indokból vagy célból való emberölés kísérletéről. Egy esetleges terrorcselekmény vonatkozásában vizsgálva fellelhetők a terrorcselekmény tényállási elemei is: köztük, hogy az uralkodó, tehát „állami szerv” sérelmére követték el, de nem gondolom, hogy az elkövető célja az ország rendjének megváltoztatása és a hatalom erőszakos módon történő megszerzése volt. A Csemegi-kódex felségsértés büntetési tényállása azonban illeszkedik az esethez, mint a király meggyilkolásának kísérlete, ezen felül mint a király ellen elkövetett testi sértés, habár a megtorlás így sem maradt el, és nyilván az említett törvény még nem létezett az ebben a jogesetben szereplő elkövetés idején sem.

A következő, már sokkal inkább terrorcselekmény gyanúját magára öltő jogeset „szarajevói merénylet” néven vált ismertté a történelemben. Történelmi tanulmányainkban általában kevésbé szentelnek jelentőséget az első világháború kirobbanását közvetlenül megelőző ingatag szerb, horvát illetve bosnyák hatalmi és politikai helyzetnek. Horvátországban és Boszniában egyre gyakoribbá váltak a hatalom megszerzéséért folyó politikai csatározások, valamint a különböző merényletek.

„Horvátországban a Budapest által kijelölt, magyar politikai akaratot megvalósító bánok, Slavko Cuvaj, majd utóda, Skerlec Iván báró voltak sikertelen merényletek célpontjai, Boszniában pedig Oscar Potiorek elődjét, Marijan Varešanin tábornokot, megbízott kormányzót kísérelte megölni egy fiatal boszniai szerb nacionalista, a zágrábi jogászhallgató Bogdan Žerajić. A golyó azonban célt tévesztett, a merénylet pedig a pisztolytárban maradt utolsó tölténnyel a helyszínen öngyilkosságot követett el. A szerb sajtó egyes orgánumaiban Žerajić gyorsan az idegen uralom és zsarnokság ellen küzdő önfeláldozó mártírrá avanszált, személye inspirálta és egyben radikalizálta is a hasonszörű forrófejű

boszniai szerb nacionalista fiatalokat.”¹⁵⁸ Közéjük tartozott Gavrilo Princip is, akinek neve jól ismert a Ferenc Ferdinánd és felesége ellen elkövetett sarajevói merénylet történetéből. Két társával együtt (Trifko Grabez és Nedeljko Cabrinovic) Dragutin Dimitrievic,¹⁵⁹ a szerb hadsereg felderítő parancsnoka és egyben a Fekete Kéz szerb terrorszervezet vezetője küldte Sarajevóba a Potiorek tábornok által vezetett sarajevói és raguzai hadak hadgyakorlatára, amelynek apropóján a trónörökös előre tudhatóan ott vendégeskedett.

A Fekete Kéz terrorszervezet létezésének, céljának és hátterének felderítéséhez szükséges áttekinteni a kort jellemző hangulatot. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1908-ban változtatott Bosznia-Hercegovina státuszán azzal, hogy okkupálásból (megszállás) annektálta, vagyis birodalmához csatolta a területet. Szerbia azonban e tartományi területekre igényt tartva nem fogadta el a Monarchia uralmát, és anarchikus összeesküvések formájában próbáltak akaratuknak érvényt szerezni. 1911-ben „Egyesülés, vagy halál” - néven a mozgalom "terror-szervezetté" változott, és már idegen országokban is tervezett gyilkosságokat, elsősorban külföldi uralkodók, magasabb rangú főtisztok, kormányfők ellen. A merényletre készülő Fekete Kéz szervezet életében tevékenyen részt vevő fiatalok a látogatás előtt már hetekkel felvették a kapcsolatot az Ifjú Bosznia szervezet vezetőivel.

1914. június 28-án reggel a főhercegi hat automobilból álló konvoj harmadik kocsijában Ferenc Ferdinánd főherceg és felesége, Hohenberg Zsófia mellett Potiorek tábornok foglalt helyet. A merénylők közül elsőként Cabrinovic kísérelte meg a pár automobiljának felrobbantását, ám azonban ez balul sült el, mire ő előkészített ciánkapszuláját bevéve ugrott a folyóba, ám megúszta élve és a rendőrség elfogta. A nagy riadalom miatt a városvezetés további óvintézkedések közepette biztosította a herceg biztonságos útját, valamint útvonal-módosításra is készültek. A herceg a veszély valódi nagyságát, mit sem sejtve, teljes bizalommal folytatta útját a polgármesterig, ahol meghallgatta annak köszöntőjét, majd követelte, hogy vezessék a kórházba, hogy a támadás során megsebesült beosztottjai felől érdeklődjön. A nagy zavarodásban az utólagos biztonsági intézkedések sem érték el céljukat, amikor a konvoj eleje

¹⁵⁸ Szeghő Patrik: A Fekete Kéz titkos szerb katonai szervezet és az első világháború

<http://ujkor.hu/fekete-kez>

(2015. 06. 10.)

¹⁵⁹ A szerb vezérkar parancsnoka, aki fiatal tisztársaival 1903-ban létrehozott egy anarchista szervezetet, s 1903. június 11-én éjszaka Belgrádban kegyetlenül meggyilkolták Obrenovic I. Sándor szerb királyt, s feleségét, Draga Masint. Jellemző a szerb kegyetlenségre, hogy a királyt 19 pisztolylövéssel és ugyanannyi kardcsapással, a királynét pedig 36 pisztolylövéssel és több mint 40 kardcsapással ölték meg, s a gyilkosság után meztelen holttestüket az emeletről kidobták a "Konak" (királyi palota) kertjébe.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Dragutin_Dimitrijevi%C4%87

(2015. 06. 11.)

nem az új, hanem a megbeszélrt irányban indult tovább, ám a főhercegi automobil egy másik sugárútra betérve éppen Gavriilo Princippel találta szemben magát. A nagy kavarodás miatt a sor mozdulni sem tudott tovább, és a merénylő a tömegből kijutva könnyű szerrel ejtett pisztolyából két lövéssel sebet a hercegi páron, akik szinte azonnal belehaltak a sérüléseikbe. Princip ezután öngyilkosságot kísérelt meg, ám a rendőrség előbb elfogta, majd a bíróság fiatal korára tekintettel – az osztrák jog szerint húsz éves kor alatt nem volt megengedett a halálbüntetés- húsz évig tartó szabadságvesztésre ítélte.

A tárgyaláson Princip kifejtette: „Jugoszláv nacionalista vagyok, célom minden délszláv egyesítése, nekem mindegy, milyen államformában, de mindenesetre Ausztria uralma alól felszabadulva.” Nem sokkal később a börtönben meghalt tuberkulózisban.¹⁶⁰

A merénylet nem csupán a Monarchián belül borzolta fel a kedélyeket, hanem ez idő tájt a további nemzetközi diplomáciai konfliktusok kiindulópontjává vált. Sokan az első világháborút kirobbantó utolsó, közvetlen okként tartják számon.

Az eseményt jogi szempontból vizsgálva megállapítható, hogy az eddig felhozott történelmi példák közül kétséget kizáróan ez felel meg leginkább a terrorcselekmény tényállási jellemzőinek. Nem csak azért, mert a merényletet előre kitervelten, egy terror szervezet berkein belül tervezték el és valósították meg, hanem, mert a trónörökös és felesége ellen irányult a támadás, vagyis tulajdonképpen az állam ellen, erőszakos módszerrel, valamint a terrorcselekményre tipikusan jellemző eszközökkel (gránát, bomba, pisztoly, ciánkapszula), és a szerb nacionalista szervezet nem titkolt célja a Monarchia hatalmának megtörése, illetve területszerzés volt, amely célzat elkönnyelhető egy állam vagy állami szerv törvényes és alkotmányos rendje elleni támadásnak. Ha a korábbi jogforrásokat tekintve akarjuk elemezni a bűncselekményt, akkor a Csemegi-kódex már idézett tényállása is alkalmazható: Ha Ferenc Ferdinándot trónörökösként még nem is tekintjük a szó szoros értelmében vett királynak, aki személye elleni támadás és meggyilkolása egyértelműen a 126. § rendelkezéseit meríti ki, alkalmazható a felségsértés kiterjesztéseként minősíthető 127. § 3. pontja. Habár, mint tudjuk, az osztrák, és nem a magyar jog szerint ítélték el a tettet. Csupán az emberölés tekintetében úgy vélem, felesleges további vizsgálatokat folytatni, mert ez a merénylet annál több volt.

Végül, de nem utolsó sorban bemutatom a magyar terrorizmus történetének kétség kívül legjelentősebb merényletét, a Matuska Szilveszter által elkövetett biatorbágyi merényletet.

¹⁶⁰ Hudy Árpád: Emlékezés egy világháborúra I. A Fekete Kéz In: Irodalmi Jelen.

Forrás: <http://www.irodalmijelen.hu/2014-jun-28-1549/hudy-arpad-emlekezes-egy-vilaghaborura-1-fekete-kez> (2015. 06. 11.)

Az 1931. szeptember 13-án éjjel 0 óra 20 perckor robbantással elkövetett merénylet Matuska Szilveszter nevéhez fűződik, aki azon az éjjel 22 ember halálát okozta. A robbantást követő órák eseményeiről tanúk százai számoltak be.¹⁶¹ A merénylet egy általa készített pokolgépet rögzített a viadukt oldalán, majd az arra áthaladó bécsi gyorsvonat érkezésekor azt felrobbantotta. Az akkori ország vezetés, Károlyi és kormánya a kommunistákat hibáztatták a bekövetkezett esemény miatt, statáriumot vezettek be, és igyekeztek azonnal felszámolni az illegális szélsőbaloldali pártot. A szerkezeten a nyomozás során a rendőrség egy levelet is talált, amiből arra engedtek következtetni, hogy a támadás egy jelentősebb és nagyobb, Kelet-Európai összeesküvés része lehet. Mások sok hasonlóságot véltek felfedezni a biatorbágyi és a korábban Bécsben és más németországi városokban elkövetett merényletek között, habár ez utóbbi esetekben inkább a nemzetiszocialista erők hajtottak végre támadást.

A merénylet, Matuska Szilveszter igencsak színes életpályát tudhatott maga mögött. Az első világháborúban önkéntes tisztként harcolt és egészen a főhadnagyi rangig vitte, később ingatlankereskedelemmel kereste vagyonát, majd a gazdasági világválság elérte Magyarországot is, Matuska üzletei tönkrementek és elszegényedett. Miután 1931 októberében Bécsben a hatóságok kézre kerítették, további vizsgálatoknak vetették alá, ahol az elmeműködés kóros állapotát állapították meg. Sokak szerint ez is csak a merénylet színjátéka volt.¹⁶² A bírósági tárgyalásokon bevallotta tettét, és az igazságszolgáltatás mind a magyar, mind pedig az osztrák jog szerint elítélte. Matuska felett öt bíróság mondott ítéletet, két osztrák és három magyar, ám személyesen csak három fórum előtt kellett megjelennie. Az osztrák Legfelsőbb Bíróság és a Kúria a semmisségi panasz folytán a periratok alapján hozta meg ítéletét.

„Az osztrák országos büntetőtörvényszék – már említettük: ez esküdtbíróságként ítélkezett – Matuskát 1932. június 17-én 6 évi börtönre ítélte, mert „...gonosz szándékkal elkövetett bűncselekményekkel az emberélet, egészség és testi épség, valamint nagymértékben idegen tulajdon veszélyeztetését idézte... elő... különösen veszélyes viszonyok között nyilvános erőszakosságot követett el...” (Osztrák büntetőtörvénykönyv 87., 88.§.) Az osztrák

¹⁶¹ Vargyai Gyula: A biatorbágyi merénylet, merénylet a merénylet ellen. Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest 2002. 35. o.

¹⁶² Tarján M. Tamás: 1931. szeptember 13. Matuska Szilveszter felrobbantja a biatorbágyi viaduktot http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1931_szeptember_13_matuska_szilveszter_felrobbantja_a_biatorbagy_i_viaduktot/ (2015. 06. 10.)

bíróság csupán a két ansbacher merényletet (láttuk: az első kísérlet volt csupán) értékelte, a németországi és a magyarországi cselekményeket nem, indoklásában azonban utalt ezekre.”¹⁶³ Matuska perének fellebbezési tárgyalását 1932. október 11-re tűzték ki. Az osztrák legfelsőbb bíróság a védelem által benyújtott és részletesen indokolt semmisségi panaszt visszautasította, az ítéletet pedig helybenhagyta.

A pestvidéki törvényszék az 1875:5. tc.-be foglalt büntető törvénykönyv (Csemegi-kódex) 278. §.-ba ütköző 22 rendbeli gyilkosság és 14 rendbeli gyilkossági kísérlet büntette miatt (enyhítő körülményt is találva: büntetlen előéletét és degenerált alkatát) összbüntetésül halálra, mint főbüntetésre, ezen felül 10 évi hivatalvesztésre, mint mellékbüntetésre ítélte. Ezt követően a törvényszék Kegyelmi Tanácsá alakult át, és a koronaügyész javaslatára úgy döntött, hogy a merényletet nem tartja kegyelemre ajánlhatónak. Problémát vet fel azonban az az osztrák kitétel, miszerint Matuskát az osztrák hatóságok csak akkor adják át Magyarországnak, ha nem hajtanak végre halálbüntetést. A Kegyelmi Tanács ezt a feltételt nem tartotta mérlegelhetőnek, mert az osztrák feltétel inkább államigazgatási jellegű kikötés, mint sem bírói hatáskörbe tartozó kérdés.

A jogorvoslatot követően a budapesti ítéletábrla, mint másodfokú fórum 1935. június 25-én ült össze és a következő napon már ítéletet hirdetett. Növumként fogalmazódott meg, hogy a bécsi nyomozati jegyzőkönyvek pontatlanok, így az osztrák vizsgálóbíró tanúként való meghallgatása szükséges.

A budapesti királyi ítéletábrla ítélete azonban már érdekesebb volt, mint a másodfokú tárgyalás. A védelem összes indítványát elutasító jogerős döntés több tekintetben korrigálta a törvényszék ítéletét. A tábrla helybenhagyta a bűnösség megállapítását, a bűncselekmény minősítését, a főbüntetés kiszabására vonatkozó rendelkezést és csupán a mellékbüntetést illetően tett korrekciót. A védelem a budapesti tábrla ítéletét már nem fellebbezhette meg, csupán semmisségi panasszal fordulhatott a legmagasabb magyar bírói fórumhoz, a Kúriához, amely a ténykérdést nem, csupán a jogi kérdést vizsgálhatta felül, vagyis azt, hogy az első- és másodfokú bíróságok megfelelően alkalmazták-e a törvényeket.¹⁶⁴

Végül, az osztrák hat évi fegyházbüntetés letöltését követően- figyelembe véve a már említett osztrák kikötést- a magyar jog szerint életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, amelyet

¹⁶³ Vargyai: i. m. 61. o.

¹⁶⁴ Vargyai: i. m. 62-71. o.

a Váci Országos Királyi Fegyintézetben kellett letöltenie. 1944-ben, miután a szovjet csapatok Vácra érkeztek, Matuska megszökött a börtönből és soha többé nem találtak rá.

A cselekmény jogi minősítését tekintve megfelel a terrorcselekmény törvényi tényállásának. A többi említett magyar jogesettől különbözően itt nem csupán valamely állam, állami szerv, vagy egy állam törvényes rendjének megbontása és megsemmisítése a cél, hanem itt a modern értelemben vett terrorizmus egy gyakori eleme is fellelhető, vagyis a civil áldozatok életét is követelő támadás. Ha a konkrét esetet mérlegelve vizsgáljuk meg az elkövetői célzatot, akkor viszont az is megállapítható, hogy Matuska alighanem mindennemű politikai indíttatástól mentesen hajtotta végre a bűncselekményt.

Az évszázad magyar terrorcselekményeként is említhető merénylet rengeteg kérdést hagyott megválaszolatlanul. Sokan összeesküvés-elméleteket gyártva Horthy Miklós személyéig vezették vissza a bűncselekmény szálait. Később, a hatvanas években lefolytatott, objektivitást nélkülöző vizsgálatok olyan megállapításokra is jutottak, hogy az akkori kormány kommunistaellenes akciója keretében a statáriális bíraskodás kiterjesztése érdekében maga szervezte meg a támadást.

A megvalósítás technikai részletei szintén sok kérdést hagynak maguk után, hiszen mind máig rejtély, hogy a kisiklott vonatra, miért nem árusítottak első osztályú jegyeket, és az is nehezen képzelhető el, hogy Matuska egymaga cipelte a helyszínre a két méter magas pokolgépet.

Záró gondolatok

Bár manapság relatív távolinak érezzük Magyarországtól a terrorizmus jelenségét, az mégis történelmünk valamennyi évszázadán keresztül végigkísért minket. Uralkodóinkon kívül civilek is nagyszámban estek áldozatul a legtöbbször államhatalmi célokért vívott önkényes csatározásoknak. Noha mai szemmel az egyes esetek büntetőjogi megítélése meglehetősen komplikált, azonban a korabeli jogrenddel összeegyeztetve már közelebb kerülhetünk a múltbéli ítéletek helyes értékeléséhez. Ezek alapján elmondható, hogy a terrorizmus mai terminológiai meghatározásához illeszkedő korábbi jogalkotási elvek alapján valamennyi fentebb bemutatott jogeset részben vagy egészben kimeríti a szóban forgó bűncselekmény tényállását. Ezek mind hozzájárulhatnak a hazai és nemzetközi büntetőjogi kutatások által felvázolt dilemmák megválaszolásához.

Bánfai Edina
joghallgató (PTE-ÁJK), az ÓNSz civilisztikai tagozatának tagja

A terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem

I. Bevezető gondolatok

A terrorizmus elleni küzdelem napjaink egyik legsürgetőbb biztonságpolitikai kérdésévé vált. Annak ellenére, hogy a 2011. szeptember 11-i terrortámadások óta- melyek azóta a terrorcselekmények szimbólumaivá váltak- egy szemléletváltás volt megfigyelhető mind nemzetközi mind pedig hazai szinten, még mindig szinte napi szinten lehet olvasni az újabbnál újabb terrortámadásokról. Márciusban a tuniszi túszzdráma sokkolta a tömegeket, áprilisban Kenyában követelt újabb áldozatokat a terrorizmus, miközben az Iszlám Állam nevű dzsihadista szervezet az Egyesült Államok felperzselését és a 2001. szeptember 11-i támadásokhoz hasonló cselekmény elkövetését ígérte egy videóban, csakhogy néhányat említsek a közelmúlt és a lehetséges jövőbeli terrortámadások közül.¹⁶⁵ Ezek az események újra és újra rámutatnak arra, hogy a korábbinál hatékonyabb fellépés szükséges a terrorizmus ellen. Felmerül az államok közti hatékonyabb együttműködés igénye és az a kérdés is, hogy vajon a jogállami garanciák maradéktalan betartásával fel lehet-e venni a harcot a klasszikus bűncselekményektől eltérő, új formákat öltő terrorizmussal szemben?

¹⁶⁵ <http://hvg.hu/cimke/terrortamadas> (2015. 06. 07.)

A már bekövetkezett terrorcselekmény után az állam rendkívül nehéz helyzetbe kerül, mert választania kell.¹⁶⁶ Tétlen marad és nem hagyja, hogy a terrorizmus kiprovokálja az ellene való fellépést vagy válaszcsepással reagál. Az előbbivel az a probléma, hogy azt közvetíti a társadalom tagjai felé, hogy az állam nem képes megvédeni őket, így annak hatalma és az azon alapuló hagyományos berendezkedés értelmetlenné válik¹⁶⁷, míg az utóbbi esetben egy spirál generálódik, ahol egymást váltják a terroristák és az állam válaszreakciói, amiből a kilépés egyet jelentene a meghátrálással, a kudarccal. Elképzelhető megoldás lehetne, hogy az állam enged a terroristák – egy liberális, demokratikus alapokon nyugvó jogállam számára még teljesíthető - követeléseinek pl. foglyok kiadása, elejét véve ezzel a további fenyegetéseknek, de ne legyenek illúzióink. A terroristák nem érnék be ennyivel, hiszen ha legitim eszközökkel lehetséges lenne elérniük a céljaikat, akkor egyáltalán nem is lenne szükségük az elkövetett terrorcselekményeknek köszönhetően kialakuló helyzetekre.

Mindezek miatt belátható, hogy a terrorizmus ellen hatékonyan fellépni csak akkor lehetséges, ha sikerül a terrortámadásokat elhárítani. Ennek egyik lehetséges módja lehet, ha idejében sikerül tudomást szerezni a terrortámadást elkövetni készülő terroristák kilétéről, a támadás idejéről, módjáról stb. és sikerül még idejében „megfékezni” az akciót. Ehhez azonban jelentős anyagi háttérre van szükség, ami nem mindig áll rendelkezésre vagy legalábbis nem olyan mértékben, mint a terrorista szervezeteknek, melyek bűncselekményekből származó forrásai kiapadhatatlannak tűnnek az állami költségvetésből működő, a terrorelhárításban bármilyen formában részt vevő állami szervek rendelkezésére álló pénzeszközökkel szemben, de még a nemzetközi szinten rendelkezésre álló pénzekkel szemben is. A terrorizmus elleni küzdelemben tehát még ennél is visszább kell nyúlni egészen a gyökerekig, egészen addig, amíg nyilvánvalóvá nem válik, hogy ha egy terrorszervezet nem jutna elegendő anyagi forrásokhoz, el sem jutna addig a pontig, hogy egy terrorcselekmény kivitelezésének reális esélye elképzelhetővé, elérhetővé váljon számára.

Dolgozatomban a terrorizmus elleni küzdelemben a terrorizmus finanszírozása elleni harc fontosságát szeretném hangsúlyozni rávilágítva arra, hogy ha hatékonyan sikerül fellépni az offshore cégek ellen, akkor a terrorista szervezeteket is sikerülhet elválasztani fő bevételi

¹⁶⁶ Korinek László: A terrorizmus. In: Emlékkönyv Vargha László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára (szerk. Fenyvesi Csaba, Herke Csongor) PTE ÁJK, Pécs 2003.

¹⁶⁷ Vajda Viktor – Rada Mátyás: A terrorizmus elleni küzdelem, avagy a 22-es csapdája. In: A XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam-és Jogtudományi szekciójának díjnyertes dolgozatai II. (szerk. Király Miklós-Varga István) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2011.

forrásaik jelentős részétől, hiszen a terrorcselekmények elkövetéséhez szükséges anyagi eszközök jelentős hányada a pénzmosásnak köszönhetően áll a terroristák rendelkezésére, a pénzmosás legfőbb eszközei pedig az offshore cégek.¹⁶⁸

II. A terrorizmus, terrorcselekmények fogalma

Mielőtt a terrorizmus elleni küzdelemre, illetve a terrorizmus finanszírozása elleni harcra térnék első lépésként szükségesnek tartom a terrorizmus fogalmával való foglalkozást rávilágítva a fogalomalkotás nehézségeire és az elért eredményekre. Téve mindezt az azokhoz vezető hosszú utak bemutatása és az egyes definíciók közötti esetleges ellentmondások feloldása nélkül. A cél mindössze annyi, hogy tisztában legyünk azzal, melyek azok a cselekmények melyeket terrorcselekményeknek tekintünk, és hogy mit nevezünk terrorizmusnak, hogy ezáltal az is világos legyen, hogy mely cselekmények, tevékenységek finanszírozása ellen szükséges a fellépés.

1. A fogalomalkotás nehézségei

A terrorizmus fogalmának meghatározásakor mindenekelőtt különbséget kell tenni terrorizmus és terrorcselekmény között, mert a terrorizmusnak a terrorcselekmény pusztán csak immanens eleme, a terrorizmus jóval több a pusztán büntető anyagi jogi kategóriánál. Tekintve, hogy a terrorizmus több oldalról is megközelíthető a fogalom meghatározás eredménye is attól függően változik, hogy a büntetőjog-tudomány, a kriminológia vagy a politika tudományának segítségével próbáljuk-e megalkotni a definíciót.¹⁶⁹ Az évtizedek során rengeteg olyan definíció született, melyek az idő múlásával meghaladottá váltak. Az eszközök folyamatos bővülése, a minden erkölcsi alapot nélkülöző támadások még inkább azokat látszanak igazolni, akik eddig

¹⁶⁸ Brother Layman: Az offshore halála. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2010. 21. o.

¹⁶⁹ Bartkó Róbert: A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései. http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/BartkoR/PhD%20disszertacio/Bartko%20R_20110426.pdf (2015. 06. 07.)

is úgy vélték, hogy a terrorizmus egzakt meghatározása lehetetlen. A kérdésre, hogy minek köszönhető ez a bizonytalanság Charles Townshend így fogalmazta meg a választ: annak, hogy „egyetlen személy vagy csoport sem nevezte magát önként terroristának”, ezért a megnevezést mások – mindenekelőtt az általuk megtámadott kormányok - ragasztják rájuk. Az Egyesült Államok a terrorizmus mibenlétére a következő meghatározást adta: „az erőszak kiszámított alkalmazása vagy erőszakkal való fenyegetés a félelem felkeltésének, a kormányzat és a társadalom megzsarolásának, illetve megfélemlítésének céljából”. A brit kormány definíciója alapján a terrorizmus „személyek vagy anyagi javak elleni súlyos erőszak alkalmazása vagy azzal való fenyegetés valamely politikai, vallási vagy ideológiai cél elérése érdekében”.¹⁷⁰ Ezeket a meghatározásokat azonban nehéz konkrét vádpontokká alakítani, ezért a hatalom terroristának bélyegez bizonyos szervezeteket, a hozzájuk tartozást bűncselekménynek nyilvánítja és büntetni rendel bizonyos cselekményeket.

2. Különböző fogalom-meghatározások

a) A politikatudomány eredménye

Összegezve a politikatudományi álláspontokat leszögezhetjük, hogy „politikatudományi értelemben a terrorizmus egy olyan társadalmi jelenség, mely a szándékos és módszeres erőszak eszközül használatával olyan merényletek elkövetésére vállalkozik, illetve olyan merényletek elkövetésével fenyeget, melyek alkalmasak lehetnek arra, hogy a terrorszervezetek társadalmi-politikai céljaikkal adekvát politikai döntések meghozatalához vezessen”.¹⁷¹

b) Nemzetközi jogi fogalom

Nemzetközi szinten az ENSZ megalakulása után az átfogó definiálás elmaradt, a nemzetközi közösség minden alkalommal csak bizonyos eszközcselekményekre reagált pl.: az ENSZ 2000.

¹⁷⁰ Charles Townshend: A terrorizmus. Magyar Világ Kiadó, Budapest 2003. 9. o.

¹⁷¹ Bartók: i. m. 23. o.

február 25-én elfogadta a Terrorizmus pénzügyi támogatásának visszaszorításáról szóló New York-i Egyezményt¹⁷², 2005. szeptember 14-én a Nukleáris Terrorcselekmények Visszaszorításáról szóló New York-i Egyezményt¹⁷³. Bartkó Róbert az egyes nemzetközi egyezmények alapján a következő fogalmat alkotta: „a terrorizmus egy olyan, a nemzetközi békét és biztonságot sértő kriminalitás, mely az egyes nemzetközi egyezmények által meghatározott fegyveres köztörvényes bűncselekmények (személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó) elkövetése, vagy az azzal való közvetlen fenyegetés révén valamely állam, állami szerv, illetve nemzetközi szervezet, vagy a lakosság megfélemlítésére, illetve meghatározott politikai döntések előmozdítására, vagy megakadályozásukra törekszik”.¹⁷⁴

c) Európai Unió

Az Európai Unióban a terrorcselekmény fogalma már sokkal inkább egy komplex definíció, melyet a következő képpen határozhatunk meg: „olyan – önmagában kvázi bűncselekményként értékelhető – az integrációt veszélyeztető, tételesen felsorolt köztörvényes bűncselekmények halmaza, melyből bármely elkövetési alakzat önálló megvalósulása önálló terrorcselekménynek minősül, feltéve, hogy az elkövető(k) célja a lakosság megfélemlítése, vagy valamely állam, illetve nemzetközi szervezet jogellenes kényszerítése, vagy annak társadalmi-, gazdasági-, politikai rendjének destabilizálása”.¹⁷⁵

d) Kriminológiai megközelítés

¹⁷² Korinek László: Kriminológia. Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, Budapest 2010. Idézi: Bartkó: i.m. 36.o.

¹⁷³ Máramarosi Zoltán: A századvég terrorizmusának természetrajza. Rendészeti Szemle 1992/5. Idézi: Bartkó: i.m. 38. o.

¹⁷⁴ Bartkó: i. m. 39. o.

¹⁷⁵ Bartkó: i. m. 42. o.

„A terrorizmus eltérő eszmerendszerekből merítő, sajátos logikának engedelmeskedő, változatos formákat öltő módszeres erőszak-alkalmazás, vagy ezzel való fenyegetés, melynek célja politikai törekvések elérése azáltal, hogy az áldozatban, a nézőközönségben, az államban, a társadalomban megalkuvó magatartás alakuljon ki. A meghirdetett cél általában politikai, ideológiai, vallási, etnikai stb. tartalmú változás kikényszerítése, a cél elérésére alkalmazott cselekménysor. Az eszköz viszont jogi lényegét tekintve köztörvényes, erőszakos bűncselekmény”¹⁷⁶

III. A terrorizmus, a terrorizmus finanszírozása elleni harc

1. A terrorizmus elleni harc eszközei

Amióta megjelent a CNN-n az „*America's new war*” felirat, és főként miután az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozata „*a nemzetközi békét és biztonságot fenyegető cselekménynek*” minősítette az Amerikát ért terrortámadásokat, és elismerte az USA jogát „*az egyéni vagy kollektív*” önvédelemre, azóta nem lehet kétséges, hogy a terrorizmus elleni küzdelmet totális és komplex háborúnak kell tekinteni. Totális és komplex egyrészt a területi kiterjedés nehezen körülhatárolhatósága miatt és azért is, mert eszközeiben és módszereiben szakít a hagyományos hadviseléssel és egyszerre vet be rendészeti-adminisztratív-jogi, hírszerzési-titkosszolgálati, politikai-diplomáciai, gazdasági-pénzügyi, társadalompolitikai, katonai és kommunikációs eszközöket.¹⁷⁷

A 2001. szeptember 11-i terrortámadások után nyilvánvalóvá vált, hogy hatékonyabb nemzetközi együttműködésre lesz szükség. Ennek (is) köszönhetően egyre több nemzetközi szervezet vesz részt a terrorizmus elleni küzdelemben pl.: NATO, ENSZ, EU, INTERPOL,

¹⁷⁶ Kriminológia, Szakkriminológia (szerk. Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Korinek László – Lévy Miklós). Complex Kiadó, Budapest 2006. 447. o.

¹⁷⁷ Tóth Péter: A terrorizmus elleni küzdelem, mint a háború új formája. In: Válaszok a terrorizmusra avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig (szerk. Tóth Péter). SVKH-Chartapress, Budapest 2002. 59. o.

EUROPOL, Rendőrfőnökök Nemzetközi Szervezete (IACP), Nemzetközi Polgári Repülésügyi Szervezet, Vámigazgatások Világszervezete, Egyetemes Posta Unió, Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, Délkelet-európai Együttműködési Kezdeményezés, Amerikai Államok Szervezete, Afrikai Egység Szervezet, illetve a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetség. A nemzetközi szervezeteken túl a terrorizmus elleni küzdelemben fontos szerepe van a nemzetközi egyezményeknek és az uniós jogszabályoknak is.

A terrorizmus elleni harcban az EU hét fő alapelvet követ: 1. a nemzetközi törekvéseket erősíteni kell a terrorizmus elleni harcban, 2. a terroristákat meg kell gátolni abban, hogy anyagi eszközökhöz hozzájussanak, 3. az EU kapacitását növelni kell a nyomozások és vádemelések terén, 4. védeni kell a nemzetközi szállítás biztonságát és az EU határait, 5. erősíteni kell a koordinációt a tagállamok között az olyan ügyletek megelőzésében, amelyeknek következményei terrorista támadások lehetnek, 6. fel kell ismerni azokat a tényezőket, amelyek a terroristák megerősödéséhez hozzájárulnak, 7. támogatni kell a harmadik világ országait a terrorizmus elleni hatékonyabb harcban¹⁷⁸

2. A terrorizmus finanszírozása elleni fellépés

a) A hatályos hazai szabályozáshoz vezető út

A terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról, New York-ban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 54. ülészakán, 1999. december 9-én elfogadott nemzetközi Egyezményben abból az elgondolásból indul ki, hogy a pénzmosás megelőzésére és megakadályozására hivatott bejelentési és azonosítási előírások rendszerére, rá lehet építeni a terrorizmus pénzügyi forrásainak gyengítése céljából meghirdetett küzdelmet.

Az Egyezmény 18. cikke kimondja, hogy a „Részes Államok együttműködnek a 2. cikkben meghatározott bűncselekmények megelőzésében minden lehetséges intézkedések

¹⁷⁸ Dr.Kancsal Kitti: Terrorizmus egykor és ma – avagy a büntetőjog eszközei a terrorizmus elleni harcban. http://ujbtk.hu/dr-kancsal-kitti-terrorizmus-egykor-es-ma-avagy-a-buntetojog-eszkozei-a-terrorizmus-elleni-harcban/#_ftn58 (2015. 06. 08.)

megtételével, többek között jogszabályaik szükség szerinti, arra irányuló módosításával, hogy területükön megelőzzék és elhárítsák az ilyen bűncselekmények területükön vagy területükön kívül történő elkövetését célzó előkészületeket, ideértve azokat az intézkedéseket, amelyek előírják pénzintézeteknek és pénzügyi műveletekkel foglalkozó más hivatást gyakorlóknak, hogy a rendelkezésre álló leghatékonyabb eljárásokat alkalmazzák szokásos vagy alkalmi ügyfeleik, továbbá azon ügyfeleik azonosítására, akiknek az érdekében számlát nyitnak, továbbá, hogy fordítsanak különös figyelmet a szokatlan vagy gyanús műveletekre, és jelentsék be a vélhetően bűnöző tevékenységből származó műveleteket”.¹⁷⁹

Az Egyezményben megfogalmazott irányelvvel összhangban a pénzmosásra vonatkozó rendelkezések a hazai szabályozásban is összekapcsolódnak a terrorizmus finanszírozására vonatkozó szabályozással, mely a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2007. évi CXXXVI. törvényben (a továbbiakban: Pmt.) „ölt testet”.¹⁸⁰

b) Feljelentési kötelezettség

A terrorizmus finanszírozására utaló gyanús körülményeket a Pmt. szerint be kell jelenteni. A feljelentési kötelezettséget el kell határolni a bejelentési kötelezettségtől. A feljelentési kötelezettség mindenkire vonatkozik, aki hitelt érdemlő tudomást szerez arról, hogy terrorizmus finanszírozása van folyamatban. A kötelezettség bármely büntetőügyben eljáró hatóságnál teljesíthető, elmulasztása viszont büntettnek minősül.

Ezzel szemben a bejelentési kötelezettség csak meghatározott személyi kör munkájával összefüggésben merülhet fel pl.: tiltólistán szereplő személy nevében kezdeményeznek tranzakciót vagy arra vonatkozóan merül fel valamilyen adat, tény vagy körülmény, hogy pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedés alanya Magyarországon a pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedés hatálya alá eső pénzeszközökkel vagy gazdasági erőforrásokkal

¹⁷⁹Dr. Gál István László: Bejelentés vagy feljelentés? Penta Unió, Pécs 2013. 37. o

¹⁸⁰ 2007. évi CXXXVI. törvény a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700136.TV (2015. 06. 08.)

rendelkezik. Ezekben az esetekben a bejelentést a NAV Pénzmosás Elleni Információs Irodájának kell tenni. A kötelezettség elmulasztása vétség.

Az elhatárolásból jól látszik, hogy a bejelentési kötelezettséget nem csak akkor kell tenni, ha valaki hitelt érdemlő tudomást szerez, tehát a feljelentési kötelezettségnél elvárt a magasabb fokú ismeret vagy meggyőződés, míg a bejelentési kötelezettségnél ez nem szükséges.¹⁸¹

IV. A terrorizmus finanszírozása

1. A terrorizmus finanszírozásának fogalma

A terrorcselekmények végrehajtásához jelentős anyagi forrásokra van szükség, ami nem mindig áll elegendő mennyiségben a terroristák, terrrorszervezetek rendelkezésére. Ha a saját tőke nem elegendő, akkor külső forrásokból kell előteremteni a hiányzó pénzt. Ha valaki ebben segíti őket, azaz terroristákat vagy terrrorszervezeteket támogat, ezzel az egyébként bűnszegédi jellegű magatartással 2003 óta önálló tettesi alapcselekményt valósít meg.¹⁸²

Az irányadó nemzetközi tendenciáknak köszönhetően az új Büntető Törvénykönyv már önálló bűncselekményként, sui generis tényállásban szabályozza a terrorizmus finanszírozását.¹⁸³ Ezzel Magyarország eleget tett azoknak a nemzetközi elvárásoknak, melyek kifogásolták, hogy, hazánk nem rendelte büntetni a terrorizmus finanszírozásának visszaszorítása érdekében azon anyagi eszközök szolgáltatását és gyűjtését, amelyeket olyan jogellenes szándékkal tesznek, hogy azzal, illetőleg abból az önálló terroristát bármely módon támogassák. Az Európa Tanács pénzmosás és terrorizmus finanszírozása elleni szakértői

¹⁸¹ Gál István László: Új biztonságpolitikai kihívás a XXI. században: a terrorizmus finanszírozása. Szakmai Szemle 2012/1. sz. 10. o.

¹⁸² Dr. Gál István László: A terrorizmus finanszírozása. PTE Állam- és Jogtudományi Kar Gazdasági Büntetőjogi Kutatóintézete, Pécs 2010. 5. o.

¹⁸³ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

bizottságának jelentése kitért arra is, hogy Magyarországon a terrorista csoport napi tevékenysége finanszírozásának büntetendősége nem egyértelmű.¹⁸⁴

A hatályos magyar büntetőjogi szabályozásnak köszönhetően mindezek összhangba kerültek a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról, New York-ban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 54. ülészakán, 1999. december 9-én elfogadott - a 2002. évi LIX. törvénnyel kihirdetett - nemzetközi Egyezményben megfogalmazottakkal.

2. A terrorizmus költségei

A terrorista támadások költségeit két oldalról vizsgálhatjuk: egyrészt a terroristák oldaláról (finanszírozási igény), másrészt a társadalom oldaláról (károk és áldozatok).

Ha a terroristák oldaláról szemléljük a költségeket, akkor a kategória a költségek további három nagy csoportjára bontható: műveleti költségek, adminisztratív költségek és a merénylők családtagjainak adott dotációk.¹⁸⁵

Meglepő, de a műveleti költségek összege szinte elenyésző az okozott károkhoz képest. A 2005. július 7-én Londont ért támadás során 38-an meghaltak, 700-an pedig megsebesültek, miközben a támadás teljes költsége mindössze 15.000 USD volt. Az egy emberáldozatot követelő támadást a terroristák képesek akár 100 USD-ből megvalósítani. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás összköltsége 400-500.000 USD volt, ami nem tekinthető túl nagy összegnek, ha figyelembe vesszük, hogy a mérleg másik oldalán csaknem három ezer emberáldozat található.¹⁸⁶

Mindezek alapján a terrorizmus finanszírozása elleni harc értelmetlennek tűnhet, mert nem valószínű, hogy 100 USD megszerzéséhez bárkinek külső erőforrásokra lenne szüksége, de mint említettem a műveleti költségeken kívül a terrorista támadások kivitelezéséhez szükség van egyéb költségekre is, így a terroristáknak számolniuk kell az adminisztratív költségekkel és gyakran a merénylők családtagjainak adott támogatásokkal is.

¹⁸⁴ Dr. Gál: Bejelentés... 39. o.

¹⁸⁵ Dr. Kancsal: i. m.

¹⁸⁶ Dr. Gál: Bejelentés... 15. o.

A terror szervezetek adminisztratív, működési költségei jóval meghaladják a műveleti költségeket¹⁸⁷, tehát hiába kivitelezhető a művelet elenyésző összegekből, ha nem állnának a terror szervezet rendelkezésére elegendő anyagi források, képtelenek lennének fenntartani saját magukat és elsorvadnának mielőtt elérhetnének a terrorcselekmény kivitelezésének fázisába.

Hiába tehát a műveleti költségek alacsony összege, egy terror szervezet fenntartásához tetemes anyagi tőkére van szükség, ezért a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem nem csak hogy nem értelmetlen, hanem a terrorizmus elleni harc egyik nélkülözhetetlen eleme is.

3. A terrorizmus finanszírozásának forrásai

a) Törvényes üzleti tevékenység

A törvényes üzleti tevékenység egyre fontosabb szerepet játszik a terrorizmus finanszírozásában. Tendenciává vált, hogy az egyes terrorista sejtek tagjai – ún. alvó ügynökei - törvényes üzleti tevékenységet is végeznek, melyből gyakran nemcsak a saját megélhetésüket tudják fedezni, hanem néhány év alatt össze is tudják gyűjteni a terrortámadás kivitelezéséhez szükséges összeget. A szakirodalom ezt a jelenséget nevezi a terrorizmus finanszírozásának privatizációjának.¹⁸⁸

A terrorizmus finanszírozásában egyre nagyobb szerepe van a legális forrásoknak. Oszama bin Laden például Szudánban 30 céget alapított 1991-1996 között, melyeknek összesen 3000 alkalmazottja volt. A tendenciát látszik igazolni az is, hogy 2011. szeptember 11. előtt becslések szerint 500 milliárd dollár állhatott a terror szervezetek rendelkezésére az egész világra kivetítve, mely pénztömeg forrása harmadrészen legális üzleti tevékenység volt.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Pl.: az al-Kaida a bevételeinek 10%-át költi műveleti költségekre, 90%-ot a szervezet adminisztratív és működési költségeire fordít.

¹⁸⁸ Bartók: i. m. 189. o.

¹⁸⁹ Dr. Gál: Bejelentés... 17. o.

A terrrorszervezetek módszerei között szerepel a szabályosan működő fedőcégek alkalmazása is a legális és az illegális bevételek összemosására.¹⁹⁰ Az ezek elleni küzdelem bár nem könnyű, korántsem tűnik olyan reménytelennek, mint a pusztán törvényes üzleti tevékenységből származó jövedelmekkel szembeni harc.

b) Adományok

A terrrorszervezetek legálisan működő alapítványoktól, illetve egyéb non-profit szervezettől is gyűjtenek anyagi javakat, ilyen – jellemzően terrorista csoporthoz közeli személyek által alapított szervezetekben tagsági díjakat szednek, különféle kiadványokat szerkesztenek, rendezvényeket szerveznek.

A terroristákat támogathatják magánszemélyek is. Erre példaként hozható fel egy magyarországi jogeset: 2003. április 25-én a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal

kiutasított egy szír származású orvost Magyarországról. A pécsi klinika intenzív osztályán dolgozó orvos 105 ezer forintot utalt a Hamasz egyik fedőszervezetének. Állítólag nem tudta, hogy az egyik libanoni televízióban látott felhívás és az ott közölt számlaszám egy terrorista szervezeté volt. Büntetőeljárás nem indult ellene, mert az elkövetés idején hatályos magyar jogszabályok ezt nem tették lehetővé.¹⁹¹

c) Bűncselekmények elkövetése

¹⁹⁰ Bartkó: i. m. 189. o.

¹⁹¹ Gál: Új biztonságpolitikai...11. o.

2011. szeptember 11. előtt becslések szerint 500 milliárd dollár állhatott a terrrorszervezetek rendelkezésére az egész világra kivetítve, mely pénztömeg forrása a törvényes üzleti tevékenység mellett, kétharmad részben bűncselekményekből és egyéb illegális tevékenységekből származott, például pénzmosásból.¹⁹² A bevételek legnagyobb hányada egy bűncselekményből, a kábítószer kereskedeleméből származott.

A kábítószerrel való kereskedés a gyakorlatban általában az utcákon bonyolódik le, ezért a feltűnéskeltés elkerülése végett próbálják minél gyorsabban kivitelezni az akciót, amihez nélkülözhetetlen, hogy a vevők pontosan annyit fizessenek, amennyi az átadott áru értéke. Ez azonban azt is jelenti, hogy a kereskedőkhöz nagy számban kerülnek kis címletű pénzek. Ha például 50 kg heroinért 10 dollárosokkal fizetnek, akkor 500 kg tömegű papírpénz fog az eladó tulajdonába kerülni, amit még a terroristáknak sem tanácsos a pincében tárolni. És nem is szokták, hiszen a pénzre gyakran nem abban az országban van szüksége a terrrorszervezetnek, amelyikben ahhoz hozzájutott. Ilyen mennyiségű pénzt hagyományos tömegközlekedési eszközökön feltűnés nélkül szállítani viszont szinte lehetetlen, ezért a terroristák kénytelenek igénybe venni a banki szolgáltatásokat. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a 9/11-ei terrortámadások alkalmával 300.000 USD banki átutalások formájában érkezett.¹⁹³

A „piszkos pénzt” azonban – főleg, ha ilyen nagy mennyiségekben áll rendelkezésre – a terroristák nem mindig használhatják fel azonnal, hacsak nem szeretnék feltűnést kelteni.

Azt előbb tisztára kell mosniuk. A pénzmosás szükségszerű következménye majdnem minden jövedelmező bűncselekménynek. A pénzmosás lényege, hogy a bűncselekményből származó pénzből a pénzmosásnak köszönhetően legális, vagy legalábbis annak látszó pénz keletkezik, ami visszakerülhet ahhoz az egyénhez, akitől származott. A pénzmosásnak számtalan technikája ismert, melyek közül egyet, a pénzmosás legfőbb eszközének tartott offshore céget szeretném bemutatni.

V. A terrorizmus finanszírozása offshore-ok segítségével

¹⁹² Dr. Gál: Bejelentés...16. o.

¹⁹³ Brother: i. m. 510. o.

1. Az offshore lényege

Az offshore szó úgynevezett területen, „parton kívüli” kívüli tevékenységre, illetve speciális vállalkozási formára utal. Az ilyen társaságok a bejegyzés szerinti országban nem végeznek gazdasági tevékenységet, többnyire a kettős adóztatás kizárásáról szóló egyezmények sajátos alkalmazásával segítik a társasági adókulcsban rejlő különbségek kihasználását, az adók mérséklését. Olyan országokban hozzák létre őket, ahol nem, vagy csak csekély mértékben kell adót fizetni. A köznyelv gyakran használja az adóparadicsom kifejezést az offshore szinonímájaként.¹⁹⁴

Világszerte száznál is több adóparadicsomnak nevezhető terület kínál adómentességet, kedvezőbb adófizetési lehetőségeket, anonim bankszámlákat, hatósági betekintéstől mentes működési feltételeket.¹⁹⁵ Ilyen terület például Delaware, a Bahamák, Panama, a Virgin-szigetek, a Fülöp-szigetek, a Kajmán-szigetek, Tajvan, de Európából is minden nehézség nélkül lehet példákat sorolni: Svájc, Írország, Liechtenstein, Dánia, Hollandia...

A Kajmán-szigetek az 1960-as években a „gazdasági elhalás” szélén állt. Ma az életszínvonal itt a legmagasabb a karibi térségben, sőt az egy főre jutó GDP magasabb, mint az USA-ban.

Gyakorlatilag nincs munkanélküliség.¹⁹⁶ Minek köszönhető mindez? Természetesen az adóparadicsomi státusznak és a szigeten bejegyzett offshore cégek rendkívül magas számának (még a Coca-Colának is van offshore cége itt). Barack Obama 2008-ban a Kajmán-szigetekkel példálózott az adóelkerülésről: „Van egy épület a Kajmán-szigeteken, amely több mint 12.000 irodaépületnek ad otthont. Ez vagy a legnagyobb épület a világon, vagy a legnagyobb adócsalás, és azt hiszem, tudjuk melyik a kettő közül.”¹⁹⁷

De mi a probléma mindezzel? Nem mintha mindez, vagyis az offshore ügyletek elsődleges célja – a magasnak minősített közterhek megkerülése – már önmagában nem lenne

¹⁹⁴ Pitti Zoltán: Az offshore típusú vállalkozások a nemzetközi gyakorlatban és a hazai gazdasági környezetben. Európai tükrő 2002/84. sz. 50.o.

¹⁹⁵ Strén Bertalan: Adóparadicsomok. Totem Plusz Könyvkiadó, Budapest 2001. 9. o.

¹⁹⁶ William Brittain-Catlin: Offshore – The Dark Side of the Global Economy. Farrar, Straus and Giroux, New York 2005. 8. o.

¹⁹⁷ Offshore Apocalypse – The Collapse of the Tax Haven Industry- What Does the Future Hold? An Oracle, 2012. 141. o.

elég nagy probléma, hiszen az offshore ügyletek súlyosan veszélyeztetik a tőkeáramlást elszenvedő országok nemzeti érdekeit, de mindezen felül az offshore technika az adókerülés mellett lehetőséget kínál a felhalmozott források látóköréből való kivonására, illetve anonim ügyletek lebonyolítására is.¹⁹⁸

És el is jutottunk odáig, hogy hogyan lehetnek az offshore cégek a pénzmosás legfőbb eszközei. A rendszerben nomineeket (mint offshore cégek vezetőit és tulajdonosait), több bankszámlát, elektronikus utalást és természetesen adóparadicsomokat használnak, és mindezt azért, hogy a hatóságok ne tudják felfedezni a bűncselekményekből származó vagyont.¹⁹⁹ A „piszkos pénzeiket” tisztára mosni vágyók helyzetét jelentősen megkönnyíti, hogy az offshore vállalkozásokat csalogatók, illetve a befektetőknek otthont kínáló alapvetően közömbösek az ügylet mögöttes jelenségei iránt, lényeg, hogy érkezzon a pótlólagos tőke. Ennek érdekében az adóparadicsomokban magas szintű titoktartási szabályok vannak érvényben: egyrészt névtelenül, bemutatóra szóló részvényekkel is lehet offshore céget alapítani ezeken a területeken, másrészt a cégalapítással ügyvédet szoktak megbízni, így ott van az ügyvédi titoktartás is.²⁰⁰ Az anonimitás, az eredeti tulajdonosok kiderítésének lehetetlensége pedig egyértelműen kedvez a piszkos pénzeiket tisztára mosni igyekvő terrorszervezeteknek.

Nézzünk egy példát, hogyan is működhet a pénzmosás offshore-ok segítségével: a piszkos pénzt egy offshore bankban letétként helyezik el, ez a bank kezességet vállal egy másik bank felé, amely egy nagy tekintélyű, megkérdőjelezhetetlen üzleti tisztességgel, bonitással rendelkező pénzintézet. Ezután ezt a bankot a bűnszervezet által megbízott ügyvéd megkeresi egy kölcsönkérelemmel, majd a kölcsönt ingatlanok vásárlására használják fel. Mivel a kölcsön visszafizetésére nem kerül sor, az offshore banktól a letétbe helyezett piszkos pénzt a kölcsönt nyújtó bank lehívja. Így a piszkos pénz a bankrendszeren keresztül bekerül a legális gazdaságba, a bűnszervezet tagjai pedig az ingatlanok értékesítésével szintén legális jövedelemhez jutnak.²⁰¹

A „holland-szendvics”-nek is nevezett módszernek egy másik változata az, hogy a pénzmosó egy saját maga által, egy adóparadicsomban alapított banktól vesz fel kölcsönt, azaz

¹⁹⁸ Pitti: i. m. 53. o.

¹⁹⁹ Brother: i. m. 78. o.

²⁰⁰ Gál: Bejelentés...156. o.

²⁰¹ Molnár Csaba: Néhány gondolat a pénzmosásról. ORFK Tájékoztató 1999/2. sz. 7. o. Idézi: Gál: Bejelentés...154. o.

önmagát hitelezi. Ez a változat gyanúsabb lehet, ugyanakkor előnye, hogy megmarad a kamat.²⁰²

További példák: az utóbbi években jelentősen megnövekedett a szerencsejáték oldalak száma az interneten. Ezek közül a virtuális kaszinók közül sokat offshore helyszínen szerveznek és működtetnek, ahol az üzemeltetők biztonságban érzik magukat az állami beavatkozástól és az adóparadicsomi székhelyű bankok által kiadott hitelkártyák használata is kedvelt módszer.²⁰³

2. A terrorizmus finanszírozása és az offshore-ok kapcsolata

Ha valaki számára mindezek alapján az offshore cégek és a terrorizmus finanszírozása közti kapcsolat még mindig nem lenne nyilvánvaló, akkor a most következők minden bizonnyal őt is meg fogják győzni.

Az offshore ügyletekkel szembeni fellépést kezdetben az erőforrásvesztő országok sürgették a leginkább, majd az 1990-es évek pénzügyi megrázkódtatásainak köszönhetően egyre több nemzetközi szervezet is akciót indított az átláthatatlan pénzáramlások és az adómegkerülő befektetések korlátozására. De ami a legjelentősebb változást hozta az államok hozzáállásában, az a 2001. szeptember 11-ei terrortámadásnak volt köszönhető. Ezt követően az USA is felülvizsgálta korábbi álláspontját és az egyik legfőbb támogatója lett a tőkeáramlás szabályozott keretek között tartását szolgáló kezdeményezéseknek.²⁰⁴ A 2001. szeptember 11-ei merényleteket követően a nemzetközi szervezetek mindenképpen átlátható és ellenőrizhető vagyonként akarták látni az offshore-ban lévő ezermilliárdokat²⁰⁵ csakúgy, mint a G20-at alkotó országok.

A 2001. szeptemberi merényletek egy olyan szemléletváltást eredményeztek, amelynek köszönhetően ma már lehetőség van az offshore cégek elleni egyre hatékonyabb fellépésre.

²⁰² *Kemenes Csaba*: A pénzmosás technikái és a jogalkalmazás hazai tapasztalatai. *Belügyi Szemle* 2001/4-5. sz. 47. o. Idézi: *Gál*: Bejelentés...155. o.

²⁰³ *Brother*: i. m. 73. o.

²⁰⁴ *Pitti*: i. m. 49. o.

²⁰⁵ Az OECD 2007. évi becslése szerint az offshore számlákon tartott összeg 5000 és 7000 milliárd dollár közé tehető.

Ennek ellenére még mindig találni olyan társaságokat, internetes oldalakat, melyek offshore cégek alapítására buzdítják a „gyanútlan” érdeklődőket felsorakoztatva azok megannyi előnyeit, csak éppen a hátrányokról, az időközben beállt változásokról „felejtene el” tájékoztatást adni.²⁰⁶ És természetesen az adóparadicsomok sem verik nagy dobra, hogy ma már több száz egyezmény teszi lehetetlenné a titoktartás betartását, ennek ellenére be kell látni, hogy a 2000-es évek trendje mára „kiment a divatból” és az offshore világ leáldozóban van.²⁰⁷

3. Az offshore-ok elleni fellépés a jog eszközeivel

A G20 nem hivatalos fórum, mely a globális gazdasági stabilitással kapcsolatos kulcsfontosságú kérdésekben folytatott nyílt és előremutató vitát segíti elő a fejlett és a feltörekvő országok között.²⁰⁸

A G20-ak szándékát a következő nemzetközi szervezetek igyekeznek érvényre juttatni: Word Bank, OECD, FATF, EU, Moneyval, FINCEN, IMF, Egmont Group, APG, CFATF, EAG, ESAAMLG, GIABA, GAFISUD, MENAFATF, OFAC, Wolfsberg Group, Global Financial Integrity, Tax Justice Network, Christian Aid és a Global Witness.²⁰⁹

Az offshore-ok megszüntetése érdekében a világ vezető hatalmainak – melyek előbb G7, majd G8, ma pedig G20-akként ismertek - tanácskozásai az utóbbi években kivétel nélkül deklarációkkal végződtek. A 2001-es évek óta az egyezmények száma pedig folyamatosan növekszik. Míg az elmúlt évtized korábbi éveiben csak egy-két információcsere-egyezmény született a világ országai között, ez 2009-ben 195-re ugrott. A kettős adóegyezményekkel számítva pedig ez a szám korábban évi 40 körül mozgott, míg 2009-ben közel 800-at írtak alá.

²⁰⁶ Pl.: <http://www.offshore-online.net/Mi+az+az+offshore+ceg.htm> (2015. 06. 11.)

²⁰⁷ Jakubász Tamás: Véget ért az offshore cégek aranykora. http://mno.hu/magyar_nemzet_gazdasagi_hirei/veget-ert-az-offshore-cegek-aranykora-1254199 (2015. 06. 11.)

²⁰⁸ http://ec.europa.eu/economy_finance/international/forums/index_hu.htm (2015. 06. 11.)

²⁰⁹ Brother: i. m. 120. o.

a) OECD, FATF

1998-ban indította el az OECD a káros adóverseny elleni kampányát, amely tartalmazza az adóparadicsomok kritériumait is. 2000-ben az általa létrehozott „feketelista” már harmincöt alacsony adózású országot tartalmazott (adóparadicsomként feltüntetve). 2005-ig adta meg ezeknek az országoknak a lehetőséget arra, hogy megszüntessék az OECD által meghatározott károsnak vélt feltételeket. Az OECD standard – mely az információcsere akadálytalan áramlására vonatkozik – elfogadása, alkalmazása irányába 2009. április óta tizenegy állam tett lépéseket, majd 2009. szeptember 9-én kiadott riport értelmében mindegyik adóparadicsomnak minősített állam elfogadta az OECD által létrehozott standardot. Ez lényegében az jelenti, hogy teljes körű információcserét biztosítanak egymásnak az államok.²¹⁰

Mindezek hatására a banktitok korábbi fellegvárának tartott Svájc, majd Liechtenstein és Ausztria is térdre kényszerült az USA/OECD/G20 előtt, melyek eddig kikaput kínáltak az EU-s bankszámla-tulajdonosoknak azzal, hogy offshore cég mögé bújva nyitottak számlát, mivel így nincs kamatadó-levonás, és a számlán aláíró magánszemély adatait sem küldték el az országnak. Ez a rejtőzködés most megszűnt.

Svájc, Ausztria és Luxemburg a nemzetközi nyomás miatt rákényszerült, hogy ne csak adócsalás ügyében legyenek hajlandók együttműködni a külföldi kormányokkal, hanem adóelkerülés gyanúja esetén is.²¹¹

A banktitok kapcsán a legismertebb magyar vonatkozású ügy a Kulcsár-féle brókerbotrány. A hatóságok a szereplők offshore cégeinek bankszámladatairól minden információt megkaptak többek között a svájci és osztrák bankoktól.

Az általam korábban már említett Uglend Hous-ban – ahol 12.000 cég volt bejegyezve – mindössze 241 ember dolgozott. A nemzetközi nyomásnak köszönhetően, a helyzet tarthatatlanságát érezve a neves merevlemezgyártó Seagate értesítette az amerikai hatóságot,

²¹⁰ Moravec Klára: Adóverseny a világ gazdaságában – Az adóparadicsomok fenntarthatósága és működtetése. http://elib.kkf.hu/edip/D_15620.pdf (2015. 06. 12.)

²¹¹ Brother: i. m. 121. o

hogy kajmán-szigeteki nulla adós főhadiszállását átköltözteti Írországba, ahol 12,5% a társasági adó és ma már nem gyanús mosodás helyszín.

Ciprusnak mára a FATF²¹² mind a 40+9 pénzmosás ellenes ajánlását alkalmaznia kell ugyanúgy, mint bármely más országnak

b) Wolfsberg Group

Komoly bankok már évek óta nem nyitnak offshore cégnek számlát, mert tudják, hogy szinte csak pénzmosás folyik velük. A pénzmosásban a komolyabb bankok még levelező bankként sem akarnak részt venni, mert számukra nem megfelelő például egy balkáni bank ügyfél átvilágítási rendszere ahhoz, hogy egy offshore céges ügyfélről annyi információval rendelkezessen, amely révén nagy biztonsággal kizárható, hogy nem pénzmosás eszköze az offshore. Ezért van az, hogy ezek a nagy bankok nem engedik át rendszerükön egy ciprusi vagy akár magyar bank Seychelle-szigeteki, brit Virgin-szigeteki stb. offshore céges átutalását. Ennek a gyakorlatnak a meghonosítása a Wolfsberg Group nevéhez köthető, mely gyakorlat alkalmazása egyre inkább kötelező a bankokra.

A Wolfsberg Group – más pénzügyi szervezetekkel karöltve – 2009. november 21-től bevezette a nemzetközi átutalásoknál a „Cover Payments” elnevezésű szöveges üzenetküldési módszert a SWIFT, a CHIPS és egyéb fizetési rendszerekben, melynek köszönhetően minden részes intézmény birtokába jut a teljes információnak. Ezek közül a SWIFT az a rendszer, amelynek lehallgatásáról az amerikaiak gondoskodtak a terrorizmus finanszírozására szánt pénzek lefűlése érdekében. Ezen a fizetési rendszeren keresztül naponta 15-20 millió üzenetváltás történik a világ 8000 pénzügyi szolgáltatója között.²¹³

²¹² A Pénzügyi Akciócsoportot (Financial Action Task Force – FATF) a legfejlettebb államok G7 csoportja 1989-ben hívta életre azzal a céllal, hogy elősegítse a nemzetközi fellépést a pénzmosás megelőzése és megakadályozása terén. A FATF határozza meg a pénzmosás és terrorizmus-ffinanszírozás elleni nemzetközi küzdelem stratégiáját és főbb elemeit.

²¹³ *Brother*: i. m. 536. o

c) *Egmont Group*

Valószínűleg a Wolfsberg Groupnál is nagyobb jelentőséggel bír a Financial Intelligence Unit (FIU) alapítója, az Egmont Group. Szinte a világ minden részén rendelkeznek helyi FIU-val, beleértve az összes adóparadicsomot is, melyekkel az adóparadicsomok nem büszkélkedhetnek, de más választásuk nem igazán volt, mert ha nem hozták volna létre ezeket az egységeket és nem vezették volna be saját jogrendszerükbe a pénzmosás ellenes jogszabályokat, akkor pénzügyi retorziókra számíthattak volna, például a nemzetközi levelező banki rendszerből kizárták volna őket. Így kénytelenek voltak elfogadni a FATF 40+9 ajánlását, és jogrendszerükbe beépítették a pénzmosás ellenes szabályozást.²¹⁴

A nemzetközi szervezetek tevékenységének köszönhetően az országoknak olykor egyéb eszközök is a rendelkezésükre állnak, annak érdekében, hogy felszámolhassák az adóparadicsomokat és véget vethessenek az offshore világnak. A Kajmán-szigetek például államcsőddel fenyegető helyzetbe került, mert London nem engedte, hogy a karib-tengeri brit koronagyarmat felvegyen 344 millió dollárnyi hitelt, mondván, ha másképp nem megy emeljen adót, vagy adja fel offshore státusát, és a világ más részeihez hasonlóan térjen át a közvetlen adózásra.²¹⁵ Panama pedig az USA-val 2002-ben kötött információcsere-egyezményt próbálta meg sabotálni, de elvárta volna, hogy a két ország közötti szabadkereskedelmi egyezmény életbe lépjen.

d) *A magyarországi FIU*

A Financial Intelligence Unit természetesen Magyarországon is rendelkezik helyi FIU-val. A pénzügyi információs egységként működő hatóság feladatait a Vám és Pénzügyőrség Központi Bűnüldözési Parancsnoksága látja el. A pénzügyi információs egységként működő hatóság nem

²¹⁴ *Brother*: i. m. 536. o

²¹⁵ Válaszút előtt a Kajmán-szigetek <http://hvg.hu/hvgfriss/2009.41/200941-VALASZUT-ELOTT-A-KAJMANSZIGETEK-Adozoparadi> (2009. 04. 01) Idézi: *Brother*: i. m. 125. o

nyomozati feladatait pedig a Vám és Pénzügyőrség Központi Bűnüldözési Parancsnoksága Pénzügyi Információs Osztálya látja el (PIO).²¹⁶

A szolgáltatóknak a szokásos üzleti tevékenysége során tudomására jutott információk, adatok alapján kell a pénzmosásra vagy a terrorizmus finanszírozására utaló adat, tény, körülmény tekintetében a Pmt-ben előírt bejelentési kötelezettséget teljesíteni. A szolgáltatók az adatok összefüggése alapján, a körülmények mérlegelésével kötelesek eldönteni, hogy az adott ügylet utalhat-e pénzmosásra, vagy a terrorizmus finanszírozására.

A 2010. január 1-től 2010. június 30-ig terjedő időszakban 3 600 db pénzmosás és terrorizmus finanszírozása, valamint pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedések tárgyában a szolgáltatók által tett bejelentést és egyéb adatszolgáltatást fogadott a PIO. Az egyéb adatszolgáltatás alatt a külföldi FIU-tól érkező megkeresést is érteni kell. A terrorizmus finanszírozásának tárgyában a Pmt. alapján 1 db bejelentés érkezett a szolgáltatóktól. A 2010 első félévében a PIO részéről 121 esetben került sor a külföldi FIU-val történő információcserére.²¹⁷

Mindezek az adatok is azt bizonyítják, hogy a nemzetközi szervezetek, illetve az adóparadicsomokkal, offshore cégekkel szemben fellépni kívánó országok erőfeszítései nem rekedtek meg elvi szinten, az egyezményekben fellelhető törekvések sikeresen a gyakorlatba is átültetni, ami egy hatékony fellépést tesz lehetővé nemzetközi szinten.

VI. Összegzés

Munkám során azt tűztem ki célul, hogy bemutassam a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem jelentőségét a terrorizmus elleni harcban, ezen belül is az adóparadicsomok és az offshore világ felszámolására irányuló törekvések sikerességét, melyek jelentősége a témánk szempontjából mint láttuk abban áll, hogy ennek köszönhetően sikerül a terrorszervezeteket elválasztani a pénzmosásból származó bevételeik jelentős részétől. Mivel a terrorcselekmények

²¹⁶ Dr. Garajszki Zoltán: A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló Belső Szabályzat. Magyar Könyvvizsgálói Kamara Oktatási Központ, Budapest 2008. 6. o.

²¹⁷ Vám és Pénzügyőrség Központi Bűnüldözési Parancsnoksága Pénzügyi Információs Osztály: Féléves Tájékoztató. http://www.nav.gov.hu/data/cms357156/Feleves_tajekoztato_2010..pdf (2015. 06. 12.)

kivitelezéséhez szükséges összegek nagyságát egy bizonyos szintnél tovább már nem fogják tudni tovább csökkenteni a terrorszervezetek, így kénytelenek lesznek kockázatosabb megoldásokat is felvállalni annak érdekében, hogy az offshore-ok elleni hatékony fellépés miatt jelentkező hiányukat pótolják. Ezáltal az idő előtti lebukás esélye megnövekedhet, illetve a hatóságok munkája is könnyebbé válhat.

Az offshore-ok elleni fellépés szándéka már az 1990-es évek végén manifesztálódott egyezmények, programok formájában. Ennek ellenére kézzel fogható eredményeket javarészt csak a 2010-es évekre tudtak felmutatni az országok annak ellenére, hogy a terrorizmus elleni küzdelemben rendkívül fontos lenne a gyors reagálás, illetve az, hogy a jogalkotásnak ne csak elvi szinten legyenek eredményei, hanem a jogszabályokat, egyezményeket minél előbb lehessen alkalmazni a gyakorlatban is. Ehhez azonban az egyes országoknak is hajlandóságot kell mutatni a gyakorlatban való alkalmazhatóság feltételeinek megteremtése iránt, aminek a bekövetkezéséhez nem szabad, hogy még egyszer egy 2001. szeptember 11-ei eseményhez hasonló volumenű tragédia szolgáltasson alapot. A terrorizmus elleni küzdelem az egész világ közös ügye kell, hogy legyen és fel kell ismerni, hogy a hatékonyság érdekében néha mindenkinek le kell mondani kiváltságokról, előnyökről és lehetőleg még az előtt, mielőtt túl késő lenne.

Cseporán Zsolt

tanársegéd (PTE ÁJK), az ÓNSz közjogi tagozatának tiszteletbeli tagja

Érték, kauzalitás, normativitás

– a művészet és jog alapvető kapcsolódási pontja*

A művészet és jog esszenciális kapcsolódási pontjának felkutatása elengedhetetlen lépés a két terület egymásra hatásának teljes körű elméleti megrajzolásához. Ennek okán mindenekelőtt azt az alapvető közös szférát kell megjelölni, ahonnan a kutatás nem csupán elkezdhető, hanem amire az egész vizsgálat felfűzhető. Ez az elemi közös szint meglátásom szerint az értékek világában gyökerezik, mivel mind a művészet, mind pedig a jog értékeket közvetítő és/vagy értékeken alapuló jelenség.

Ennek nyomán a filozófia segítségével kísérlem meg feltérképezni a kutatás tárgyát, amelynek kiindulópontjaként az értékelméleti tételek szolgálnak.

I. Az értékelméletről általában

Az értékelés az ember szellemi aktivitásának, életvitelének, önfejlesztésének, sorsformálásának nélkülözhetetlen eszköze.²¹⁸ Így az események „demokratikus” egyenlőségét áttörve, különbség tehető az egyes tapasztalt tények között – rangsorba állíthatóak: egyeseket előnyben részesítünk másokhoz képest, azaz értékelünk. Értékelésen ugyanis általában valaminek a megítélését, előbbre helyezését (preferálását) értjük – azt, hogy a kérdés tárgyát

* Jelen tanulmány **alapjául szolgáló kutatás** a Magyar Művészeti Akadémia és a Nemzeti Közszerződési Egyetem Molnár Tamás Kutató Központ együttműködésében modern és kortárs eszmetörténeti kutatás támogatása céljából kutatók számára meghirdetett szakmai ösztöndíjpályázat keretében valósult meg. A **tanulmány a kutatás keretében elkészült anyag továbbfejlesztett és bővített változata.**

²¹⁸ *Ádám Antal*: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 25. o.

különbnek tekintjük, mint hiányát vagy az ellenkezőjét. A pusztán tényeket megállapító, ún. ontológiai ítéletekkel szemben tehát élesen el kell különíteni az értékítéleteket. Értékelni – éppen mivel az értékelés az okozatos lét szempontjából való elvonatkoztatást jelent – nem csak létező dolgokat, tényeket, hanem nem létező, képzeletbeli tárgyakat, fogalmakat is lehet.²¹⁹

Az eszmény

Az értékítélet az egyes tárgyak közötti különbségtételben, illetve rangsorolásban nyilvánul meg. Ebből pedig egyenesen következik, hogy az értékelés tulajdonképpen összehasonlítást takar, azaz az értékelés lényege a fennálló viszonyrendszerben ragadható meg. Ennek a relációnak az egyik pólusán maga az értékelt tárgy helyezkedik el, a másik oldalán pedig a zsinórmértéket adó eszmény, az értékmérő. Voltaképpen tehát egy konkrét dolgot – legyen az gondolat, cselekvés, tárgy, vagy akár alkotás – valamely, a maga nemében tökéletes dologhoz, vagyis eszményhez viszonyítunk.²²⁰ Végso soron minden értékelés valami ideált, eszményt tesz fel.²²¹ Ha pedig igaz mindaz, amit az értékelés általános feltételeiről a fentiekben leszögeztünk, akkor elmondható, hogy az értékelés mindig feltesz egy formai értékmérőt, az eszménynek a fogalmát, amelyet tartalmilag bár nem ismerünk, de mégis törekszünk elérni.²²²

Az értékmérők különbözősége szerint az értékek eltérő fajtáiról eshet szó. Minthogy pedig az értékmérők gyakran maguk is megítélhetőek egy másik értékmérő szempontjából, felmerülő kérdés: milyen viszonyban vannak az egyes értékfajok egymással?²²³

Az értékfajok és értékelési módok

Általánosságban meg különböztethető szubjektív, objektív, relatív és abszolút értéket. Szubjektív érték az, amely csak az értékelő alany szempontjából értékes. Ezzel szemben az objektív érték alanyra való tekintet nélkül általánosan érvényes. Relatív értéknek az minősül,

²¹⁹ *Moór Gyula*: Bevezetés a jogfilozófiába. In: *Filozófiai Könyvtár* (szerk. Kornis Gyula). Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének Kiadása, Budapest 1923. 282-283. o.

²²⁰ *Pauler Ákos*: *Művészetfilozófiai írások*. Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest 2002. 162. o.

²²¹ Ilyenek különösen a teljes igazság ideálja (ismeretérték), a teljes erkölcsiség ideálja (erkölcsi érték), vagy az eszményi szép ideálja (esztétikai érték). Ld. *Nicolai Hartmann*: *Esztétika* (ford. Bonyhai Gábor). Magyar Helikon, Budapest 1977. 512. o.

²²² *Pauler*: *Művészetfilozófiai írások*. 164. o.

²²³ *Moór*: i. m. 285. o.

amely csak bizonyos feltételek vagy korlátozások mellett jut érvényre, míg az abszolút értékek mindenütt, mindenkre, mindig és minden feltétel nélkül relevánsak.²²⁴

Megkülönböztethetők továbbá önálló és önállótlan értékelési módok, vagyis az utóbbi esetben olyanok, amelyek csak utalnak valamely értékelésre, de önmaguk nem jelentenek külön önálló értékelést. E csoportban tartozik a célszerű, a hasznos és tökéletes fogalma. A célszerűség nem jelent egyebet, mint egy adott célnak való megfelelést – tehát már eleve adva van valamilyen cél, ami a dolog értékmérője. Ehhez hasonlatos a hasznos fogalma, mivel itt is adott egy érték, amire tekintettel az értékelés tárgya előnyös, avagy káros. Végül a tökéletesség sem jelent önálló értékelést, mert az egy másik érték elképzelhető legmagasabb foka.²²⁵ Ezekkel ellentétben az önálló értékelési módok egyrészt egymástól lényegileg különböznek, másrészt nem lehet őket egymásra vagy más értékre visszavezetni.²²⁶

Az önérték

Az önérték az az érték, amellyel valami önmagánál fogva rendelkezik és nem azért, mert valami nálánál értékesebb dolognak tényezője, alkatrésze vagy eszköze. Így tekintve az értéknek fokozatai vannak: legértékesebb az, ami önértékű s annál értékesebb valami, minél közvetlenebbül szolgálja valami módon az önértékű (abszolút értékű) dolgot.²²⁷ Ennek okán pedig megállapítható, hogy nem létezhet relatív érték abszolút érték nélkül, mert ez esetben nem állna rendelkezésre olyan mozzanat, amelyhez viszonyítva a relatív értékű dolog relatív minőségű lenne.²²⁸

Semmi sem önértékű viszont csupán azért, mert valóság, mivel a valóságnak csak egy része értékes: a valóságos emberi gondolatok nem mind fejeznek ki igazságot, az emberi cselekedetek csak egy része erkölcsileg helyes, valamint az emberi alkotásoknak csupán töredéke rendelkezik a téma szempontjából releváns, azaz esztétikai értékkel.²²⁹ Mindezt úgy is kifejezhetjük, hogy az értékesség független a valóságtól. Nem azért lesz valami igaz, jó vagy szép, mert létezik olyan valóság, amely igazságot, jóságot vagy szépséget mutat, hanem azért mondható valamely valóság igaznak, jónak és szépnek, mert az megfelel az igaz, a jó vagy a

²²⁴ Moór: i. m. 286-287. o.

²²⁵ Moór: i. m. 287-288. o.

²²⁶ Éppen ez utóbbi sajátosság okán nem lehet őket definiálni, más fogalmak segítségével körülírni – közvetlenül kell őket felismerni. Vö. Moór: i. m. 288. o.

²²⁷ Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába. Paulus Hungarus – Kairosz, Budapest 1999. 95. o.

²²⁸ Vö. Arisztotelész: Nikomakhoszi etika (ford. Szabó Miklós). Európa Könyvkiadó, Budapest 1997. 14. o.

²²⁹ Pauler: Bevezetés a filozófiába. 244. o.

szép értékeszméinek. Az érték ezen kívül azért sem alapítható valóságra, mert köre tágabb, mint amennyit az utóbbi felölhet: értékkel rendelkezhet nem-valós, sőt akár irreális, a valósággal szembe álló dolog is.²³⁰ Az érték és valóság közötti viszony tehát nem abban áll, hogy az érték előfeltétele a valóság, hanem fordítva: az érték előfeltétele annak, hogy némely valóság értékes.

Érték és valóság

Az érték és a valóság két különböző síkon mozog: az érték *in se* nem létezik, hanem érvényes, öntörvényű, autonóm (más létből le nem vezethető) és a maga világában abszolút független a valóságtól, a megvalósítástól és az elismertetéstől. Ezzel szemben a valóság *in se* nem érték, csupán kívánja az értéket: törekszik rá, de tökéletesen megvalósítani nem képes.²³¹ Mégsem lehet azt mondani, hogy a kettő idegen egymástól, ellenkezőleg: a legnagyobb mértékben egymásra utaltak. Ha nem volna érték, akkor a valóság legmélyebb igénye válna értelmetlenné és a valóság csonka maradna. Ha pedig nem volna valóság, akkor az értéknek nem volna min megvalósulnia, így az érték – abszolút és autonóm volta mellett is – céltalan, és ennyiben értelmetlen lenne.²³²

Összegezve az értékvilág végső előfeltevése: preszuppozíciója magának a valóságnak. Más szóval az érték elemi ősfogalom, amely csak önmagából ismerhető meg. Az értékesség tehát valamely dolognak az a vonása, amelynek következtében az önmagánál fogva előbbre való más dolgoknál. Maga az érték pedig azonos azzal az értékeszmével, amelynek való kisebb-nagyobb fokú megfelelés teszi a dolognak valamely vonását előbbre valóvá.²³³

II. Társadalmi norma mint érték

A társadalmi normák olyan magatartás-előírások, amelyek a lehetséges magatartások közül előírják a helyeset, a követendőt. A társadalmi normák egyidősek az emberi közösségekkel: társadalmi normák nélkül ugyanis nincs emberi társadalom.²³⁴ A kezdetben meghatározó normatípus a szokás, az erkölcs és a vallás előírásai (normái) voltak, ezt követően

²³⁰ Pauler: Bevezetés a filozófiába. 128. és 245. o.

²³¹ Sik Sándor: Esztétika. Szent István-Társulat, Budapest 1942. 444. o.

²³² Uo.

²³³ Pauler: Bevezetés a filozófiába. 245-246. o.

²³⁴ Szilágyi Péter: Jogi alaptan. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest 2014. 238. o.

pedig a jog, mint minőségileg új magatartás-szabályozó rendszer jelent meg.²³⁵ Az egyes normák szerepüket más normákkal és egyéb társadalmi jelenségekkel együtt látják el, és ezért nem determinálják az egyértelműen az egyének magatartását.²³⁶

Az értékfogalom és a normafogalom viszonya

Kétségtelen, hogy a norma normatív erejét az alapjául szolgáló értékből meríti: ott lehet csak normáról beszélni, ahol értékek állnak fenn.²³⁷ Az érték annyiban szükséges a norma fogalmában, hogy a norma egyenesen az érték derivátumának tekinthető. Magát a normát is végső fogalommal teszi viszont annak speciális valóságra vonatkoztatottsága, amit levezetni sem az értékből, sem pedig a valóságból nem lehet.²³⁸ Ennek oka, hogy a valóság (tényállás) a természet rendszerének eleme, de önmagában nem tárgya a sajátos normatív (jogi) megismerésnek, mivel egyáltalán nem normatív (jogi) jelenség. Ami az adott történést sajátos normatív értelmet ad, az nem ténylegessége és valósága, hanem egy norma, amely tartalmával reá vonatkozik, neki jogi jelentést kölcsönöz.²³⁹

A jogi norma értéktöltete

A jog norma, s minden norma valamilyen követelményt, értéket fejez ki.²⁴⁰ A jogi norma tartalma értékességének ontológiai forrása nem a konkrét jogi norma tartalmában foglalt értékelésekben és értékpreferenciákban van, hanem a társadalmi lét gyakorlatának abban az összegezésében, amelynek az érték fontos mozzanata.²⁴¹ A jogi norma tartalma a maga közvetlenségében értékítéletet fejez ki: meghatározott szituációban, helyzetben, tényállásban (hipotézis) tanúsítható magatartás negatív vagy pozitív értékelését (diszpozíció), amely negatív vagy pozitív minősítését egyrészt azzal jelzi, hogy a szóban forgó magatartást parancsolja, megengedi, illetve tiltja; másfelől azzal, hogy a megjelölt magatartáshoz milyen

²³⁵ Idővel előre haladva – a differenciálódási folyamat eredményeként – számtalan további társadalmi norma alakult ki: illem, divat, szakmai-technikai, végül pedig politikai és szervezeti előírások. *Visegrády Antal: Jog- és állambölcsélet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2002. 65. o.*

²³⁶ *Szilágyi: i. m. 238. o.*

²³⁷ Vö. *Heinrich Rickert: A filozófia alapproblémái. Módszertan – ontológia – antropológia* (ford. Simon Ferenc). Európa Könyvkiadó, Budapest 1987. 217-218. o.

²³⁸ *Horváth Barna: Az erkölcsi norma természete. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő 2005. 48. o.*

²³⁹ Ld. *Hans Kelsen: Tiszta Jogtan* (ford. Bibó István). Rejtjel Kiadó, Budapest 2001. 3. o.

²⁴⁰ *Moór: i. m. 289. o.*

²⁴¹ *Peschka Vilmos: A jogszabályok elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 162. o.*

jogkövetkezményt (joghatás vagy szankció) fűz. A jogi norma értéktartalmának ez a közvetlen megnyilvánulása azonban egész sor értékelés, illetve értékpreferencia sűrített eredménye.²⁴² Az a tény, hogy a jogi norma hipotézisének, diszpozíciójának és jogkövetkezményének tartalma értékelések eredménye, a jogi norma tartalmát értéktartalommá, a jogi normát pedig értékjelenséggé, értékhordozóvá teszi.²⁴³

Azért kell a (tárgyi) jogot jogfilozófiai szempontból értékhordozónak tekinteni, mert a jogalkotó a jogszabályok tartalmának meghatározásakor az általa előzetesen (el)ismert és tisztelni, megőrizni, követelni, érvényesíteni tartott értékeket emeli normatív rangra.²⁴⁴ A jogi norma tartalmában előírt magatartás tehát mindenekelőtt annak az értékelésnek az eredménye, amely azt mérlegeli, hogy az adott szituációban, a kiválasztott magatartás a társadalmi reláció és tényállás olyan alakulását vonja-e maga után, amit a jogalkotó elérendőnek és kívánatosnak tart.²⁴⁵ A (tételes) jog konkrét követendő szabályokat állít fel, s ekként célokat tűz ki az emberi cselekvés számára. Ha pedig a célok körét vizsgáljuk, azokhoz minden esetben kapcsolódik valamilyen eszköz is: a cél megvalósítandónak elképzelt okozat, míg az eszköz a cél szempontjából érkező ok.²⁴⁶ Így az érték (az „értékes” okot jelentő eszköz formájában) megelőzi a jogi norma funkcióját,²⁴⁷ a célt (okozat), ezért az érték fogalma előfeltevése a jog fogalmának.²⁴⁸

III. Az esztétikai érték

Az esztétika eszménye

Az esztétikai értékelés is – akár az etikai – bizonyos eszmény megalkotására vezet, amely kritikailag megszerkesztve, mint helyes ideál, módszeresen kifejezhető. Az eszményileg tökéletes műalkotást azonban csak az eszményileg tökéletes művész hozhatná létre. A tökéletes

²⁴² *Peschka*: A jogszabályok elmélete. 163. o.

²⁴³ *Peschka*: A jogszabályok elmélete. 162. o.

²⁴⁴ Vö. *Ádám*: i. m. 31. o.

²⁴⁵ *Peschka*: A jogszabályok elmélete. 163. o.

²⁴⁶ Nota bene: eszköz és cél viszonya lényegesen különbözik az ok-okozati relációtól. Vö. *Moór*: i. m. 19. o.

²⁴⁷ A jogi norma rendeltetésének akkor tud eleget tenni, ha meghatározott emberi magatartásokat megvalósítandónak ír elő – ennek megfelelően a jogi norma célja kettős. Egyrészt közvetlen célja, hogy a meghatározott magatartások létrejöhessenek, vagy ne jöhessenek létre; másrészt a jogi norma saját gyakorlati célkitűzése mások magatartásának befolyásolása, mégpedig annak érdekében, hogy a kauzális kapcsolatok közvetlen és közvetett eredményét, következményét bizonyos feltételek mesterséges előállításával előidézze. Vö. *Drinóczi Tímea – Petrétei József*: Jogalkotástan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2004. 39. o.

²⁴⁸ *Moór*: i. m. 20. o.

műalkotás létrehozására viszont az ember nem képes, így az csupán irányító eszme.²⁴⁹ Az ízlés legmagasabb mintája, ősképe ugyanis pusztán eszme, amelyet mindenkinek önmagában kell előhoznia. Az eszme tulajdonképpen észfogalmat jelent, amíg valamely lénynek mint egy eszmével adekvátnak a megjelenését ideálnak nevezzük. Helyesebb ezért az ízlés ősképet a *szépség* ideáljának hívni: olyan ideálnak, amelyet, ha birtokában nem is vagyunk, mégis igyekszünk önmagunkban létrehozni.²⁵⁰

Az esztétikai „értékesség” fogalma tehát felteszi, hogy „tökéletesen szép” dolog akár az ideális, akár a reális lét valamely formájában „létezik”, mert esztétikailag értékelni annyit tesz, mint e teljes szépség valamely vonására ráismerni az értékelt tárgyban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ember – korlátolt élményeinek foszlányai alapján – meg is tudja ragadni s vissza is tudja alkotásaival adni a tökéletes szépség e fogalmát: ennek az „ős-szépségnek” csupán egy-egy sugarát fedezi fel a művész s tudja alkotásában megőrizni.²⁵¹

Az esztétikai alkotás: a természeti és az esztétikai szép

Az esztétika ontológiai alapvetéséből kiemelendő az a tény, hogy az „esztétikus” jelző mindig emberi alkotást takar – vagy legalábbis olyan tárgyat, amelyet úgy tekinthetünk, mintha emberi alkotás volna. Ennek látszólag ellentmond az a körülmény, hogy a természeti tárgyakat (nem ember-alkotta) is szépnek mondjuk. Valójában azonban másképp fest a helyzet: ha természeti tárgyat – például valamely állatot, tájat, növényt – esztétikai szempontból nézünk, öntudatlanul is úgy értékeljük, mintha az művészi alkotás volna.²⁵² A művészi alkotás viszont nem azért szép, mert a természetet utánozza, hanem a természet szép azért, mert műalkotás mintájára fogható fel.²⁵³

Ez tehát máris kirekeszti az esztétikából a természeti szépet. Már annál fogva is, hogy a művészeti szép magasabb rendű, mint a természeti szép, ugyanis az előbbi az emberi szellemből született és újjászületett szépség – s amennyivel a szellem és termékei magasabb rendűek, mint a természet és jelenségei, annnyival magasabb rendű a művészi szép is a természeti szépnél.²⁵⁴

²⁴⁹ *Pauler: Bevezetés a filozófiába.* 137. o.

²⁵⁰ *Immanuel Kant: Az ítéleletről kritikája* (ford. Papp Zoltán). Osiris / Gond-Cura Alapítvány, Budapest 2003. 143. o.

²⁵¹ *Pauler: Bevezetés a filozófiába.* 129. o.

²⁵² Azaz mintha benne valamilyen szellemi vagy érzelmi tartalom fejeződne ki: bánat, öröm stb.

²⁵³ *Pauler: Bevezetés a filozófiába.* 124-125. o.

²⁵⁴ *Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Esztétika – Rövidített változat* (ford. Tandori Dezső). Gondolat Kiadó, Budapest 1979. 5. o.

IV. Érték és értékelés

Az értékelés az esztétikában (is) tapasztalati tény, ugyanis nincs befogadás értékelés nélkül. Az esztétikai érték objektív és abszolút, azonban az esztétikai ítélet mégis relatív. Ez adja az esztétikai értékítélet paradoxonát: az érték abszolút, a műalkotás objektív, de az értékelő egyénisége szubjektív adottság.²⁵⁵

Az értékítélet tehát nem más, mint pozitív vagy negatív viszony állítása a magatartás vagy tény és ama norma között, amelynek létezését azt ítéletet alkotó feltételezi. Az értékítélet így egy norma, egy „legyen” meglétét feltételezi. Következésképpen az értékítélet jelentése annak az állításnak a jelentésétől függ, hogy egy norma „létezik”.²⁵⁶ Ez pedig felteszi a kérdést: rendelkeznek-e az értékek önálló normatív erővel vagy sem?

V. Normativitás mint a művészet és a jog sajátossága

Az értékek követelményeket támasztanak az emberrel szemben: ellentétben állnak azzal, ami van, vagy ami történik, és azt kívánják, hogy másként legyen és másként történjék. Éppen ez a normák, parancsok, imperatívuszok értelme: akarnak valamit, parancsolnak, követelnek, tiltanak, elvárást támasztanak.²⁵⁷ Ennek okán mind a jog, mind pedig a művészet normatív sajátosságú fogalom, mivel az értékek világa szolgál mindkettő alapjául. Minden értékelés pedig a normaalkotás csíráját rejt magában.²⁵⁸

A társadalmi normák, valamint az eszmények, eszmék és ideológiák a magatartás-befolyásolás²⁵⁹ egyik legfontosabb mechanizmusai. Ahol a következmények feltétlenül és egyértelműen bekövetkeznek, ott normáról nem is lehet beszélni.²⁶⁰ A társadalmi normákhoz szorosan kapcsolódik a normativitás fogalma. Ezen belül azonban különbség tehető a tág,

²⁵⁵ *Sík*: i. m. 448. o.

²⁵⁶ *Hans Kelsen*: Értékítéletek a jogtudományban. In: *Jog és filozófia – Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből* (szerk. Varga Csaba). Szent István Társulat, Budapest 2008. 211. o.

²⁵⁷ *Nicolai Hartmann*: Az erkölcsi követelmények lényegéről. In: *Lételméleti vizsgálódások* (ford. Redl Károly). Gondolat Kiadó, Budapest 1972. 533. o.

²⁵⁸ *Pauler*: Művészetfilozófiai írások. 254. o.

²⁵⁹ A magatartás-befolyásolásról részletesen ld. *Bódig Máttyás*: A normativitás és a jog sajátos normativitása. In: *Érték és normák – Interdiszciplináris megközelítésben* (szerk. S. Nagy Katalin – Orbán Annamária). Gondolat Kiadó, Budapest 2008. 24-48. o.

²⁶⁰ *Szilágyi*: i. m. 238. o.

illetve a szűk értelemben vett normativitáson: előbbi valamennyi *Sollen*, azaz „legyen/kell” típusú előírásra vonatkozik, míg utóbbi csupán a zárt normastruktúrára, amely pontosan meghatározza, hogy milyen feltételek között, kinek mit kell tennie.²⁶¹

Kauzalitás és normativitás

A természeti események között kauzális (okozati) kapcsolatok állnak fenn – a természettudomány ezeket vizsgálja. A normatív tételek azonban nem kauzális érvekkel kapcsolják össze az eseményeket. Ez a kanti elképzelés, a „van” és a kell” (*Sein* és *Sollen*) szembeállításának kelsen-i értelmezése. A normatív (jogi) jelenségek nem a *Sein* kauzális kapcsolatokkal átszőtt világához, hanem a *Sollen* szférájához tartoznak – így mivel nem láthatóak, nem tapinthatóak, és csak a jelenségeket elgondoló vagy kifejezésre juttató egyén számára léteznek, nem ragadhatóak meg tények összefüggéseként.²⁶²

Itt azonban nem csak a tények és jelentések szférájának szembeállításáról van szó. Amikor a természettudomány a tények között kapcsolatokat tár fel, kauzális viszonyra mutat rá, amelyeket hipotetikus ítéletek („ha A, akkor B” szerkezetű tételek) rögzítenek. A *Sollen* szférában ezek a hipotetikus ítéletek azonban beszámítás (*Zurechnung*), hozzárendelés útján fejeződnek ki, mivel megjelenik bennük a legyen tétel: „ha A van, legyen B”.²⁶³

Jogi norma

A jog normativitása annyit tesz, hogy a jog szisztematikus módon befolyásolja az emberek cselekedeteit, méghozzá normatív cselekvésvezetés révén. Vagyis a jog normatív igényeket támaszt, amelyek bizonyos feltételek teljesülése esetén sikeresek is lehetnek.²⁶⁴ Emellett a jogot az teszi specifikussá, hogy nem csupán normatív, de *intézményesült* is: a jogi indokokat nem pusztán tudatosan teremtik, hanem intézményes keretek között adminisztrálják

²⁶¹ Szilágyi: i. m. 240. o.

²⁶² Bódig Máttyás: A kelsen-i normativizmus szemléleti alapja. In: Hans Kelsen jogtudománya – Tanulmányok Hans Kelsenről (szerk. Cs. Kiss Lajos). Gondolat Kiadó, Budapest 2007. 197. o.

²⁶³ Kelsen: Tiszta Jogtan. 12. o.

²⁶⁴ Bódig: A normativitás és a jog sajátos normativitása. 38. o.

is. A jogi normákat ugyanis specializált intézmények hozzák létre, és ugyancsak specializált intézmények gondoskodnak az érvényesülésükről.²⁶⁵

A kérdés csupán az, hogy támaszt-e a jog olyan normatív igényeket, amelyeket csak egészen speciális pozícióból lehet sikeresen megfogalmazni. Meg kell tehát keresni a jog leginkább karakterisztikus normatív igényeit, azaz azokat, amelyek legerőteljesebben befolyásolják a címzett magatartását. Ez kézenfekvően akkor jelenik meg, ha a címzettet egyoldalúan kötelezik valamire. Ekkor vetődik fel ugyanis legkomolyabban a kérdés: mi hatalmazza fel a jogot arra, hogy normatív iránymutatást adjanak? Ebből következik, hogy a jog akkor mutatja meg igazi gyakorlati súlyát, ha autoritásként nyilvánul meg.²⁶⁶

Megállapítható tehát, hogy a jog normativitása a benne foglalt kötelezettségben és a jog autoritásában nyilvánul meg. Az előbbi közvetlenül adódik a *Sollen* struktúrájából, míg az utóbbi a normában a jövőre nézve meghatározott zsinórmértéket legitimizálja.

Esztétikai norma

Az esztétikában a normának eszmények felelnek meg – azaz olyan szabályok, amelyek az esztétikum megvalósításához szükséges magatartást írják elő. Az esztétikai normáknak azonban bizonyos fokú sajátosságot ad az a körülmény, hogy az esztétikai tevékenység, azaz a műalkotás nem szabályozható oly mértékben, mint a cselekvés.²⁶⁷ Így az esztétikai norma a normaelmélet legösszetettebb problémája.

Az esztétikai norma az abszolút normák összefüggésében

Az esztétikai norma megragadásához a kiindulópont az abszolút normák – ti. a logikai igaz,²⁶⁸ az erkölcsi jó és az esztétikai szép –, azaz eszmények összefüggésének vizsgálatában rejlik. Minden nagy filozófia e három nagy értékszféra, s legmagasabb idea összefüggésének elméletében kulminál. Az abszolút normák összefüggése nem merő teoretikus konstrukció: valamennyi ember lelkében szilárd meggyőződéssel él az a tudat, hogy az igaznak, a jónak és

²⁶⁵ Bódig: A normativitás és a jog sajátos normativitása. 39. o.

²⁶⁶ Bódig: A normativitás és a jog sajátos normativitása. 40. o.

²⁶⁷ Pauler: Bevezetés a filozófiába. 137. o.

²⁶⁸ A teljesség igénye nélkül megjegyzem, hogy az igaz abszolút normája egyes felfogások szerint nem csupán a logika eszménye.

a szépnek követelményei nem lehetnek merőben ellentétesek egymással.²⁶⁹ Az izolált szférák elemzésével, azok tisztasága könnyedén megőrizhető. De ha az izolációktól tekintetünket az egységes *valóságra* fordítjuk, akkor az tapasztalható, hogy *az értékes valóság mindhárom értékszférát mindig megérinti*.²⁷⁰

Mindebből a normatív szféra tekintetében annyi konstatálható, hogy valamennyi abszolút normának sajátos *centrális szerepe* van a másik kettővel szemben, ami összefüggésüknek a legjellemzőbb megnyilvánulása. A *logikai norma központi jelentősége* abban jelölhető meg, hogy *az érvényességet, tehát az objektivitást* a normatív szféra egész területén csakis a logikai norma garantálja.²⁷¹ Az *erkölcsi norma lényegi szerepének* keresésekor abból kell kiindulni, hogy minden megvalósítás, az értékekhez köthető akarat tevékenység egyúttal erkölcsi cselekedet is. Ezzel függ össze, hogy az erkölcs lényegesen normatívnak, amíg a logika és az esztétika ellenben nem lényegesen normatívnak mondható, mivel logikai és esztétikai érték azzal megegyező akarat nélkül is megvalósulhat, erkölcsi érték azonban soha. Ebből következik, hogy ha a logikai és esztétikai érték mégis tudatos akarattal kapcsolható össze és ezzel normává lesz, elkerülhetetlenül erkölcsi jellegűvé is válik.²⁷² A saját normarendszerébe való bekapcsolásra, a logikai és esztétikai normák „delegálására” és ezzel *a kategorikus normativitás (azaz a kötelesség)* kölcsönzésére tehát csakis az erkölcsi norma képes – és ebben rejlik *centrális szerepe*.²⁷³

Ezek után felmerül a kérdés: mi az, amit az esztétikai szféra ad az abszolút normavilágnak?

A „szép” a normatív szféra csodája, mert egyedül a szép jelent az értékek világában befejezett, lezárt, tökéletes világot: *értékvalóságot*.²⁷⁴ Ha a logikai norma az objektivitást, az erkölcsi norma pedig a kategorikus normativitást sugározza ki centrumából, akkor az esztétikai norma centruma az abszolút normaszféra értékvalósága, amely az *egész szférán*, mint szépség

²⁶⁹ Ez a meggyőződés az, amely az abszolút normák egymásra való visszavezetése kísérletének alapja. Lásd Horváth: i. m. 175. o.

²⁷⁰ Horváth: i. m. 176. o.

²⁷¹ Az összes normák érvényessége, objektivitása a logikai szféra médiumtüneménye. Bartók György: *A philosophia lényege*. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio Philosophica, Szeged 1924. 112. o.

²⁷² Horváth: i. m. 177. o.

²⁷³ Horváth: i. m. 179. o.

²⁷⁴ Horváth: i. m. 179. o.

ömlik szét.²⁷⁵ Ezt legszemléletesebben talán Horváth Barna fejezte ki, amikor is azt írta: ha az Igaz és a Jó az ember *kálváriája*, akkor a Szép az ember *diadala*.²⁷⁶

A zseni művészete

Végső soron a zseni²⁷⁷ tehetsége az, ami a művészetnek a szabályt adja. Minden művészet előfeltételez szabályokat, amelyek nélkülözhetetlen alapot jelentenek ahhoz, hogy művészetinek nevezendő alkotás lehetségesként jeleníttessék meg.²⁷⁸ Az esztétika fogalma azonban nem engedi meg, hogy az alkotás szépségéről szóló ítélet olyan szabályból vezettessék le, amelynek egy *fogalom* a meghatározó alapja. Az esztétika ennél fogva nem is tudja meghatározni azt a szabályt, amely szerint alkotását létre kell hozni. De mivel előzetes szabály híján egy alkotás mégsem nevezhető sohasem művészinak, ezért a szubjektumbeli természetnek kell szabályt adnia a művészetnek: mégpedig a szubjektum képességeinek hangoltsága által – vagyis az esztétika csak a zseni alkotása révén lehetséges.²⁷⁹

Ezen a ponton merül fel az esztétikai norma legnagyobb kérdése: a szabály feltétlen érvényességét, objektivitását hogyan lehet összeegyeztetni a zseni korlátlan szabadságával (szuverenitásával)? Jobban szemügyre véve a problémát, megállapítható, hogy a zseni szabadsága nem veszélyezteti az abszolút esztétikai normát. Ennek indoka az a sajátosság, hogy a zseni természetként hat: a megalkotott műből az őseredeti valóságszerűség sugárzik, akár a természetből – még ha a szép dolog más fenomenológiai síkban mozog is.²⁸⁰ Éppen ezért helyes az a feltevés, hogy az individualitás korántsem esik egybe a szuverenitással, sőt jól összefér az objektivitással. A zseni lényeges individuum, de ez az individuális zsenialitás a zseni személyében az, ami objektíve áll szemben a zseni szubjektivitásával.²⁸¹

Ennek az öntörvényű valóságnak, ennek a befejezett világnak, „új természetnek” megteremtése a *zseni individualitásának funkciója*: a zseni az esztétikai síkon szuverén, de csakis a zseni.²⁸²

²⁷⁵ Horváth: i. m. 180. o.

²⁷⁶ Horváth: i. m. 179. o.

²⁷⁷ A zseni szó a „genius”-ból származik, amelyen azt a sajátos, az embert születésétől fogva óvó és vezérlő szellemet értjük, amelynek sugallatából az eredeti eszmék keletkeznek. Vö. Kant: i. m. 223-224. o.

²⁷⁸ Kant: i. m. 223. o.

²⁷⁹ Uo.

²⁸⁰ Horváth: i. m. 173. o.

²⁸¹ Horváth: i. m. 174. o.

²⁸² Horváth: i. m. 173. o.

Az esztétikai és az erkölcsi norma közti különbség

Az erkölcsi norma általános norma, mert lényegileg valamennyi egyéntől ugyanazt követeli. Az esztétikai normánál ez ki van zárva, mivel empirikus tartalmának szükségképpen változása magának a norma törvényfogalmának lényeges, konstitutív eleme – az erkölcsi norma empirikus tartalmának változása azonban nem a norma fogalom függvénye, hanem a *valóság* változásának következménye, s ezért nem lényeges, hanem esetleges elem.²⁸³

Következtetések

A fenti elemzés során a művészet és a jog lényegi kapcsolódási pontjaként az értéket jelöltem meg, abból a megfontolásból kiindulva, hogy mind a művészet, mind a jog tulajdonképpen értékeket közvetít és/vagy értékeken alapul. Ennek igazolásaként arra a felismerésre jutottam, hogy az érték, illetve az értékelés fogalompár a preferálás következtében önmagában hordozza a normaalkotás kezdeti elemeit, így létjogosultsága van az esztétikai, valamint a társadalmi (jogi) normák összevetésének. Álláspontom szerint a művészet és jog elemi kapcsolódási pontjaként meghatározott értékszféra olyan filozófiai fundamentumot jelent, amely megalapozza e két fogalom valóságban történő továbbfűzését, különösen a nyelvi-gondolati objektivizációk társadalmi (jogi) szintjén.

²⁸³ Horváth: i. m. 174. o.

Jusztinger János

adjunktus (PTE ÁJK), az ÓNSz elméleti-történeti tagozatának mentora

„Általános részi” alapkérdések az antik római büntetőjogi praxisban

I. Bevezető gondolatok

A jogászi közvélemény a római jogot többnyire annak kétségkívül leginkább kimunkált részével, a magánjoggal azonosítja, mely precíz megoldásaival, tökélyre csiszolt rendszerével méltán válhatott a modern polgári törvénykönyvek alapjává. Ezzel szemben a római büntetőjoggal kapcsolatban gyakori megállapítás, hogy az a maga kidolgozatlanságában nem is szolgálhatott vezérfonalul a későbbi korok jogalkotói számára. Kétségtelen, hogy a magánjoggal szemben a büntetőjog területén a jogtudománynak jóval szerényebb szerep jutott.

Ennek okait kutatva kiindulópontunk a római *ius privatum* azon egyedülálló sajátossága kell, hogy legyen, miszerint az ókori Rómában a jogtudomány képviselői a jog elméleti művelésén és oktatásán túl közvetlenül is részt vettek a magánjogi normák kialakításában.¹ A fejlett római magánjog tényleges kidolgozói ugyanis – a hódítások eredményeként létrejövő *imperium Romanum* jogalkotási feladatainak ellátására, a korszerű forgalmi jog kialakítására irányuló igények kiszolgálására képes törvényhozó szervezet hiányában – a jogszolgáltató állami szervek (a *praetor*, illetve a későbbiekben a *princeps*) körül tevékenykedő jogtudósok (*iurisperiti*, *iurisconsulti*) voltak. A *praetori edictum*, a formula-minták és a császári rendeletek megszövegezésével direkt módon is részt vettek a jogalkotási folyamatban, a peres feleknek és a laikus bírónak adott szakvéleményeikkel (*responsum*) a polgári igazságszolgáltatásra gyakoroltak tényleges befolyást, a szerződéskötésre vonatkozó tanácsaikkal (*cavere*) pedig a mindennapi jogi praxist alakították. E sajátos jogképzési struktúra így mind a jogalkotás, mind pedig a jogalkalmazás szférájába intézményesen kapcsolta be azokat, akik közhatalmi pozíciót ugyan nem töltöttek be, de magánemberként a jogi szakértelem birtokosai voltak. A felvázolt

¹ A római jogtudomány történetéről, az antik juristák gondolatvilágáról átfogóan ld. Fritz Schultz: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. H. Böhlau, Weimar 1961. 462 o.; a hazai irodalomból Pólay Elemér: *A római jogászok gondolkodásmódja. Kazuisztika és absztrakció*. Tankönyvkiadó, Budapest 1988. 214 o.

mechanizmus maradéktalanul érvényesülhetett a római magánjog területén, így sikerülhetett annak oly tökéletesre fejlesztése, hogy az recipiálva kijelölhette a modern magánjogi jogfejlődés fő irányait.²

A jogesetek tömegéből kazuisztikus rendszerré összeálló magánjoggal ellentétben a büntetőjog alapvetően törvényjog. A kázusok helyett a büntetőjogi rendelkezések a XII táblás törvény büntetőjogi tárgyú előírásaitól kezdve, Sulla reformjain,³ illetve a különböző *lex*eken, császári rendeleteken át – jellegükből adódóan – elsősorban normatív szabályok, amelyek sokkal kevésbé igényelték a jogtudományi interpretációt. A jogtudosok mozgásterét még tovább szűkítette a büntetőjog területén a magánjogihoz képest lényegesen erőteljesebben érvényesülő közvetlen politikai befolyás: a társadalomra különösen veszélyes cselekmények mint *crimina publica* szankcionálását ugyanis a közhatalom magának tartotta fenn. A jogfejlesztésben így a gyakorlati élet szereplői helyett sokkal inkább az egyes államhatalmi szervek vettek részt. A különböző bűncselekmények törvényi tényállását és azok szankcióit egymástól függetlenül, gyakran *ad hoc* esetek kapcsán keletkezett *leges rogatae* állapították meg. A változó történelmi körülmények között, eltérő korokban megalkotott rendelkezésekből természetesen mind a tényállások megfogalmazása, mind a kilátásba helyezett büntetések tekintetében hiányzott az egyöntetűség, így azokból magától értetődően nem tudott egységes, fogalmilag teljesen koherens büntetőjogi szabályozás megszületni. A római büntetőjognak a jogtudomány intézményes közreműködése nélkül nem alakulhatott ki tehát a modern értelemben vett általános része, hanem az mindvégig megmaradt egymástól függetlenül megalkotott törvényi tényállások heterogén halmazának.⁴

² Áttekintően ld. *Hamza Gábor*: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002. 362 o.; *Peter Stein*: A római jog Európa történetében. Osiris Kiadó, Budapest 2005. 200 o.; *Hans Schlosser*: Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. C. F. Müller, Heidelberg 2005¹⁰. 316 o.; *Hamza Gábor*: Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2009. 826 o.; *Hamza Gábor*: A római jog és hatása a modern jogok fejlődésére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2013, 302 o.

³ Sulla büntetőjogi reformjainak mélyreható elemzését a hazai szakirodalomból ld. *Sáry Pál*: Sulla büntetőjogi reformjai. Jogtudományi Közlöny 2001/6. sz. 275-286. o.; *Sáry Pál*: Sulla büntetőjogi reformjai. Doktori értekezés. Miskolc 2002. 1-188. o.; *Sáry Pál*: Sulla büntetőjogi reformjai. Ókortudományi Értesítő 2003/11. sz. 27-36. o.; *Sáry Pál*: The Criminal Reforms of Sulla. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Series Juridica et Politica 2004/22. sz. 123-139. o.

⁴ A római büntetőjog-történetírás klasszikusai *Theodor Mommsen*: Römisches Strafrecht. Duncker & Humblot, Leipzig 1899. 1104 o. és *Contardo Ferrini*: Diritto penale romano. Teorie generali. Hoepli, Milano 1899. 358 o. mellett a régi – módszertanilag már jórészt meghaladott – szakirodalomból ld. *Wilhelm Rein*: Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian. Scientia Verlag, Leipzig 1844. repr. Aalen 1962. 936 o.; *Édouard Laboulaye*: Essai sur les lois criminelles des Romains. A. Durand, Paris 1845. 452 o.; *August Wilhelm Zumpt*: Das Kriminalrecht der römischen Republik I-II. Scientia Verlag, Berlin 1865-69. repr. Aalen 1993. 454+474+440+542 o.; *Charles Gustave Maynz*: Esquisse historique du droit criminel de l'ancienne Rome. Larose et Forcel, Paris 1882. 68 o.; *Salvatore di Marzo*: Storia della procedura criminale romana. La giurisdizione dalle origini alle XII tavole.

II. A büntetőjogi praxis és a római jogtudomány

Mivel a római állam nem rendelkezett megfelelően kiépített nyomozó és igazságszolgáltatási apparátussal ahhoz, hogy a mindennapi életben tömegesen előforduló, társadalomra kevésbé veszélyes vagyoneelleni, illetve közönséges személysértésben megnyilvánuló bűncselekményeket (*delicta privata*) közüldözés alá vonja, így – deliktuális kötelem keretében – a sértettre hagyta azok szankcionálását: a jogsérelmet elkövető mint adós tartozott a jogsérelmet elszenvedőnek mint hitelezőnek pénzbeli elégtételt, büntetéspénzt (*poena*) nyújtani.⁵ Lévéen ezek a deliktumok kötelemkeletkeztető tényként nyertek értékelést, velük mint a *ius privatum* szférájába eső tárgykörökkel a jogtudósok intenzívebben foglalkoztak, s ennek során – a magánjogiak mellett – büntetőjogi kérdéseket is viszonylag gyakran érintettek. Tekintettel arra, hogy e magándeliktumok elbírálása magánperben, tehát az *ordo iudiciorum privatorum* keretében történt, a respondeáló jogtudománynak éppoly szerep jutott a jogfejlesztésben, mint a magánjogban. A büntetőjogi fogalomalkotás, ha úgy tetszik a római büntetőjog „általános részei” tételeinek kidolgozása éppen ezért elsősorban e területen ment végbe.

Reber, Palermo 1898. 162 o. A legismertebb összefoglalások az elmúlt száz év nemzetközi szakirodalmából: *James Leigh Strachan-Davidson*: Problems of Roman Criminal Law. 1-2. Clarendon Press, Oxford 1912. 284 o.; *Emilio Costa*: Crimini e pene da Romolo a Giustiniano. N. Zanichelli, Bologna 1921. 227 o.; *Giuseppino Ferruccio Falchi*: Diritto penale romano. I singoli reati. R. Zannoni, Padova 1932. 256 o.; *Ugo Brasiello*: La repressione penale in diritto romano. E. Jovene, Padova 1937. 614 o.; *Wolfgang Kunkel*: Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München 1962. 149 o.; *Carlo Gioffredi*: I principi del diritto penale romano. G. Giappiachelli, Torino 1970. 142 o.; *Giovanni Pugliese*: Diritto penale romano. In: Il diritto romano (a cura di Vincenzo Arangio-Ruiz – Antonio Guarino – Giovanni Pugliese). Jouvence, Roma 1980. 247-341. o.; *Vincenzo Giuffrè*: Il „diritto penale” nell’esperienza romana. Jovene, Napoli 1989. 157 o.; *Olivia F. Robinson*: The Criminal Law of Ancient Rome. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1995. 212 o.; *Richard A. Bauman*: Crime and punishment in ancient Rome. Routledge, London – New York 1996. 228 o.; *Bernardo Santalucia*: Diritto e processo penale nell’antica Roma. Giuffrè, Milano 1998². 330 o.; *Jill Harries*: Law and Crime in the Roman World. Key Themes in Ancient History. Cambridge University Press, Cambridge 2007. 160 o. A hazai szakirodalomból ld. *Zlinszky János*: Római büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997⁷. 154 o.; *Nótári Tamás*: Római jog. Lectum Kiadó, Szeged 2014. 364 o.; *Sáry Pál*: Előadások a római büntetőjog köréből. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2011. 162 o.; *Molnár Imre*: Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2013. 255 o.; *Pókecz Kovács Attila*: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársaságkori Rómában: A Castor templom ügye. Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 2005/136. sz. [Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére]. 421-439. o.

⁵ További irodalommal áttekintően ld. *Max Kaser*: Das Römische Privatrecht I. C. H. Beck, München 1971². 609-614. o.; *Földi András – Hamza Gábor*: A római jog története és institúciói. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest 2014¹⁹. 562-566. o.; *Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila*: Római magánjog. Dialóg Campus, Budapest–Pécs 2015³. 328-330. o.

A közüldözés alá eső bűncselekményeknél – egységes büntetőbírószági szervezetrendszer hiányában – már korántsem juthatott az előbbieken felvázolt jogfejlesztő szerephez a jogtudomány, hiszen a különböző bűncselekménytípusokra eltérő jogszolgáltató szervek bírtak hatáskörrel,⁶ mindegyikük saját eljárási jogát alkalmazva. Még akkor is igaz e tétel, ha elfogadjuk azt a romanisztikában kisebbséginek tekinthető álláspontot,⁷ miszerint a *crimenek* és a *delictumok*, illetve az azok elbírálására lefolytatott eljárások szabályai között valójában közel sem volt akkora a különbség, mint amit annak általában a szakirodalomban tulajdonítanak.⁸ A római büntetőjog, illetve büntetőeljárás történeti fejlődése során – főként a kései köztársaság időszakától, a büntetőbíróságok újjászervezése, az állandó törvényszékek (*quaestiones perpetuae*) felállítása következtében⁹ – a *crimenek* körének fokozatos, gyakran a *delictumok* rovására történő bővülése egyébként is jól megfigyelhető tendencia.¹⁰

A klasszikus kortól kezdve a büntető igazságszolgáltatást is fokozatosan uralma alá vonó – a *quaestiókkal* szemben eredetileg rendkívülinek nevezett – császári perrend (*cognitio extra ordinem*) rugalmas eljárási szabályai viszont már sokkal inkább felkeltették a jogtudósok érdeklődését. A principátus második feléből több, kifejezetten büntetőjoggal foglalkozó munka ismeretes – a kevésbé jelentős szerzők, mint Venuleius Saturninus,¹¹ Volusius Maecianus¹² vagy Aemilius Macer¹³ mellett – jeles klasszikusok, így Paulus,¹⁴ Aelius Marcianus,¹⁵ valamint

⁶ A bűnüldöző hatóságokhoz ld. Zlinszky J.: i. m. 43-54. o. különösen 47. o. és Nótári T.: i. m. 294-299. o.

⁷ Így pl. Zlinszky J.: i. m. 46. o. megjegyzi, hogy „a *delictumok* ügyében folytatott privát eljárás is bizonyos szempontból közelített a *iudicia publica* nyilvános bűnüldözési eljárásához.” Vö. továbbá B. Santalucia: i. m. 244. o. és Molnár Imre: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom ismérvei. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica 2010/73 sz. [Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára]. 566-571. o.

⁸ Ahogy azt a büntetőjogi kérdésekben jeleskedő Macer találóan megfogalmazza: a büntetéssel megbélyegzett jogi státuszát illetően nincs különbség, hogy magán deliktum elbírálása, avagy nyilvános büntetőeljárás során hozták meg az ítéletet, csupán a *sententia* rendelkező része jön számításba. Ld. Macer D. 48, 19, 12 (*libro secundo de officio praesidiis*): *Quod ad statum damnatorum pertinet, nihil interest, iudicium publicum fuerit nec ne: nam sola sententia, non genus criminis spectatur.*

⁹ Az állandó esküdtbíróságok rendszerének kialakítására ld. A. Bauman: i. m. 22-26. o.; B. Santalucia: i. m. 213-14. o.; Nótári T.: i. m. 295-297. o. A *quaestiones perpetuae* rendszerét megszilárdító és megújító sullai eljárási reformokra nézve ld. Sárosi P.: Doktori értekezés.... 38-48. o.

¹⁰ Vö. Földi A. – Hamza G.: i. m. 561. o. B. Santalucia: i. m. 266-268. o. részletesen foglalkozik továbbá az ún. vegyes jellegű bűncselekményekkel, melyek alapesetben privát eljárásban bírálандók el, minősített eseteik viszont már közüldözés alá esnek. Áttekintően ld. Giannetto Longo: 'Delictum' e 'crimen'. Giuffrè, Milano 1976. 180 o.

¹¹ Venuleius Saturninus: *De iudiciis publicis libri III.* A mű töredékeit ld. Otto Lenel: Palingenesia Iuris Civilis. B. Tauchnitz, Lipsiae 1889. 587. h.

¹² Volusius Maecianus: *De iudiciis publicis libri XIV.* Ld. O. Lenel: i. m. 566. és köv. h.

¹³ Aemilius Macer: *De iudiciis publicis libri II.* Ld. O. Lenel: i. m. 1218. h.

¹⁴ A remekjogász Paulus több monográfiát is írt a büntetésekről (*De poenis omnium legum liber singularis*; *De poenis paganorum liber singularis*), egyet a császári büntető igazságszolgáltatás hatálya körébe tartozó büntetésekről (*De extraordinariis criminibus liber singularis*), illetve a katonai büntetőjogról (*De poenis militum liber singularis*) Ld. O. Lenel: i. m. 1099. és 1178-1181. h.

¹⁵ Aelius Marcianus: *De iudiciis publicis libri II.* Ld. O. Lenel: i. m. 675. és köv. h. Emellett a közbüntetésekről szóló intézmények XIV. könyve (*Marcianus libro XIV institutionum*) is.

a korszak utolsó kiemelkedő jurisperitusának, Herennius Modestinus¹⁶ tollából is. Ezek a művek azonban elsősorban az új császári büntetőjog ismertetésére szorítkoznak, anélkül, hogy a juristáknak szerepük lenne a konkrét gyakorlati jogalkalmazásban. Mégis kijelenthető, hogy

a *cognitio extra ordinem* kötetlensége a közbűntettek szférájában is megnyitotta az utat a jogtudomány bizonyos mértékű jogfejlesztő tevékenysége számára, mely a büntetőjog dogmatikájának jelentős mértékű fejlődését idézte elő. A *cognitio*s eljárásban alkalmazandó szabályok koherenciáját ekképpen a császári rendeletalkotás mellett a jogtudomány is biztosította.¹⁷

Ezért, ha el is fogadjuk azt a szakirodalomban *communis opinio*nak tekinthető nézetet, miszerint a büntetőjog módszertanilag koherens fogalmi rendszert felépítő tudománya természetjogi előzmények után csupán a XIX. században jött létre,¹⁸ már az antik római jog forrásaiban is számos olyan – köztük a modern büntetőjog-dogmatika által akár a bűncselekmény alanyi, akár a tárgyi oldalával összefüggésben tárgyalt¹⁹ – „általános részi” alapkérdéssel találkozhatunk, melyek megítélése meglepő egyezéseket mutat a mai doktrínával.

A bűncselekmény alanyával, a büntethető elkövetővel összefüggésben, ugyan nem definiálták, de már a klasszikusok is ismerték a *delictorum capacitas*, a vétőképeség, azaz a bűncselekmény beszámíthatóságának a fogalmát, s nagyjából a hatályos jogoknak megfelelően szabályozták:²⁰ így a teljes jogú római polgár vétőképeségét az életkorától (serdültségének elérésétől) és elmeállapótól tették függővé. Fontos kitétel volt, hogy az ép elmeállapotnak mind az elkövetés, mind az elbírálás időpontjában fenn kellett állnia ahhoz, hogy az elkövetőt büntetőjogilag felelősségre lehessen vonni.²¹

A római juristákat élénken foglalkoztatták továbbá azok az esetek is, melyekben egy adott bűncselekmény (*crimen* vagy *delictum*) többek közreműködésével valósul meg.

¹⁶ Herennius Modestinus: *De poenis libri IV.* Ld. O. Lenel: i. m. 728-731. h.

¹⁷ Vö. Földi A. – Hamza G.: i. m. 579. o.

¹⁸ Vö. Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: Magyar büntetőjog. Általános rész. Wolters Kluwer, Budapest 2014. 32-33. o.; Balogh Ágnes – Gál István László – Hornyák Szabolcs – Nagy Zoltán – Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2015. 40-46. o.

¹⁹ A modern büntetőjog-dogmatikában az egyes különös törvényi tényállások közös összetevőiből absztrahált ún. általános törvényi tényállás négy alapvető elemből épül fel: így megkülönböztetjük a bűncselekmény – jogi és elkövetési – tárgyát, illetve tárgyi (objektív) elemeit (szükségszerűként az elkövetési magatartást; gyakorlatilag a cselekmény következményeit mint eredményt vagy veszélyeztetést, illetve az okozati összefüggést; esetlegesen pedig az elkövetés helyét, idejét, eszközét és módját), valamint az alanyát (a büntethető elkövetőt) és az alanyi oldalhoz tartozó (szubjektív) elemeket (szükségszerűen a bűnösség valamely formáját, tehát a szándékosságot vagy a gondatlanságot; esetlegesen pedig a célzatot, illetve az elkövetés motívumát). Vö. Balogh Á. et al.: i. m. 96. o.

²⁰ C. Gioffredi: i. m. 85-87. o.

²¹ Vö. Zlinszky J.: i. m. 33-35. o.

Forrásszövegeinkben a többes elkövetés lehetséges tényállásainak szinte teljes katalógusát megtaláljuk: így a társtettség és a közvetett tettség, továbbá a bűnrészesség egyes típusait is,²² mint a felbujtást és a – fizikai, illetve pszichikai – bűnsegélyt,²³ sőt a jogtudósi döntések nagyfokú hasonlóságot mutatnak mai jogfelfogásunkkal. Bár az elkövetési alakzatok jelölésére szolgáló szabatos jogi terminológia – néhány kivételtől eltekintve – vagy teljesen hiányzik, vagy csupán kialakulófélben van, forrásszövegeinkből teljes bizonyossággal kitűnik, hogy a római juristák helyesen vonták meg a határt a tettség és a részesség tényállásai között azáltal, hogy előbbinél megkívánták, az elkövetői magatartás valósítsa meg az adott bűncselekmény törvényi tényállását vagy annak valamely elemét.²⁴ Kiváló jogérzékükről tanúskodik, hogy a családi hatalom vagy *ius imperandi* alatt álló személy bűncselekményre való utasítását nem felbujtásként, hanem a rábíró közvetett tettesi cselekményeként értékelték. Forrásaink kifejezetten hangsúlyozzák továbbá azt is, hogy a részesi szándéknak át kell fogni mind a saját, mind pedig a tettesi magatartást. Elengedhetetlen tehát, hogy a felbujtó és a bűnsegéd tisztában legyen egyrészt a saját, másrészt a tettes magatartásának bűnös voltaival, mely követelményt a *dolo malo* fordulat jelez a kapcsolódó fragmentumokban.²⁵

²² Benedek Ferenc: Tettség és részesség a római büntetőjog forrásaiban. In: Ünnepi tanulmányok V. A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag (szerk. Szabó Béla – Péter Orsolya). Bíbor Kiadó, Miskolc 1998, 209-230. o.

²³ Benedek Ferenc: A felbujtó és a bűnsegéd a római büntetőjog forrásaiban. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica 2004/65 sz. [Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára]. 46-61. o.

²⁴ Így pl. Gaius D. 47, 10, 34 (*libro 13 ad edictum provinciale*): *Si plures servi simul aliquem ceciderint aut convicium alicui fecerint, singulorum proprium est maleficium et tanto maior iniuria, quanto a pluribus admissa est. Immo etiam tot iniuriae sunt, quot et personae iniuriam facientium.* Hasonlóképpen Paulus D. 47, 2, 21, 9 (*libro 40 ad Sabinum*): *Si duo pluresve unum tignum furati sunt, quod singuli tollere non potuerint, dicendum est omnes eos furti in solidum teneri, quamvis id contrectare nec tollere solus posset, et ita utimur: neque enim potest dicere pro parte furtum fecisse singulos, sed totius rei universos: sic fiet singulos furti teneri.* Világosan kirajzolódik az elhatárolási elv a következő fragmentumban is: Ulpianus D. 9, 2, 11, 2. 4 (*libro 18 ad edictum*): 2. *Sed si plures servum percusserint, utrum omnes quasi occiderint teneantur, videamus. Et si quidem apparet cuius ictu perierit, ille quasi occiderit tenetur: quod si non apparet, omnes quasi occiderint teneri Iulianus ait, et si cum uno agatur, ceteri non liberantur: nam ex lege Aquilia quod alius praestitit, alium non relevat, cum sit poena.* 4. *Si plures trabem deiecerint et hominem oppresserint, aequae veteribus placet omnes lege Aquilia teneri.*

²⁵ Ld. különösen: Ulpianus D. 48, 12, 2, 1 (*libro 9 de officio proconsulis*): *Eadem lege continetur, ne quis navem nautamve retineat aut dolo malo faciat, quo magis detineatur.* Ulpianus D. 47, 9, 3, 3 (*libro 56 ad edictum*): *Non tantum autem qui rapuit, verum is quoque, qui recepit ex causis supra scriptis, tenetur, quia receptores non minus delinquant quam adgressores. Sed enim additum est "dolo malo", quia non omnis qui recipit statim etiam delinquit, sed qui dolo malo recipit. Quid enim, si ignarus recipit? Aut quid, si ad hoc recepit, ut custodiret salvaque faceret ei qui amiserat? Utique non debet teneri.* Marcianus D. 48, 9, 1 (*libro 14 institutionum*): *Lege Pompeia de parricidiis cavetur, ut, si quis patrem matrem, avum aviam, fratrem sororem patruem matrem, patrum avunculum amitam, consobrinum consobrinam, uxorem virum generum socrum, vitricum privignum privignam, patronum patronam occiderit cuiusve dolo malo id factum erit, ut poena ea teneatur quae est legis Corneliae de sicariis. Sed et mater, quae filium filiamve occiderit, eius legis poena adficitur, et avus, qui nepotem occiderit: et praeterea qui emit venenum ut patri daret, quamvis non potuerit dare.*

Az alanyi elemek körében immár a bűnösség kérdésére rátérve kiemelendő, hogy főszabály szerint a bűncselekményeket még a klasszikus korban is csak szándékosan lehetett elkövetni,²⁶ a gondatlanság csupán kivételképpen, meghatározott esetekben nyert jogi relevanciát.²⁷ Mindazonáltal – amint a római jogtudomány a magánjog területén is fokozatosan eljutott az objektív helytállási kötelezettségtől a vétkeességi alapú felelősségi kategóriák megalkotásáig²⁸ úgy – a büntetőjogban is jól megfigyelhető a fejlődés a bűnösségi szankciórendszer egyre teljesebb kialakításának irányába. A szándékosságon belül – enyhe tartalmi eltérésekkel – már az antik Rómában is megkülönböztették a modern dogmatikában az egyenes, illetve eshetőleges szándék fogalmaival jelölt kategóriákat. Ha az elkövető nemcsak magát a cselekményt, hanem az annak folytán bekövetkező jogellenes eredményt is látta és akarta, akkor ezt *dolus directus*nak minősítették, ha pedig csupán magát a cselekvést kívánta, és szándékában nem volt kifejezett bűnös eredményre irányuló akarat, akkor ezt *dolus eventualis*nek tekintették.²⁹ Emellett bizonyos tényállásoknál *dolus*nak, közelebbről *fraus*nak minősült az a szándék is, amikor a társadalmi normával ellentétes magatartást azért választotta az elkövető, mert tudatában volt annak, hogy a jogszabályt nem közvetlenül sérti meg, hanem „csupán” megkerüli, tehát csalárd módon jár el.³⁰ Forrásainkban a juristák a *dolus* értékelésénél differenciáltak továbbá az előre megfontolt és az erős felindulás hatása alatt kialakult szándék

²⁶ Ez a legtöbb bűncselekménynél (pl. lopásnál, vesztegetésnél, házasságtörésnél vagy az erőszakos bűncselekményeknél, mint rablás, nőrablás, erőszakos közösülés, közösség elleni erőszak, magánszemélyek elleni erőszak) magából az elkövetési magatartásból következik. Ahogy Paulus találóan megfogalmazza: hogy mi a szándékosság, azt a cselekményből tudjuk meg. Ld. Paulus D. 44, 4, 1, 2 (*libro 71 ad edictum*): *Sed an dolo quid factum sit, ex facto intellegitur*. Vö. Molnár I.: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom... 582. o.

²⁷ Így mindenekelőtt az emberöléssel kapcsolatban – *aberratio ictus*ként – pl. a vadászat közben gondatlanságból a vad helyett egy ember halálát okozva: Marcianus D. 48, 19, 11, 2 (*libro 2 de publicis iudicis*): *...cum in venando telum in feram missum hominem interfecit*. Büntetendő volt továbbá – a *luxuriához*, illetve a *dolushoz* közelítő nagyfokú gondatlanságból (*culpa lata*) fakadó tűzvészokozás is: Marcianus (*libro 14 institutionum*): *Si fortuito incendium factum sit, venia indiget, nisi tam lata culpa fuit, ut luxuria aut dolo sit proxima*. Végül, egyes katonai bűncselekményeknél is büntetni rendelték a gondatlan elkövetést. Így pl. a katonák által őrzött foglyok szökése miatt az örök felelőssége hanyagságuk esetén is fennállt. Ld. Callistratus D. 48, 3, 12 pr. (*libro 5 de cognitionibus*): *Milites si amiserint custodias, ipsi in periculum deducuntur. Nam divus Hadrianus Statilio Secundo legato rescripsit, quotiens custodia militibus evaserit, exquiri oportere, utrum nimia neglegentia militum evaserit an casu, et utrum unus ex pluribus an una plures, et ita demum adficiendos supplicio milites, quibus custodiae evaserint, si culpa eorum nimia deprehendatur: alioquin pro modo culpa in eos statuendum. Salvio quoque legato Aquitaniae idem princeps rescripsit in eum, qui custodiam dimisit aut ita sciens habuit, ut possit custodia evadere, animadvertendum: si tamen per vinum aut desidiam custodis id evenerit, castigandum eum et in deteriorem militiam dari: si vero fortuito amiserit, nihil in eum statuendum*.

²⁸ Vö. Marton Géza: A polgári jogi felelősség. TRIORG Kft., Budapest 1993. 36-52. o. A római magánjog felelősségi rendszerének monografikus feldolgozását a hazai szakirodalomból ld. Molnár Imre: A római magánjog felelősségi rendje. JATEPress, Szeged 1994. 252 o.

²⁹ Zlinszky J.: i. m. 38. o.

³⁰ Nótári T.: i. m. 288. o.

között is,³¹ sőt, már a klasszikus korban ismert volt a szándékon túli eredményű bűncselekmények – a mai büntetőjog-dogmatika egyik igen fontos alapfogalmának számító – kategóriája is.³² Az ilyen – a modern terminológiából kölcsönzött kifejezéssel ún. praeterintencionális – bűncselekményeknél (tipikus példája a halált okozó testi sértés)³³ az elkövető a szándékos magatartásával olyan eredményt is előidézik, melynél csak gondatlanság terheli.³⁴ Mindebből az is ered, hogy nem vonható felelősségre olyan következmények miatt, amelyekre a bűnössége semmiféle formában nem terjedt ki.³⁵ Ami a gondatlan elkövetési eseteket illeti, meg kell jegyeznünk, hogy míg a magánjogban a gondatlanság (*culpa*) vétkességi alakzata a maga árnyalt, cizellált formájában már a preklasszikus-klasszikus kor fordulójára kialakul,³⁶ a büntetőjogi forrásainkban – a *casus* fogalma alatt – igen gyakran összemosódtak³⁷ a szándékon kívüli cselekmények, így a véletlen esetek mellett ideértve a gondatlan magatartásokat is.³⁸ Hangsúlyozandó továbbá, hogy a büntetőjogi felelősségre vonáshoz szükséges gondatlanság eleinte csak a magánüldözés alá eső bűncselekményeknél jön figyelembe és – a köztársaság időszakának végéig mindenképpen – tevőleges magatartásban kellett megjelennie (*culpa in faciendo*).³⁹ A mulasztásban megnyilvánuló gondatlanság (*culpa*

³¹ Így pl. Marcianus D. 48, 19, 11, 2 (*libro 2 de publicis iudicis*): *Delinquitur autem aut proposito aut impetu aut casu...* Vö. C. Gioffredi: i. m. 75-76. o.

³² Vö. Földi A. – Hamza G.: i. m. 580. o.

³³ Ld. pl. a halált okozó, emberölésnél enyhébben büntetendő verekedés esetét: Marcianus D. 48, 8, 1, 3 (*libro 14 institutionum*): ...*Leniendam poenam eius, qui in rixa casu magis quam voluntate homicidium admisit.*

³⁴ A kizárólag vegyes bűnösséggel elkövethető, ún. szándékon túli eredményű (praeterintencionális) bűncselekmények modern büntetőjogi kategóriájáról ld. Balogh Á. et al.: i. m. 118-119. o.

³⁵ Az eredményért, mint a bűncselekmény minősítő körülményéért való felelősséggel összefüggésben rögzíti mindezt a hatályos magyar Büntető Törvénykönyv is. Ld. Btk. 9. § Az eredményhez, mint a bűncselekmény minősítő körülményéhez fűzött súlyosabb jogkövetkezmények akkor alkalmazhatóak, ha az elkövetőt az eredmény tekintetében legalább gondatlanság terheli.

³⁶ A klasszikus korra kialakult, rendkívül cizellált culpa-fogalomról az újabb irodalomból ld. Hans Ankum: La responsabilité contrattuale nel diritto romano classico e nel diritto giustiniano. In: Diritto romano e terzo millennio. Radici e prospettive dell'esperienza giuridica contemporanea. Relazioni del Convegno internazionale di Diritto romano – Copanello 3-7 giugno 2000 (a cura di: Francesco Milazzo). Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli 2004. 143-152. o.

³⁷ Vö. Andreas Wacke: Fahrlässige Vergehen im Römischen Strafrecht. Revue internationale des droits de l'antiquité 1979/26. sz. 544. o.

³⁸ Ld. pl. a fentebb már hivatkozott Marcianus-fragmentumot, ahol a jogtudós konkrét példákat is hoz az előre megfontolt és az erős felindulásból kialakult szándékkal elkövetettek mellett a „véletlenül” (*casu*) bekövetkezett bűncselekményekre is. Marcianus D. 48, 19, 11, 2 (*libro 2 de publicis iudicis*): *Delinquitur autem aut proposito aut impetu aut casu. Proposito delinquent latrones, qui factionem habent: impetu autem, cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum veniunt: casu vero, cum in venando telum in feram missum hominem interfecit.* A szöveg szerint tehát előre megfontolt szándékkal azok a latrok cselekszenek, akik az út szélén lesben állva megölik és kifosztják az arra járókat; erős felindulásban elkövetett szándékos magatartást tanúsítanak azok, akik részegségükben fegyvert fognak vagy tettelegességre ragadtatják el magukat; míg véletlenül követ el bűncselekményt az, aki vadászat közben a vadra dobott dárdájával egy ember halálát okozza – ez utóbbi esetben, amint azt korábban (ld. 27. jegyzet) már említettük, valójában a gondatlan elkövetésre utal Marcianus.

³⁹ Ld. a *delictumok* közül a dologrongálást (*damnum iniuria datum*), amelynél az ugyan kizárólag tevőleges magatartásban megnyilvánuló (*culpa in faciendo*), de már legenyhébb fokú gondatlanság (*culpa levissima*) is

in non faciendo, ill. *culpa in omittendo*) csak a későbbi jogban,⁴⁰ és ott is csupán meghatározott esetekben – főként a már említett szándékos tettesi magatartáshoz járuló részesi cselekményeknél⁴¹ – válik büntetendővé.⁴²

Összességében elmondható, hogy amennyiben az elkövető szándékosan, vagy egyes tényállásoknál kivételképpen gondatlanul⁴³ követte el a büntetőjogi rendelkezésben meghatározott cselekményt, akkor magatartása bűnösnek minősült és büntetést vont maga után.⁴⁴ Forrásszövegeinkből világosan kirajzolódik tehát, hogy a bűnösséget⁴⁵ már Rómában is a bűncselekmény fogalmi elemének tartották,⁴⁶ érvényesült tehát a *nullum crimen sine culpa*, azaz bűnösség nélkül nincs bűncselekmény elve.⁴⁷

megalapozta az elkövető felelősségre vonását (ún. *culpa Aquiliana*). Ld. Ulpianus D. 9, 2, 44 pr. (*libro 42 ad Sabinum*): *In lege Aquilia et levissima culpa venit. A damnum iniuria datum* tényállásához, illetve a *culpa Aquilianának* a deliktális jogban egyedülálló vétkességi alakzatához a szakirodalomból ld. Dieter Nörr: *Texte zur „lex Aquilia“*. In: *Iuris Professio, Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag* (Hg. Hans-Peter Benöhr – Karl Hackl – Rolf Knütel). Böhlau, Wien – Köln – Graz 1986. 211-220. o.; Herbert Hausmaninger: *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia*. Manz, Wien 1996⁵. 156 o.; Alessandro Corbino: *Il danno qualificato e la 'lex Aquilia'*. Cedam, Padova 2008². 228 o.; Tammo Wallinga: *„Actio legis Aquiliae – Buße oder Schadenersatz?“* In: *Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag* (Hg. Holger Altmeyden – Ingo Reichard – Martin Josef Schermaier). C. F. Müller, Heidelberg 2009. 1385-1400. o.

⁴⁰ Evelyn Höbenreich: *Überlegungen zur Verfolgung unbeabsichtigter Tötungen von Sulla bis Hadrian*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1990/107. sz. 287-313. o. a források vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy a *crimenek* vonatkozásában Hadrianus működésének köszönhető a gondatlan magatartások – a bírói mérlegelésnek egyébként meglehetősen tág teret engedő – szankcionálása.

⁴¹ Ld. pl. a pénzhamisítással összefüggésben Ulpianus D. 48, 10, 9 pr.-1 (*libro 8 de officio proconsulis*): *Lege Cornelia cavetur, ut, qui in aurum vitii quid addiderit, qui argenteos nummos adulterinos flaverit, falsi crimine teneri. 1. Eadem poena adficitur etiam is qui, cum prohibere tale quid posset, non prohibuit*. A jogtudós a *lex Cornelia* azon rendelkezését idézi, amely szerint hamisítás miatt kell felelősségre vonni azt, aki az aranyat bármivel ötvözi, vagy hamis ezüstöt állít elő. Kiemeli továbbá, hogy a cselekvővel azonos büntetés alá esik az is, aki meg tudta volna akadályozni a bűncselekményt, de nem tette.

⁴² Vö. Zlinszky J.: i. m. 38-39. o

⁴³ Mindez összhangban van a hatályos Büntető Törvénykönyvünkben található bűncselekmény-fogalommal, melynél a főszabály úgyszintén a szándékos elkövetés. Ld. Btk. 4. § (1) Bűncselekmény az a szándékosan vagy - ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli - gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli.

⁴⁴ A bűnösség fokának mindazonáltal a büntetés kiszabásakor meghatározó jelentősége volt. Konkrét esetpéldával ld. A. Wacke: *Fahrlässige Vergehen...* 525-530. o. A büntetése kiszabásakor irányadó szempontokra általában ld. Sárty P.: *Előadások...* 54-63. o.

⁴⁵ A *delictum*oknál nyilvánvalóan helyesebb vétkességről beszélni. Részleteiben, alapos forrás-exegézissel és további irodalommal ld. Molnár Imre: *Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica 2007/69. sz. [Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára]. 522-534. o. A bűnösség fogalmához a modern büntetőjog-dogmatikában és a magyar tudományos irodalomban áttekintően ld. Görgényi I. et al.: i. m. 134-138. o.

⁴⁶ Az egyes fogalmi elemekről részletesen a hazai irodalomból ld. Molnár I.: *Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom...* 565-589. o.

⁴⁷ Ahogy számos más modern büntető anyagi, illetve eljárásjogi alapelv római jogi előképét megtaláljuk antik forrásszövegeinkben. Erről áttekintően ld. Molnár Imre: *Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica 1996/48. sz. [Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza egyetemi tanár 70. születésnapjának tiszteletére]. 167-181. o.

A bűncselekmények tárgyi oldalával összefüggésben feltétlenül említést kell tennünk arról, hogy már a klasszikus korban felvetik a jogtudósok az elkövetési magatartás és a jogellenes eredmény közti okozati összefüggés kérdéskörét is.⁴⁸ Ha az elméleti fejtegetésektől tartózkodtak is, de – az adott jogeset konkrét megoldására törekedve – természetesen vizsgálták a kauzalitás problematikáját.⁴⁹ Ami az esetleges tárgyi elemeket illeti, számos forrásszövegünk igazolja, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak egyes bűncselekményeknél – például a lopás (*furtum*) tényállásánál⁵⁰ – az elkövetés helyének, idejének, eszközének és módjának.⁵¹

Általában csak a *consummata iniuriát* szankcionálták, azaz a római jogban a bűncselekmény eredetileg a véghezvitt és befejezett jogsértést (*significat rem perfectam et consummatam iniuriam*) jelentette.⁵² Ez azonban az eredmény vonatkozásában már nem volt követelmény, a cselekmény így befejezettnek számított akkor is, ha annak következménye nem állt/nem állhatott be. Ekképpen volt büntetendő például a lopás közben tetten ért tolvaj, akkor is, ha nem tudta elvinni a zsákmányt, vagy a megghiúsult merénylet tettese.⁵³

A modern stádiumtan előképeként különböztettek tehát a befejezett bűncselekmény és annak kísérlete között is, igaz, utóbbi szankcionálása csak később jelenik meg, s általában enyhébb elbírálású.⁵⁴ Cicero egyik védőbeszédében, a *Pro Miloné*-ban még azt mondja, hogy nem büntethető az, aki a cselekményt nem fejezte be, mert nem az emberi elhatározást bünteti

⁴⁸ A kauzalitás kérdéséhez általában a római jogban ld. Dieter Nörr: Kausalitätsprobleme im klassischen römischen Recht: ein theoretischer Versuch Labeo. In: Festschrift für Franz Wieacker zum 70. Geburtstag (Hg. Okko Behrends – Malte Dießelhorst – Hermann Lange – Detlef Liebs – Joseph G. Wolf – Christian Wollschläger). Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1978. 115-144. o. Vö. továbbá Dieter Nörr: Causa mortis. Auf den Spuren einer Redewendung. Ch. Beck, München 1986. 238 o. különösen 122. és 206-207. o.

⁴⁹ Ezért talán túl szigorú Molnár Imre: A jogellenesség és vétkeesség kérdése a római jogban. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs 1996/123. sz. [Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére]. 19. o. megállapítása, miszerint: „A római jogtudomány nem foglalkozott továbbá az okozatosság kérdésével sem. A kauzalitás kérdése is elméleti fejtegetés, ami nem volt a római jogászok kenyere.” Ugyanakkor megjegyzi: „A keletkezett kárnak okai voltak, ezeket az okokat vizsgálják amikor valakinek a magatartását jogellenesnek, illetve vétkesnek minősítik.”

⁵⁰ Már a kezdeti időkben is. Ld. Gaius D. 47, 2, 55, 2 (*libro 13 ad edictum provinciale*): *Furem interdiu deprehensum non aliter occidere lex duodecim tabularum permisit, quam si telo se defendat. Teli autem appellatione et ferrum et fustis et lapis et denique omne, quod nocendi causa habetur, significatur.* A gaiusi fragmentum szerint már a XII táblás törvény is elrendelte, hogy azt a tolvajt, akit éjszaka tetten értek – vagy ugyan nappal érték tetten, de fegyverrel védekezett – bárki szabadon megölhette. A törvény ehelyütt azt is meghatározza, mit minősít fegyvernek: ilyen a kard, a buzogány, a kő és tulajdonképpen minden, ami alkalmas személyi sérülés okozására. Tehát az éjszaka történő vagy fegyverrel védekező elkövetést, mint esetleges tényállási elemeket, a lopás „minősített esetének” tekintették.

⁵¹ A tárgyi elemekhez részletesen, számos forráspéldával ld. Molnár Imre: Tényálladék az ókori Róma büntetőjogában. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica 1999/55 sz. [Emlékkönyv Dr. Veres József egyetemi tanár 70. születésnapjának tiszteletére]. 203-204. o.

⁵² Zlinszky J.: i. m. 39. o.

⁵³ Zlinszky J.: i. m. 39. o.

⁵⁴ Vö. C. Gioffredi: i. m. 95. és köv. o.; C. Ferrini: i. m. 241. és köv. o.; Zlinszky J.: i. m. 39. o.

a törvény, hanem a dolgok eredményét.⁵⁵ Ezzel szemben már Hadrianus császár is úgy rendelkezett, hogy a bűncselekmény értékelésekor a szándékot kell figyelembe venni, nem pedig az eredményt.⁵⁶ előírta, hogy aki embert ölt, de nem ölési szándékkal tette, az felmenthető, ellenben, ha valaki emberölési szándékkal a sértettet csak megsebesítette, emberölésért kell elítélni.⁵⁷ A posztklasszikus korban Arcadius és Honorius *constitutio*ja általános érvénnyel mondja ki a szabályt: a cselekményre irányuló szándék ugyanúgy büntetendő, mint maga a cselekmény.⁵⁸ A kísérletet tehát a befejezett bűncselekménnyel azonos módon szankcionálta a rendelkezés,⁵⁹ így majd' kétezer év távlatából is megfelel a napjainkban hatályos Büntető Törvénykönyvbe⁶⁰ foglalt főszabálynak, miszerint a kísérletre a befejezett bűncselekmény büntetési tételét kell alkalmazni.⁶¹

Az előkészületnek minősíthető cselekmények büntethetősége forrásainkban kifejezetten ugyan nem jelenik meg, de már az antik Rómában is találunk ún. *delictum sui generis*et, azaz befejezett bűncselekményként értékelt, önállóan büntetendővé nyilvánított előkészületi cselekményt. Az ie. 81-ben keletkezett *lex Cornelia de sicariis et veneficis*⁶² egyebek mellett⁶³ büntetni rendelte az ún. méregkeverés (*veneficium*) tényállását, tehát azt, aki emberölés céljából mérget készít, elad, vagy magánál tart, illetve azt is, aki ugyanezen céllal nyilvános helyen tart magánál vagy ad el mérget.⁶⁴ A felsorolt elkövetési magatartások mind az emberölés előkészületi cselekményeinek minősülnek. A szabályozásból kitűnik az a modern

⁵⁵ A Titus Annius Milo perében elhangzott védőbeszédéről részleteiben ld. Nótári Tamás: Tényálláskezelés és szóbeli taktika Cicero védőbeszédeiben. Lectum Kiadó, Szeged 2010. 147-170. o.

⁵⁶ Amint azt Callistratusnál olvashatjuk: Call. D. 48, 8, 14 (*libro 6 de cognitionibus*): *Divus Hadrianus in haec verba rescripsit: In maleficiis voluntas spectatur, non exitus.*

⁵⁷ A császár rendelkezése Marcianus tolmácsolásában: Marcianus D. 48, 8, 1, 3 (*libro 14 institutionum*): *Divus Hadrianus rescripsit eum, qui hominem occidit, si non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse, et qui hominem non occidit, sed vulneravit, ut occidat, pro homicida damnandum...*

⁵⁸ CTh. 9, 26, 1 (Impp. Arcadius et Honorius aa. ad Caesarium praefectum praetorio): *Si quis ad illustrem palatii nostri ambierit dignitatem atque ad eos honores ascendere ambitione temptaverit, qui non nisi probatis nobis viris nostro iudicio deferuntur, cuiuslibet ille sit loci ordinis dignitatis, amissis bonis et fisco nostro protinus vindicatis deportationis multetur exilio. Neque aliud inter coeptum ambitum atque perfectum esse arbitretur, cum pari sorte leges scelus quam sceleris puniant voluntatem. Dat. XIII kal. mar. Constantinopoli Caesario et Attico cons. [a. 397].*

⁵⁹ Vö. Molnár Imre: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom... 579. o.; B. Santalucia: Diritto e processo penale... 146. és 209-210. o.

⁶⁰ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, a továbbiakban Btk.

⁶¹ Btk. 10. § (2) *A kísérletre a befejezett bűncselekmény büntetési tételét kell alkalmazni.*

⁶² Sulla egyik legjelentősebb – a gyilkosokról és méregkeverőkről szóló – törvényéről ld. Sárosi Pál: A lex Cornelia de sicariis et veneficis. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Series Juridica et Politica 2001/19. sz. 301-325. o.

⁶³ Ld. Nótári T.: Római jog... 313-314. o.

⁶⁴ Marcianus D. 48, 8, 3 pr.-1 (*libro 14 institutionum*): *Eiusdem legis Corneliae de sicariis et veneficis capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fecerit vel vendiderit vel habuerit, plectitur. 1. Eiusdem legis poena adficitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit vel hominis necandi causa habuerit.*

dogmatikában kidolgozott elv is, miszerint az előkészület mindig célzatos magatartás, tehát csak egyenes szándékkal (*dolus directus*) lehet megvalósítani.⁶⁵

III. Összegzés

A fenti vázlatos példákából is kitűnik, hogy a romanisztikai kutatások középpontjában álló magánjogi kérdések mellett éppúgy indokolt és tanulságos lehet a római büntetőjog fogalmi apparátusának, egyes részterületeinek a vizsgálata is. A tanulmányban – elsősorban a modern dogmatika szerinti általános törvényi tényállás szubjektív és objektív alapelemei mentén haladva – citált kérdéskörök természetesen nem fedik le maradéktalanul a római büntetőjog „általános tanait”, hiszen szigorúan a büntető anyagi jog keretein belül maradván is további kutatás tárgyául szolgálhat a büntetőjogi alapelvek római jogi előzményeinek feltárása éppúgy, mint a *ius criminale Romanum* személyi és tárgyi hatályának kérdése, a római bűncselekmény-fogalom meghatározása, továbbá a büntethetőségi akadályok katalógusának összeállítása, nem utolsósorban pedig a római büntetőjog szankciótanának, a büntetések jogalapjának, céljának és a büntetéskiszabáskor irányadó szempontoknak a mélyreható elemzése is.

Ha el is kell ismernünk tehát, hogy a római jogtudomány teljesítménye a büntetőjog területén elmarad a magánjogihoz képest, e különbség elsősorban mennyiségi⁶⁶ és nem minőségi mutatókkal mérhető.⁶⁷ Hiszen a jurisperitusok éppúgy tartózkodtak az általános érvényű definícióktól, elvi fejtegetésektől a *ius privatum*, mint a *ius criminale* területén.⁶⁸ Ahogy a római jog egészéről is elmondható, hogy az elsősorban az eljárásjogon alapult, a jogtudói döntések is esetjog (*case-law*) jelleget hordoztak, és az ezekből levont következtetések, elvonatkoztatott szabályok inkább kivételnek számítottak.⁶⁹

⁶⁵ Vö. Balogh Á. et al.: i. m. 182. o.

⁶⁶ Ebből a szempontból elég csak a jusztinánuszi kodifikáció törvénytömeire (*Codex, Digesta, Institutiones*) tekintenünk, hiszen a nagyjából 1000 oldalnyi anyagból csupán kb. 70 oldal foglalkozik büntetőjogi – köztük jórészt magánjogi kérdéseket érintő – kérdésekkel. A *Digesta* 50 könyvéből pedig szorosan véve csak kettő – a teljes terjedelemtől mintegy 7 %-át kitevő 47. és a 48. *liber* – tartalmaz büntetőjogi tárgyú fragmentumokat. Vö. Molnár I.: Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek... 168. o.

⁶⁷ Zlinszky J.: i. m. 154. o.: „A modern büntetőjog megértéséhez nem oktalán dolog a történeti gyökereket a római büntetőjogban éppúgy általánosan vizsgálni, mint amennyire érdemes ezt a civiljogban tenni.”

⁶⁸ Amint arra Iavolenus is felhívja a figyelmet, nem veszélytelen vállalkozás a jogban fogalom-meghatározásokat kidolgozni, mivel a való életben előforduló esetek sokféleségével szemben ezek az elvont definíciók könnyen csődöt mondhatnak. Egy ellenpélda ugyanis bármelyik érvényét könnyen leonthatja. Ld. Iavolenus D. 50, 17, 202 (*libro 11 epistularum*): *Omnis definitio in iure civili periculosa est; parum est enim, ut non subverti potest.*

⁶⁹ A római jog alapvetően esetjogi, kazuisztikus jellegén nem változtat az sem, hogy a jogtudósok már a köztársaság korától számos ún. regulát fogalmaztak meg eseti döntéseik általánosításaként. E jogi vezérelveknél ugyanis mindössze annyiban van érvényük, amennyiben helyesen foglalják össze az alapul szolgáló kazuisztikát.

Bár forrásszövegeinkből éppen ezért jellemzően hiányoznak a jogi tényállások jelölésére szolgáló elvont fogalmak, pontos distinkciók, talán mégsem tekinthető öncélúnak az a szándék, hogy e töredékeket kazuisztikus illusztrációként felhasználva mutassuk be az antik juristák büntetőjogi gondolkodásmódját, sőt, a megállapításaikat absztrahálva – akár a modern büntetőjog-dogmatika alapfogalmaival összevetve – jussunk el olyan általános elméleti következtetésekre, melyek segítségével átfogóan és szisztematikusan tárható fel a római büntetőjog „általános része”.

Ahogy a remekjogász fogalmaz: Paulus D. 50, 17, 1 (*libro 16 ad Plautium*): *Non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est, regula fiat.*

Környei Mátyás
joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz civilisztika tagozatának tagja

A Nagy Falon túli innováció: a kínai szabadalom

Bevezetés

A Kínai Népköztársaságban (a továbbiakban: Kína) 1984-ben fogadták el az első átfogó szabadalmi törvényt, amely 1985. április 1-én lépett⁷⁰ hatályba. Idén tehát, ezen törvény hatálybalépésének harmincadik évfordulójának alkalmából – valamint az Európai Unióval történő több mint 10 éves együttműködés okán - is, érdemes röviden áttekintetni a kínai szabadalmi rendszert, a szabadalmaztatási eljárás sajátosságait, valamint a törvénynek a nemzetközi kutatás fejlesztési tevékenységi stratégiákra gyakorolt hatásait, a kínai szabadalmi rendszer elhelyezkedését a nemzetközi viszonylatban.

A kínai szabadalmi törvény Kína 1978-ban meghirdetett „nyitott ajtók” programjának részeként került elfogadásra és egészen új dimenziókat nyitott meg, nem csak a térségben, de az egész világra kiterjedő hálózatokkal rendelkező multinacionális vállalatok tekintetében is. A program és természetesen a törvény elfogadása után is, folyamatos gazdasági fejlődés volt tapasztalható, hiszen az lehetőséget kínált a külföldi – főként kutatás-fejlesztési - befektetéseknek az országba irányításában. A 90-es éveket követően Kína világelsővé vált a közvetlen külföldi befektetések arányának növekedését illetően. Ezen időszakban a közvetlen külföldi befektetések 49.6%-al, a kutatási projektek aránya 20%-al növekedett. E folyamat

⁷⁰ 8 N. Y L. Sch. J. Int'l & Comp. L. 451 (1986-1987) Patent Law in the People's Republic of China: A Primer

következtében 1996 és 2006 között a bejegyzett védjegyek száma tizenötszörösére nőtt. A Kínában történő kutatás-fejlesztési tevékenységbe elsősorban világ legtöbb multinacionális vállalatával rendelkező két állam, illetve ezen államokból kiinduló multinacionális vállalatok, USA és Japán fektetnek, mögöttük azonban az Európai Unió áll.⁷¹

A kínai szabadalmaztatási rendszer kiemelt szerepet játszik mind a világgazdaságban, mind pedig a magyar gazdasági szereplők életében. A világgazdaságban elfoglalt pozíciója indokolható a kutatás-fejlesztési tevékenység viszonylagosan alacsony ára miatt. Itt ugyanis a kutatói munkát többszörösen alacsonyabb költségvetésből is finanszírozhatják az egyes vállalkozások. A magyar viszonylatban betöltött szerepe is egyértelműnek mutatkozik, ha rávilágítunk arra, hogy egyrészt a magyar vállalkozásoknak nemzetközi szinten történő versenyképesebbé tételének feltétele lehet a kutatás-fejlesztési tevékenységnek, a cash-flow optimalizáció érdekében történő, nemzetközi példák szerinti kiszervezése, másrészt pedig a jelenlegi gazdasági-külföldi kapcsolatok alakulására.

A szabadalom helye a kínai szellemi tulajdonjog rendszerében

Kínában a szellemi tulajdonjogok védelme alapvetően három jogintézményen keresztül valósul meg. Ezek a szabadalom, a védjegy, valamint a szerzői jog. Ezen felül a rendszer részét képezi még a tisztességtelen verseny tilalmáról szóló törvény, valamint a szerződésekről szóló törvény 18. fejezetének 3. szakasza, mely a technológiai vívmányok adás-vételét szabályozza. A klasszikus ipari jogok védelmére a szabadalom és a védjegy kínálnak megoldást, valamint a tisztességtelen verseny tilalmáról szóló törvény melynek 5.§-a tiltja védjeggyel való visszaélést, a 10.§-a pedig az üzleti titoksértés. Nincs külön mintaoltalmi szabályozás, a használati minta és a formatervezési minta ugyanis a szabadalmon keresztül nyer védelmet. Egy típusú mintaoltalmi szabályozás azonban mégis külön került szabályozásra és ez a topográfiai minta. A topográfiai minta is szabadalmon keresztül kap védelmet, azonban ennek a szabályai külön törvényben meghatározottak. Megfigyelhetjük, hogy Kínában az iparjogvédelem két alrendszerre osztható. Az egyik a gazdasági tevékenység alapját szolgáló és a gazdasági előnyt biztosító információk védelme. Ez valósul meg a szabadalmon, annak egyes típusain, a technológiai transzfert szerződés szabályozásán, valamint az üzleti titok versenyjogi védelmén

⁷¹ Simon Liu – Naohiro Shichijc – Zasnori Baba: Location Strategy of Japanese and U.S. Multinationals on R&D Activities in China: Evidence from patent data. 8th Global Conference on Business and Economics, Florence, Italy; 18-19 October 2008

keresztül. A másik pedig a kereskedelmi, üzleti életben fennálló identitás védelmét biztosító védjegy szabályozás. Kínában nem szabályozott külön az eredet-megjelölés. Megfigyelhető, hogy a kínai rendszerben a klasszikus hatósági jellegű szellemi tulajdonjogi szabályozáson kívül, a szerződési jogban külön szabályozott kérdés a technológiai transzfer. Persze ez annak is lehet a következménye, hogy Kína még mindig szocialista állam, így a magánjog is mint olyan inkább közjogi jelleget ölt, így nem idegen egy ilyen erősen szabályozott, a szerződési szabadságot messzemenőig korlátozó szerződés típus beiktatása a magánjogi viszonyok közé. A technológiai transzfer szerződés alapján lehet szabadalmakat, szabadalommal kapcsolatos jogokat átruházni.

I. A szabadalmak alapvető szabályai

Alapvetően Kínában a szabadalomnak három tárgya van. Ezek a találmány, a használati minta, illetve a formatervezési minta. A szabadalmak tárgyainak fogalmi meghatározását illetve elhatárolását a kínai szabadalmi törvény 2. §-a teszi meg. E szerint találmány minden új, technikai megoldás, amely egy termék, folyamat vagy az előbbiek tökéletesítésére irányul, valamint iparilag alkalmazható. Hasonlóan a magyar szabályozáshoz az újdonság itt is akkor áll fent, ha a találmány nem tartozik a technika bejelentéskori állásához és a találmányra vonatkozóan nem nyújtottak be korábban bejegyzés iránti kérelmet. A technikai állásához tartozást egy külön testület vizsgálja, amely vizsgálat során a lehető legszélesebben elérhető műszaki ismeretekre vonatkozó információkat veszi figyelembe az innovatív jelleg megállapításánál. Ehhez adott esetben a testület felkéri az adott műszaki terület szakértőit, egyetemeket stb. az innovációs jelleg megállapítása érdekében. Használati minta minden olyan új, technikai megoldás, amely egy termék szerkezetére, alakjára, elrendezésére, ezek kombinációjára vonatkozik és iparilag alkalmazható. A formatervezési minta, a termék eredeti jellegének megváltoztatása nélküli, új forma, minta, szín vagy ezek kombinációja, amely magas esztétikai értéket képvisel és iparilag alkalmazható. E körben érdekes, hogy a törvény külön megköveteli, hogy a formatervezési minta esztétikai értéket képviseljen, mégpedig magas esztétikai értéket, de az, hogy mi minősül ilyen értéknek már nem határozza meg, de még azokat a szempontokat sem, amelyek alapján a hatóság ezt megállapíthatja. Formatervezési minta

esetén, tehát – a törvény alapján - a hatóság esztétikai érzékére van bízva, hogy az adott kérelem pozitív elbírálásban részesülhet-e. A három iparjogvédelmi tárgy között az elhatárolást úgy tehetjük meg, hogy a találmányi szabadalom vonatkozik az új technikai vívmányokra, a használati minatohtalom a meglévő technikai vívmányok iprailag alkalmazható új módon való elrendezésére, a formatervezési minta pedig az iprilag is alkalmazható új design kialakítására. A törvény 22. §-ban meghatározza a szabadalmaztathatóság konjunktív alapfeltételeit is melyek, az újdonság, a feltalálói tevékenység (a törvény szóhasználatában kreativitás), valamint az alkalmazhatóság. A formatervezési mintára vonatkozóan ezek – a 23. § alapján – az újdonság illetve az egyéni jelleg. A szabadalmi igény benyújtását megeleőző hat hónapon belül nem veszíti el az újdonság tulajdonságát az a találmány, amelyet olyan nemzetközi bemutatón mutatnak be, amelyet a kínai kormány szponzorál vagy elismer, első alkalommal publikált akadémiai vagy technológia konferencián, vagy a találmány a kérelmező hozzájárulása nélkül került nyilvánosságra. Ez abból a szempontból érdekes, hogy Kína tagja a Patent Cooperation Treaty-nek (a továbbiakban: PCT) és kérdéses, hogy ez a rendelkezés mennyire egyeztethető össze a szerződésben vállalt kötelezettségekkel.

A szabadalmak érvényességi ideje, találmányok estében 20 év, használati minta és formatervezési minta esetén pedig 10 év, mely határidőket a szabadalmi igény bejelentésétől számítják. A törvény 5. §-a és 25. §-a határozza meg a szabadalmak köréből kizárt tárgyakat, mely alapján nem lehet szabadalmi igényt bejelenteni a következőkre vonatkozóan: a jogba vagy a társadalmi erkölcsbe ütköző, vagy a közösségi érdekekkel ellentétes találmány, tudományos felfedezések, szellemi tevékenységre, pszichológiai folyamatokra vonatkozó szabályszerűségekt és módszerek, betegségek diagnosztizálására vagy kezelésére vonatkozó módszerek, állat-és növényfajták, nukleáris átalakítás útján nyert anyagok. Külön érdekes, hogy új állat- és növényfajtát tehát nem lehet szabadalmaztatni, így ezeknek az ismereteknek a védelme nem a konkrét iparjogvédelmi szabályozáson keresztül valósulhat meg, hanem a versenyjogban szabályozott üzleti titokvédelmen keresztül. Hiába ugyanis a szabadalmi oltalom hiánya, amennyiben az előzőek alapjául szolgáló információk nem közzétettek úgy azok üzleti titoknak minősülnek és jogosulatlan megszerzés illetve felhasználás esetén a törvényi védelem biztosított. Ez a védelmi szint nyilvánvalóan alacsonyabb egy mintaoltalom védelmi szintjénél, de azért mégsem válnak „szabad prédává” ezen ismeretek a konkrét iparjogvédelmi oltalom hiányában sem.

A szabadalom iránti igényre vonatkozó kérelmeket 2 példányban kell beadni, mely dokumentum csomag tartalmazza magát a kérelmet, a szabadalom tárgyi specifikációját és egy

absztraktot. Ezen felül a kérelem beadásával egyidejűleg meg kell fizetni az eljárási költséget. A kérelmet kínai nyelven kell benyújtani. Külföldi személyeknek lehetőségük van angol nyelven is benyújtani a kérelmet a PCT alapján. Azonban, az utóbbi esetben is, utólag be kell nyújtani a dokumentumokat kínai nyelven. Hiteles fordításra van szükség és a kínai nyelvű dokumentumok benyújtására nyitva álló határidő az elsőbbség időpontjától számított 20 hónap. A kérelem beadását követően a SIPO megvizsgálja a kérelem alaki érvényességi követelményeknek való megfelelését. Amennyiben mindent rendben talál és befogadja a kérelmet, úgy a kérelem tárgyára vonatkozó dokumentumokat megküldi a technológiai központba, ahol a műszaki szakemberekből álló gárda megvizsgálja a találmány vagy a használati minta technológiai újszerűségét, illetve teszteli az ipari alkalmazhatóságot. Ezen felül ebben a fázisban ez a testület vizsgálja azt is, hogy a találmány vagy a használati minta feltalálói lépésen alapul-e. A törvény szóhasználatában: olyan kreatív folyamat eredménye-e, amely megalapozza a termék találmánnyá minősítését. Amennyiben a kérelem ezeken a teszteken is átmegy, úgy visszakerül a hivatal illetékes ügyintéző szervéhez, amely megvizsgálja, hogy a kérelem nem ütközik-e egy már bejegyzett szabadalomba, vagy nem-e adtak már be korábbi elsőbbségi időponttal egy kérelmet a szabadalom tárgyára. Végül, sikeres procedúra esetén a hivatal bejegyzi a szabadalmat.

A szabadalom fenntartási díját a hatóság egyedileg állapítja meg az adott kérelemhez kapcsolódóan. A fenntartási díjat évente kell előre megfizetni. Amennyiben a szabadalom védelmi ideje lejár, az megújítható.

A törvény ismeri a munkavállalói találmány, az önálló találmány és a közös találmány intézményeit is. Munkavállalói találmányról beszélünk, ha a munkavállaló munkaköri leírásában, munkavállalói kötelezettségei között szerepel a találmányok létrehozására irányuló tevékenység, vagy a feltalálói tevékenységét főként a munkáltatója által biztosított anyagok és technikai feltételek által végzi. Ebben az esetben a szabadalomhoz való jog a munkáltatót illeti, azonban a munkavállalót a feltalálói tevékenységére tekintettel a munkáltatónak megfelelő díjazásban kell részesítenie. Ez alapján tehát, ha egy munkavállalónak nem munkaköri leírása ugyan a kutatás-fejlesztési tevékenység vagy az abban való részvétel, de a munkáltató által biztosított helyen (pl.: irodaházban, laborban stb.), a munkáltató által biztosított körülmények és eszközök (pl.: labor felszerelések) felhasználásával hoz létre valamilyen innovációt, akkor ez esetben a munkáltató lesz magának a szabadalomnak a jogosultja, viszont, hogy ne álljon fenn esetlegesen a jogalap nélküli gazdagodás sem és megfelelő kompenzációban részesüljön a munkavállaló, a munkáltatónak a feltalálót megfelelő díjazásban kell részesítenie. Ebben az

esetben is azonban a feltaláló munkavállalónak megmaradnak a találmányhoz fűződő személyi jogai. Tehát joga van ahhoz, hogy a nevét a szabadalomban, mint feltalálót feltüntessék. Előfordulhat azonban olyan eset is, amikor a munkavállaló egy a munkáltatója tulajdonában lévő szabadalom alapján, azt továbbfejlesztve hoz létre egy találmányt. Ez esetben elsősorban jogosulatlan szabadalom felhasználásról beszélhetünk, de a munkáltató azon az alapon is megtámadhatja, illetve a hivatal azon az alapon is elutasíthatja a kínai szabályok szerint az esetleges szabadalom bejegyzés iránti igényt, hogy a szabadalom nem alapul megfelelő kreativitást is magában foglaló feltalálói lépésen.

A szabadalomhoz kapcsolódó vagyoni jogok átruházhatóak. Az átruházásra vonatkozó alapvető szabályokat a szabadalmi törvény, de az átruházás alapjául szolgáló technológiai transzfer-szerződésre vonatkozó részletszabályokat már a szerződésekről szóló törvény tartalmazza. Nem csupán maga a szabadalom, de a szabadalom benyújtásához fűződő igény, tehát a kérelmezési jog is átruházható. Az állami vállalatok illetve szervek által bejegyeztetett szabadalmak átruházásának módját az adott ágazati jogforrások szabályozzák. Ezen felül a kínai állampolgárok illetve vállalatok szabadalmi csupán állami engedéllyel ruházhatóak át külföldi magánszemélyekre.

A szabadalomhoz fűződő vagyoni jogok átruházásának alapjául szolgáló technológiai transzfer-szerződés alanyai a szabadalmi törvény alapján, a szabadalom jogosultja mint eladó, valamint a vevő. Ez a szerződés tehát egy speciális típusa az adásvételi szerződésnek. A szerződés tárgya, tehát az áru, lehet maga a szabadalom, a szabadalom bejegyeztetésére vonatkozó igény, know-how, illetve a szabadalom hasznosítására vonatkozó licence szerződések. Technológia transzfer-szerződés keretében lehet tehát a szabadalom felhasználására vonatkozó licence-t további allicence-be adni. Ebben az esetben azonban a szerződés a szabadalom tulajdonosának jóváhagyásától is függ, amennyiben az eredeti licence szerződésben a felek nem kötötték ki, hogy a licence, további allicence-be adható. Erről ugyanis a feleknek írásban meg kell állapodniuk. A szerződésben a felek megállapodhatnak, hogy a szerződés tárgyának tekintetében nem korlátozzák a technológia versenyt illetve fejlődést. Praktikusan ez annyit tesz, hogy a szerződés ezen kikötése alapján az eladó a szabadalom tárgya tekintetében nincs korlátozva annak továbbfejlesztésében és esetleg a továbbfejlesztett produktum hasznosításában, az alapján új szabadalom bejegyeztetésében. Megfordítva tehát ez alapján, ha a felek nem állapodnak ebben a kérdésben, akkor a törvény maga épít be egy versenykorlátozó rendelkezést, mely alapján sem az eladó, sem a vevő nem tehet semmi olyat, amivel a jelenleg fennálló szabadalmi helyzet alapján versenyelőnyhöz jutna. Ezzel tehát maga

a törvény is egyfajta speciális korlátot emel az innováció útjába. E rendelkezés egyébiránt a szabadalom tulajdonosát hivatott védeni és az a tartalma, hogy a licence-be vevő ne használhassa arra a szabadalmat, hogy az alapján hoz létre egy új technológiát, amellyel „kiüti” az eredeti szabadalom tulajdonosát a versenyből. A másik kontextus szerint pedig a fenti rendelkezés védi az új tulajdonost is, hiszen korlátozza az eladót, hogy a szabadalom eladása után azt mégis felhasználja esetlegesen egy új szabadalmaztatható találmány alapjául. De erről a szerződésben külön meg kell állapodni. A szabadalom hasznosítására vonatkozó licence szerződés csak a szabadalom érvényességi idejére, valamint ideje alatt köthető. Amint a szabadalom érvénytelenné válik, úgy a továbbiakban a szabadalmasnak nincs joga a hasznosítási jog átengedésére, illetve – pl.: a szabadalom érvénytelenné nyilvánítása esetén – a hatályos szerződések hatálytalanná válnak. Itt tehát egy törvényi megszüntetési ok kerül a szerződésbe, így minden ilyen szerződés kvázi határozott időre kötött szerződés, amely okán a felmondással kapcsolatban is vannak következményei. A szabadalom átadója a szabadalom tárgyáért jog- és kellékszavatossággal tartozik, mely alapján helyt áll azért, hogy a szabadalom tárgyán nincs olyan jog, amely korlátozná annak hasznosíthatóságát, valamint azért, hogy a szabadalom tárgya ténylegesen hasznosítható, és a szerződésben foglalt célok elérésére alkalmas. Ez különösen érdekes, amikor a szabadalom bejegyeztetése iránti igény lesz a szerződés tárgya, hiszen ebben az esetben az eladónak szavatolnia kellene egy olyan teljesítményéért az „árúnak”, amelyet még ő sem ismer. Ez alapján tehát a szabadalom bejegyeztetése iránti igénynek mint árúnak, nyújtania kellene azt a teljesítményt, hogy be is fogják jegyezni, de ez még elbukhat azon, hogy a technológiai központban a találmányt nem találják újnak vagy feltalálói lépésen alapulónak. Nem tiszta, hogy amennyiben ez az eset bekövetkezne, milyen felelősséggel tartozik az eladó, illetve felelős-e egyáltalán és hogyan kell rendezni a gyakorlatilag szolgáltatás nélkül maradt vételárat, illetve milyen viszonyba kerülnek a felek például az üzleti titokra vonatkozó szabályok vonatkozásában vagy csupán, hogy milyen módon lehet rendezni azt, ha egy így kútba esett szerződés alapján a vevő később a szerződés tárgyát (tehát az egyébként szabadalomként nem bejegyeztethető produktumot) felhasználja egy már bejegyeztethető szabadalom alapjául. A szerződés alapján a vevőt titoktartási kötelezettség is terheli az eladó által nem közzétett – de a szerződés teljesítése során a vevő által megismert - információk tekintetében. Licence szerződés esetén a licence-be vevő, a licence-be adó engedélye, vagy a szerződés ilyen rendelkezése hiányában nem jogosult a szabadalom hasznosítására vonatkozó jogot allicence-be adni. Amennyiben a hasznosítás

mások jogát sérti, az eladót terheli a jogi felelősség, kivéve, ha a felek a szerződésükben másképp nem állapodtak meg.

A szabadalomhoz fűződő személyi jogok körében a feltaláló jogosult arra, hogy a szabadalmi dokumentumokon feltüntessék a nevét, mint feltaláló.

Külföldi magánszemély szabadalmi igényére vonatkozó kérelmét – amennyiben nincs bejegyzett székhelye Kínában – vagy a Kína és az adott anyaország között fennálló kétoldalú egyezmény, vagy olyan nemzetközi szerződés, melyben Kína is és az anyaország is részt vesz, vagy a nemzetközi jog alapján fennálló reciprocitás elve alapján kell elbírálni. Az ilyen személyeknek, a szabadalom iránti kérelem benyújtásával meg kell bízniuk egy Kínában székhellyel rendelkező szabadalmi ügynökséget. A külföldi magánszemélyek részére a fenti egyezmények illetve szerződések alapján nyitva áll az elsőbbség intézménye. A találmány és a használati mintaoltalom esetében a külföldön tizenkét hónappal a Kínában benyújtott szabadalmi kérelem előtt benyújtott kérelemre vonatkozik az elsőbbség. A formatervezési minta esetén ugyanez az időtartam hat hónap.

II. A szellemi tulajdonjog nemzeti hivatala (SIPO)

Kínában a szabadalmi igényekkel illetve a szabadalmakkal kapcsolatos feladatokat a kínai szellemi tulajdonjog nemzeti hivatala, valamint a szabadalmi ügynökségek végzik. A szabadalmakkal kapcsolatos eljárásokban a State Intellectual Property Office of the P.R.C. rendelkezik hatáskörrel (a továbbiakban: SIPO).

A SIPO felügyeleti szerve az Állami Tanács. A szervezet feladatai között van a nemzeti iparjogvédelem megszervezése és koordinálása, az iparjogvédelmi rendszer továbbfejlesztése, az egyes közigazgatási és állami szervek közötti iparjogvédelmi végrehajtási feladatok érdekében történő kollaboráció erősítése, az iparjogvédelmi jogalkotás előkészítése és menedzselése, valamint a nemzeti iparjogvédelmi stratégia kidolgozása. Ezen felül iránymutatásokat dolgoz ki a helyi szervezetek számára az iparjogvédelmi stratégiára, adminisztratív feladatokra illetve az iparjogvédelmi viták rendezésére vonatkozóan. A SIPO dolgozza ki a nemzetközi iparjogvédelmi stratégiát, ennek érdekében fejleszti a nemzetközi kapcsolatokat, tárgyalásokat folytat, folyamatosan vizsgálja a nemzetközi trendeket. A hivatal végzi az iparjogvédelemmel kapcsolatos közzétételi tevékenységet is.

A hivatalnak hét szervezeti egysége van. A központi hivatal végzi az adminisztrációs tevékenységet, valamint az állami szervekkel való kapcsolattartásért felel. A jogi osztály feladata végzi a jogalkotási feladatok előkészítését, a jogszabálytervezetek megírását, a nemzetközi szerződések előkészítését, jogalkotási javaslatokat tesz illetve fejlesztési politikát dolgoz ki. A védelmi és koordinációs osztály felelőssége az iparjogvédelem nemzeti szintű megszervezése, valamint e szerv végzi a végrehajtási feladatokat, továbbá a nemzeti iparjogvédelmi stratégia implementálása. A nemzetközi kapcsolatok osztálya végzi a nemzetközi kapcsolatok fejlesztését, a nemzetközi iparjogvédelmi stratégia kidolgozását és menedzsmentjét, fenntartja a nemzetközi kapcsolatokat, valamint külön foglalkozik a Hong Kong, Macao és Taiwan államokkal kapcsolatos iparjogvédelmi ügyeket. A szabadalmi ügyek adminisztrációs hivatal végzi az iparjogvédelmi szabályok és stratégiák implementációját, meghatározza technológiai sztemderdeket, felügyeleti szerve a helyi szerveknek, valamint ellátja a szabadalmi vitákkal illetve a hamisítványokkal és utánzatokkal kapcsolatos vitákat, tovább mediációs tevékenységet is végez. A tervezési és fejlesztési osztály végzi a nemzeti iparjogvédelmi stratégia megvalósulásáról szóló kutatásokat, a nemzeti stratégia kidolgozását, a pénzügyi ügyek felelős szerve, valamint elvégzi az iparjogvédelemmel kapcsolatos közszolgáltatásokat. A humán osztály pedig a klasszikus foglalkoztatási feladatokat és azzal kapcsolatos adminisztrációt végzi.

A szabadalmi rendszer jelenlegi helyzete

A kínai szabadalmi rendszer, a felvázoltak alapján, valamint a statisztikai adatok alapján is igencsak hatékonynak tűnik. ⁷²Érdemes azonban a kínai iparjogvédelmi politikát, valamint annak effektivitását, eredményességét mélyebb elemzés által értékelni.

A kínai szabadalmakkal kapcsolatban néhány problémára rávilágítanak az OECD szabadalmi indexében található alacsony értékelések, melynek egyik oka lehet például a bejegyzett szabadalmak viszonylagosan rövid élettartama.

A kínai kormány intézkedéseiből kitűnik a szabadalmaztatási szabályozás valódi stratégiai célja. A szabályozás rejtett célja a szabadalmak mennyiségének növelése, figyelmen

⁷² 1996-2013-ig a szabadalom bejegyzés iránti kérelmek száma nagyjából ötvenezerről, körül-belül hétszázötvenezerre nőtt.

kívül hagyva azok minőségét. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a minőségi követelményekről végleg lemond a szabályozás, de elsősorban a mennyiség növelése olyannyira elsődleges cél, hogy ennek érdekében a szabályozás alapján a hatóság akár figyelmen kívül is hagyhatja a minőségi követelményeket, amelyek közül az igazán „szigorú”, a potenciálisan tényleges minőségi javulást eredményező előírások, a szabályozásban csupán generál klauzula formájában, pusztán alapelvi szinten jelennek meg, vagy még alapelvi szinten sem, hanem kormány vagy a hivatal által meghatározott stratégia céltételezések. Az egyes jelentésekből egyébként kitűnik, hogy a kormány tart a szabadalmak alacsony minőségéből eredő problémáktól és napjainkban már, ha ugyan óvatosan (akár megfontoltan) is, de előkészíti illetve az óvatosabb lépéseket meg is teszi a minőségi követelmények kikényszeríthetősége, valamint a szabadalmak minőségének javítása érdekében.

Mindettől függetlenül a Kína gazdaságában végbemenő innováció mindenképpen figyelemre méltó, továbbá ezen innováció fejlődési görbéje is előre vetíti azt, hogy Kína a világ első számú innovációs központja lehet. Azonban mind a média mind pedig az egyes vállalatok által e jelenlegi innováció szintje túlértékeltnek tűnhet, különösen annak tükrében, hogy néhány innovációs képességeket, illetve szintet mérő összehasonlító rangsorok alapján – mint amilyen például a CASTED – 2013-ban legalább húsz ország előzte meg Kínát az innovációs képességek terén.

A jelenlegi szabadalmi politikával az egyik legnagyobb probléma, hogy a stratégiák végrehajtása keretében tett intézkedések nem az egészséges és minőségi innovációt támogatják. A jelenlegi iparjogvédelmi politikai célok és az innováció között nem lehet egyenlőség jelet tenni. Ha megvizsgáljuk a 2009-ben publikált 2009 és 2013 közötti időszakra vonatkozó célokat, valamint a 2011-ben közzétett 2015-ig megvalósítandó célokat tartalmazó terveket, láthatjuk, hogy az elsődleges cél, még mindig a szabadalmak számának növelése. A 2009-es stratégiában szinte csak a szabadalmaztatási kérelmek számának növelése volt a cél, mind a hazai, mind a külföldi személyek tekintetében, valamint célként volt meghatározva, hogy éves szinten 15%-al több kérelmet bíráljon el pozitívan a hatóság. A 2011-es stratégia már konkrétabb célokat is megfogalmaz és központosabb szerepet szán a találmányok szabadalmaztatásának. Ez alapján a 2015-re elérendő célok között, egyebek mellett szerepel, hogy hat találmányi szabadalom jusson minden tízezer személyre, a high-tech parkokban dolgozó munkavállalók számára megadott szabadalmak száma érje el a százat, 400 szabadalom jusson minden 10 milliárd RMB GDP-re, PCT alapján történő nemzetközi szabadalmaztatási kérelmek száma érje el az ezret, valamint a 2011-es évhez képest duplázzák meg a számát az

élő szabadalmaknak, valamint a találmányi szabadalmaknak. Ezen felül azonban, e stratégiában már megjelent egy olyan, műszaki szakemberekből testület felállítás iránti igény, amely ellenőrizheti a kérelmek tárgyául szolgáló találmány vagy használati minta technikai újdonságát, ipari alkalmazhatóságát, valamint az innovatív jellegét. Ezen testület egyébiránt már működik.

Vannak azonban olyan intézkedések, amelyek ténylegesen szolgálják az innovációs célokat. Ilyen, hogy bizonyos esetekben az állam átvállalja a szabadalmaztatás költségeit és akár az ügyvédi díjat is, illetve a legtöbb reform kifejezetten a találmányi és a megadott szabadalmakra vonatkozik. Különösen üdvöztetőleg hatnak azok a törekvések, hogy Kína próbálja megszilárdítani az Unió és egyéb külkapcsolatait az iparjogvédelem terén. Ez alapján Kína már 10 éve együttműködik az EU-val, melynek keretében például Kína szemináriumokat, workshop-okat szervez az Unióban a kínai szabadalmaztatási rendszerről, az Unió pedig egyrészt támogatja a Kínából az Belső Piaci Harmonizációs Hivatal felé érkező kérelmeket, másrészt pedig tanácsot ad, támogatja és segíti a kínai iparjogvédelmi szabályozás fejlesztését. Ezen felül Kínában létezik egy úgynevezett High and New Technology Enterprise scheme (HNTE), mely azt a célt szolgálja, hogy könnyebben jusson egy-egy vállalkozás szabadalomhoz, például adóterheket csökkentő intézkedések keretében.

Problémát jelent azonban, és nem támogatja a tényleges innovációt a technológiai importra illetve exportra vonatkozó szabályozás hiányossága. Nem tisztán elhatároltak ugyanis a tilalmak és a korlátozások közötti elhatárolások. Valamint az import-export szabályozás nem mutat kellő rugalmasságot. Viszonylagosan, de gátolja az innovációt az is, hogy az iparjogvédelemhez Kínában nem igazán kapcsolódik versenyjogi szabályozás, melynek következtében nincsenek a piaci működést kiegyensúlyozó intézkedések és könnyen alakulhat ki monopolhelyzet az egyes területeken. Ezen felül érdekes, hogy néhány innovációs terület eleve kizárt a szabadalmak köréből. Ilyen például a mezőgazdasági és állattenyésztési ipar területe, hiszen amit Magyarországon és az EU-ban növény illetve állattenyésztési mintaként ismerünk, az Kínában kizárt a szabadalmaztatható tárgyak köréből.

A jelenlegi fejlesztési irány keretében a hivatal konzultációt folytat az iparágak szereplőivel, workshop-okat tart a – például a használati mintaoltalom – rendszert érintően felmerülő módosításoknak az eljárási illetve az anyagi jogi vonatkozásairól, csakúgy mint a gazdasági vonatkozásokról. Az üzleti titoknak, illetve annak védelmében is fejlesztési törekvések vannak. Ezen felül, ami kifejezetten lényeges, hogy akadémia konzultációk, workshop-ok indultak a szabadalmak minőségének fejlesztésére vonatkozóan.

Immár kicsit több mint tíz éve az Unió együttműködik Kínával a Kínai és Európai innováció elősegítése érdekében. Ennek keretében több közös programot hajtottak és hajtanak végre a felek. Az IPR1-es (1999-2004) program keretében még csupán a szabályozás fejlesztésére koncentráltak. Az IPR2-es program a végrehajtásra fektette a hangsúlyt (2007-2011). A legutóbbi, jelenleg is folyamatban lévő közös program az IP KEY (Intellectual Property: A Key to Sustainable Competitiveness) pedig előtérbe helyezi ismét a szabályozást illetve a végrehajtást annak érdekében, hogy átláthatóbbá, igazságosabbá és hatékonyabbá tegye Kína szellemi tulajdonjogi és innovációs rendszerét. Ennek keretében 2014 és 2016 között évente több mint 30 eseményt vagy tevékenységet hajtanak végre, összesen 7.5 millió eurós forrásból, valamint szakértői csoport áll fel Alicante-ban és Pekingben.

A zárszó előtt röviden szót kell ejteni a szabályozás illetve a végrehajtás fejlesztésének kiemelt fontosságáról. A jelenlegi helyzetben ugyanis Kína elveszített néhány nagyobb befektetőt is, pont az iparjogvédelemben tapasztalható bizonytalan helyzet miatt. Gondolhatunk e körben a napjainkban zajló azon jelenségre, hogy Kína több amerikai befektetést és gyártási tevékenységet is elveszített ezen okból. Ahhoz, hogy a helyzet konszolidálódjon, mindenképpen tisztázni kell az egyes bizonytalan helyzeteket eredményező szabályozási helyzeteket és be kell tölteni az ilyen helyzetet generáló réseket.

Végkövetkeztetésként levonható, hogy a kínai szabadalmi rendszer folyamatos fejlesztésben van jelenleg is, annak érdekében, hogy a megfelelő gazdasági és társadalmi haszonnal járhasson. Azonban a szabályozásban és a politikában is vannak még olyan elemek, amelyek ugyan a szabadalmi rendszer fejlesztését tűzik ki célul, de a mennyiségre koncentrálnak, a minőség rovására. Ez végső soron az innováció ellen hat és adott esetben hamis képet adhat az aktuális helyzetről. A fejlesztés a fejlődés leghatékonyabbnak tűnő iránya a szellemi tulajdonjoggal kapcsolatban a külkapcsolatokon keresztül történő fejlesztés. Értve ez alatt a nemzetközi együttműködést és a nemzetközi szinten történő tapasztalatcserét, kommunikációt. Mind az Unióban mind pedig Kínában a fennálló kooperáció erősítheti egyrészt Kína innovációs képességét, másrészt szélesebb körben és biztonságosabb befektetési, üzleti lehetőségeket kínálhat az Unió vállalkozásainak.

Források:

8 N. Y L. Sch. J. Int'l & Comp. L. 451 (1986-1987) Patent Law in the People's Republic of China: A Primer

Simon Liu – Naohiro Shichijc – Zasunori Baba: Location Strategy of Japanese and U.S. Multinationals on R&D Activities in China: Evidence from patent data. 8th Global Conference on Business and Economics, Florence, Italy; 18-19 October 2008

Jiangsu International IP Forum: Improving patent quality and innovation in China, November 29th 2013, Jiangsu University, China

Patent Law of People of Republic of China

Implenetation Rules of Patent Law of People of Republic of China

Regulations on Implenetation Rules of Patent Law of People of Republic of China
Contract Law of People of Republic of China

Law Against Unfair Competition of People of Republic of China

Copyright Law of People of Republic of China

Szabó E. Szimonetta
joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSz bünygyi tagozatának tagja

Nemzetközi terrorizmus és az „ellenség-büntetőjog”

I. Bevezetés

Tanulmányom központi témájaként a Magyarországon kevésbé ismert, ugyanakkor véleményem szerint jelentős figyelmet igénylő „ellenség-büntetőjogot” választottam, mert az szorosan kapcsolódik a konferencia központi témájához, a nemzetközi terrorizmushoz. Ennek ellenére elengedhetetlennek tartom a választott tárgykör kifejtése előtt, hogy a nemzetközi terrorizmusról ismertessek néhány gondolatot, így világos legyen, hogy az „ellenség-büntetőjog” miért kötődik szorosan a kérdéskörhöz.

II. A nemzetközi terrorizmus

Póczik Szilveszter szerint: „A nemzetközi terrorizmus fogalma historikus és szociológiai értelemben üres fogalom, amely tartalmi és formai összetevőiket tekintve eltérő csoportok, mozgalmak, politikai entitások és nemzetközi jogi szubjektumok formális békehelyzetben polgári, illetve katonai célpontok ellen irányuló széles értelemben vett politikai célokat szolgáló, konspiratív, illegális fegyveres tevékenységét öleli fel.”¹ Vitathatatlan e barokkos körmondat után, hogy a fogalom tisztázása, konkretizálása nehézségekbe ütközik. Annak ellenére, hogy nincs egységes, jogilag elfogadott fogalom-meghatározás, tipizáló jegyek deklarálására törekedni kell, hogy a jövőben ez megváltozhasson.

A tipizálásra – Tálás Péter szerint – kétféle módszer kínálkozik. Az első a negatív megközelítés és meghatározás, tehát mi nem jellemzi a terrorizmust, például nem köthető maga a jelenség egyetlen kultúrához sem. A másik módszer a megtörtént terrorcselekmények

¹ Póczik Szilveszter: A nemzetközi terrorizmus fontosabb összetevőiről. 1269.o.
<http://www.matud.iif.hu/05okt/12.html> (2015. 06. 12.)

jellemzői alapján történő tipizálás, például az erőszak válogatás nélküli alkalmazása.² Álláspontom szerint feltétlenül ki kell emelni, hogy a szakirodalomban szerepel régi és új típusú terrorizmus megkülönböztetése is. Előbbi jellemzői alapján hagyományos és megvalósítható célokra irányult, lokalizált hatást eredményezett, ennek megfelelően államon belül maradt és nem voltak jellemzőek az öngyilkos akciók. Míg utóbbi nem megvalósítható célokra irányul, sokszor válogatás nélküli célokra, ennek megfelelően nagy területre kiterjedő hatással operál, gyakoriak az öngyilkos merényletek, valamint dominál a nemzetközi jelleg. Emellett hangsúlyozandó, hogy az Európai Unió megkülönböztet az úgynevezett Unión belüli terrorista tevékenységeket – gondolva itt a baszk, északír, korzikai szeparatistákra, illetőleg a nemzetközi terrorizmust – utalva itt a palesztin militáns csoportokra, iszlám szélsőségesekre. Utóbbiak az új típusú terrorizmus kategóriájába is besorolhatóak.³

Magyarország – Tóth Péter tanulmánya alapján – nem tartozik a terrorizmus által fenyegetett országok közé. „Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Magyarországnak esetleg ne kellene szembenéznie számos, a terrorizmus támogatását megvalósító egyéb kihívással.”⁴ E kijelentés mögött elsősorban az ország tranzit-funkciót betöltő szerepe húzódik meg. Párhuzamba állítható a kábítószer-kereskedelemmel és az illegális dohánykereskedelemmel, amelyek vonatkozásában hazánk szintén tranzit-ország szerepét tölti be. Ennek Jónás Endre álláspontja szerint – a ’90-es évek végén – az lehet az oka, hogy „a terroriszervezetekhez kapcsolódó személyek... tudatában vannak Magyarország politikai nyitottságából eredő, liberálisnak tekinthető idegenforgalmi, idegenrendészeti és határforgalmi rendszerével, így azt kihasználva különösebb kockázat nélkül utazhatnak át, vagy rövidebb-hosszabb ideig tartózkodhatnak az országban.”⁵

Miután Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz és később a Schengeni térséghez ez a tranzit-funkció probléma talán még szélesebb körben érinti hazánkat, mint azelőtt. A Schengeni övezetben lévő tagállamok egymás közötti országhatárain az ellenőrzések feloldására került sor és ennek következtében – álláspontom szerint – a rizikófaktor is megnövekedett, mind a terrorizmus, mind az illegális kereskedelem tekintetében is. Hiszen az Egyezmény teljes jogú tagjává válást követően a részes tagállamok állampolgárai határellenőrzés nélkül, bármikor és bárhol átléphetik a schengeni belső határokat, amennyiben

² Tóth Péter: A nemzetközi terrorizmus és a szervezett bűnözés hatása a nemzetközi biztonságra és Magyarország biztonságára <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/904.pdf> (2015. 06. 12.)

³ Tóth: i. m.

⁴ Tóth: i. m. 15. o.

⁵ Jónás Endre: Terrorizmus, Magyarország. Belügyi Szemle 1999/12. sz. 92. o.

a schengeni övezet más országaiba utaznak be. A probléma vizsgálatához hozzátartozik az a tény is, hogy „a biztonság-és védelempolitika szempontjából a demokratikus országok számára évek óta a terrorizmus jelenti az egyik legnagyobb kihívást és kockázati tényezőt.”⁶ Jónás Endre tanulmányában azt is megfogalmazza, hogy hazánk terrorfenyegetettsége nagyban függ a nemzetközi, de különösen a közép-kelet-európai országokban zajló konfliktusok alakulásától.⁷ Ezek a konfliktusok eltérő indíttatásból alakultak és öltöttek erőszakos formát, rendszerint számos civil áldozatot követelnek. Míg egyes szerzők a '90-es évek végén a délszláv háború hatásait vizsgálták e nemzetközi kérdések vonatkozásában, addig napjainkban a szomszédos Ukrajnában zajló fegyveres konfliktusok – hazánkat is érintő – hosszú távú következményeire kell figyelemmel lennünk.

III. A terrorizmushoz kapcsolódó szabályozás a magyar Büntető Törvénykönyvben

A magyar Büntető Törvénykönyvben a témához kapcsolódóan három törvényi tényállás szerepel, nevezetesen a terrorcselekmény, a terrorcselekmény feljelentésének elmulasztása és a terrorizmus finanszírozása. Úgy gondolom, hogy a terrorizmus kérdésköréhez feltétlenül hozzátartozik a hazai szabályozás ismerete, ugyanakkor a tanulmányom témája nem e bűncselekménytípusok részletes bemutatása, ezért nem végeztem részletes tényálláselemzést. Mindhárom bűncselekménytípus a törvény közbiztonság elleni bűncselekmények fejezetében került szabályozásra, mindössze a terrorcselekmény bűncselekményről ismertetnék néhány gondolatot. A tényállás kapcsán kiemelendő, hogy ez a cselekmény alapesetben tíz évtől húsz évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő⁸ – ez a rendelkezés egyértelművé teszi, hogy a jogalkotó szigorú álláspontot képvisel, hiszen a legsúlyosabb szabadság-elvonási formát is lehetővé teszi. A szigorú szabályozás további bizonyítéka, hogy a tényállás a terrorcselekmény előkészületét is büntetni rendeli, mégpedig két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel.

A terrorcselekmények, a terrorizmus nemzetközi jelenléte és nemzeti szintű kezelése valamint visszaszorítása miatt felmerült a büntetőjog eszközeinek elsődleges alkalmazása, amely irány annak ultima ratio szerepével ellentétes. Ennek lényege, hogy „a lehetséges terrortámadások jelentős veszélyére hivatkozva, a feltehetően terroristává váló személyek

⁶ Jónás: i. m. 95. o.

⁷ Jónás: i. m.

⁸ Tóth Mihály – Nagy Zoltán (szerk.): Büntetőjog. Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest 2014.

cselekményeit a büntetőjog lehető leghamarabbi beavatkozásával látják elkerülhetőnek.”⁹ Ennek az elméletnek alapja a német büntetőjog tudományban gyökerezik és az „ellenség-büntetőjog” nevet viseli. Az ellenség-büntetőjog, mint lehetséges eszköz és szabályozási lehetőség a terrorizmus ellen való fellépéshez szorosan kapcsolódik, a továbbiakban ezt az elméletet fogom bemutatni.

IV. Az „ellenség-büntetőjog”

„Az ellenség-büntetőjog más szabályokat követ, mint a jogállami belső büntetőjog, és még egyáltalán nem tisztázott, hogy fogalmi szempontból jognak bizonyul-e” – ily módon fogalmazta meg Günther Jakobs az „ellenség-büntetőjog” téziseit, amelynek fogalmát már 1985-ben megalkotta.

Az ellenség-büntetőjog történeti gyökerei már az ókorban is megtalálhatóak. Platón művében olvashatunk a Prométheusz-mítoszról, amelyben Hermész Zeuszhoz fordul azért, hogy megtudja, hogyan tegye az embereket a jog és tisztességérzés részeseivé. Zeusz azt felelte: „És hirdesd ki törvényemet is, amely szerint az olyan embernek, aki képtelen a tisztességérzést magáévá tenni, meg kell halnia. Mert az ilyen az állam rákfeneje.”¹⁰

Az ellenség-büntetőjog gyökerei később különösen azon szerzők munkájában fedezhetőek fel, akik amellet érveltek, hogy az állam szerződéssel jön létre. Ennek okán pedig aki bűnt követ el, az a szerződést megszegi és hatálya alól kikerül, elesik a védelemtől, ő az állammal már nem áll jogviszonyban. Így vélekedik Rousseau is, aki tanaiban megfogalmazta az ellenség-büntetőjog gondolatának őseit, nevezetesen, hogy aki a társadalmi jogot támadja az gonosztevő és ezzel megszűnik az állam tagja lenni, mivel ő ezzel háborúba kerül.¹¹ Ezzel a gondolattal Rousseau előrevetíti, hogy ezekkel az emberekkel másként kell bánni. Azonban ahelyett, hogy más jogot alkalmaznának velük szemben, az ő álláspontja alapján velük szemben abszolút nem alkalmaznak semmilyen jogot, a megsemmisítés és a cselekményük következményeként kiesnek a jogállam törvényi kereteiből, egyben ez a büntetésük is. Fichte is megfogalmazza a polgári szerződést elhagyásának következményét, nevezetesen „legyen az

⁹ Referentenentwurf für ein Gesetz zur Verfolgung der Vorbereitung von schweren Gewalttaten (GVVG), Bearbeitungsstand vom 21.4.2008. Forrás: <http://www.brak.de/>) In: Neparáczki Anna Viktória: A terrorista bűncselekmény szabályozása Németországban. http://jesz.ajk.elte.hu/neparaczki41.html#_ftn90 (2015. 06. 13.)

¹⁰ Nagy Ferenc (szerk.): Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban. Akadémiai Kiadó, Budapest 2013. 155. o.

¹¹ Nagy: Régi és új tendenciák...

akarattal vagy meggondolatlanságból...elveszti a szigor alapján minden jogát mint polgár és ember és teljességgel jogon kívülivé válik”¹² A jogon kívüli minőséggel az elítéltet dologgá nyilvánítja, melynek következtében a büntettes kivégzése „nem büntetés, hanem csak biztonsági eszköz.”¹³ Hobbes már más szemszögből közelíti meg a kérdést. Álláspontja szerint a polgár arra vállal a szerződéssel kötelezettséget, hogy az államot önszerveződésében nem zavarja. Így Hobbes a büntettest polgári szerepétől nem fosztja meg, ezzel eltér elődeitől, mert még „Rousseau és Fichte számára önmagában minden büntettes ellenség, Hobbes számára csak a hazaáruló.”¹⁴ Locke már a társadalmi állapotban differenciál, mégpedig aszerint, hogy az ember személye elleni törvénysértés folytán kiváltott hadiállapotról van szó, vagy pedig az uralkodó rend elleni lázadásról.¹⁵ Ez a nézet pedig már közelít a mai ellenség-büntetőjog koncepcióhoz, hiszen differenciál két állapot között és nem csak egy következményt - a jogvesztést – tartja elfogadhatónak. Ugyanakkor Kant szintén differenciál két állapot között, de egészen más szempontból, a természeti állapotot és az állami állapotot különbözteti meg.¹⁶

Günther Jakobs – az ellenség-büntetőjog elmélet megalkotója – munkája során a fogalmat elhatárolta az úgynevezett polgár-büntetőjogtól, így teóriájában két részre osztotta a büntetőjogi jogalkalmazást. A polgár-büntetőjog a jogállam keretei között megmaradó büntetőjogot jelenti, tehát a jogkövető állampolgár státusza továbbra sem kétséges, velük szemben érvényesek a korábbi garanciális elvek is. Ezzel szemben, aki viselkedésével tartósan jogon kívül helyezi magát, az ezt a korábbi státuszt elveszti és veszélyforrássá alakul.¹⁷ Jakobs szerint az ellenség-büntetőjog a polgár-büntetőjog ellenpólusa, hiszen a polgár-büntetőjog az a jogállam keretein belül maradván mindenki irányában jog, míg az ellenség-büntetőjog csupán azok számára jelent jogot, akik az ellenséggel szemben állnak és ez az ellenséggel szemben alkalmazott fizikai kényszerben testesül meg.¹⁸ Az ellenség-büntetőjog koncepció könnyebb megértését szolgálja, hogy Jakobs elkülönített tipikus ellenség-büntetőjogi jellemzőket. Egyrészt a büntetőjog hatókörének előrébb hozását, amellyel a hangsúly a már elkövetett és megvalósult cselekményről áthelyeződik a még el nem követett, jövőben megvalósítható

¹² Nagy: Régi és új tendenciák... 155. o.

¹³ Nagy: Régi és új tendenciák... 156. o.

¹⁴ Nagy: Régi és új tendenciák... 156. o.

¹⁵ Nagy: Régi és új tendenciák...

¹⁶ Nagy: Régi és új tendenciák...

¹⁷ *Neparáczki*: i. m.

¹⁸ *Arndt Sinn*: Moderne Verbrechensverfolgung – auf dem Weg zu einem Feindstrafrecht? Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik. 2006/3. sz. 107-117. o. (<http://www.zis-online.com>) In: Nagy Ferenc (szerk.): Bűnügyi Mozaik. Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2006.

cselekményre. Másrészt rögtön hozzákapcsolja Jakobs az előző jellemzőhöz, hogy emiatt azonban nem szabad arányosan csökkenteni a büntetést. Harmadrészt a szerző az ellenség-büntetőjogot jellemzőjének tartja, hogy a büntetőjogi törvényhozásról eltolódik a törvénykezés a háborús (küzdelmi) törvényhozásra. Negyedrészt, utolsó jellemzőként pedig az eljárási garanciák leépítését nevesíti Jakobs – gondolva itt például a fogvatartott és védője közötti kontaktus megszüntetésére annak érdekében, hogy más személy élete, testi épsége ne kerüljön veszélybe.¹⁹ Pontosan meghatározható az ellenség-büntetőjog célja is, amely Jakobs szerint a veszély elhárítása. Lényeges látni, hogy a korábban bemutatott radikális társadalmi szerződése hívei – Rousseau, Fichte – álláspontja szerint minden bűnelkövető ellenség, míg Jakobs tanai szerint már meg kell különböztetni a polgár-büntetőjog státuszt a deviáns magatartástól, amelynek következtében ellenséggé válik a személy és elveszíti a polgári jogosítványait. 2006-ban megjelenő tanulmányában megfogalmazza, hogy az ellenség-büntetőjog „okosan igazgatott jogállamban ultima ratio, amelyet tudatosan kivételként alkalmaznak, mint olyan, amely nem alkalmas tartós használatra.”²⁰

Miután az elmélet kialakulását áttekintettük, szükségesség tisztázni, hogy a szakirodalom szerint maga az ellenség-büntetőjog több fogalomhoz is vezethet. Hiszen nem másról van szó, mint hogy ez a koncepció egy ideáltípusa a büntetőjognak, amelyben a veszélyforrásként tekintett tettet ártalmatlanítani szükséges. Gyakorlati jelentését tekintve azonban egyrészt eszközként szolgálhat arra, hogy a hatályos szabályozás pontosabban leírható legyen, ebben az esetben a leíró, deskriptív funkció az elsődleges. Másrészt kritikai megközelítésben is értelmezhető a fogalom, nevezetesen „azt állítani, hogy az államnak kötelessége az embereket már nem személyként figyelembe venni – botrány lenne. Nem lehet a faji elképzelésekre épülő totalitárius államfelfogáshoz eljutni, ahol fel kell lépni a veszélyes egyénekkkel szemben.”²¹ Harmadrészt meg kell említeni a legitimáló-affirmatív megközelítést a fogalomnak, amely szerint maga az ellenség-büntetőjog a jogrendünk emberképébe nem illeszthető bele, hiszen „egész lakosságcsoport stigmatizálása a tolerancia és a humanitás elleninek minősíthető, továbbá a veszélyességi prognózisok bizonytalanságát teljességgel figyelmen kívül hagyja”²²

¹⁹ *Sinn*: i. m.

²⁰ *Nagy*: Régi és új tendenciák... 162. o.

²¹ *Uo.*

²² *Nagy*: Régi és új tendenciák... 163. o.

Jakobs mellett a tudomány képviselői közül Arndt Sinn foglalkozott részletesen az ellenség-büntetőjog kérdésével, aki rámutatott arra, hogy a bűnözés új szegmenseinek megjelenésével a jogalkotótól is határozottabb fellépés várható el, amely kellően reagál a modern kor kihívásaira. A kérdés csupán az, hogy az ellenség-büntetőjog alkalmas-e arra, hogy együtt haladjon a kor kihívásaival és azokra kellően reflektáljon?

Emiatt a felvetés miatt pedig szükségessé válik, hogy az ellenség-büntetőjogot abból a szempontból is górcső alá vegyük, hogy megfelel-e tudományos koncepció kritériumainak. Ennek a vizsgálatnak a lényege, hogy beszélhetünk-e „a polgárok ellenséggel szembeni védelmének olyan elméletéről, amely az ismertetett helyzetnek legitimációs alapot adhatna és iránymutató lehetne a jövőre nézve.”²³ Arndt Sinn tanulmányában részletesen vizsgálja Jakobs ellenség-büntetőjogra vonatkozó tanait és azt részleteire lebontva elemzi. Ennek a vizsgálatnak a fő csomópontjait szeretném ismertetni a következőkben.

Először is Sinn legitimáció szempontjából vizsgálta az ellenség-büntetőjog koncepcióját. Jakobs korábban kifejtett differenciálása polgár-büntetőjog és ellenség-büntetőjog között a tudományos szférában többször azzal járt, hogy érdemben nem került vizsgálatra az elmélet. Ennek oka az, hogy a „Jakobs által propagált – személyiségtől való megfosztás sérti az emberi méltóságot és az egyenlőséget.”²⁴ Azonban Jakobs érvelésében a polgár és az ellenség eredendően nem egyenlő, és álláspontja szerint ennek következményeként nem lehet szó a méltóságtól, egyenlőségtől való megfosztásról sem. Ennek oka, hogy „a személyiségtől való megfosztás csak annyiban következik be, „amennyiben ez a szabadság lehetséges hiányát érinti. Egyebekben a (jogi) személyiség érintetlen marad; például a bűnözőnek megmarad a joga a testi épséghez, a tulajdonhoz és adót kell fizetnie.”²⁵ A legitimáció kérdése Jakobs nézeteiben tehát meglepően egyszerű, nevezetesen az ellenségek esetében a büntetés elveszíti értelmét. Hegel tanaira visszavezethető teóriát követ elméletében, melynek középpontjában a megtorlás áll, ám ez nem tévesztendő össze a gyakran emlegetett lex talio elvével. Eszerint a társadalom identitásának megszilárdítását eredményező büntetéseknek „nyitott funkciójuk” van, Jakobs ezt a funkciót „látens funkciónak” is nevezi, amelynek következménye egy általános generálprevenció. Nevezetesen „a büntetésnek olyan további hatása is van, hogy a cselekménynek az újból és újból bekövetkező perifériára szorításával és a társadalmi rendszer megerősítésével a mindenki számára ajánlott cselekvési

²³ Sinn: i. m. 340. o.

²⁴ Sinn: i. m. 341. o.

²⁵ Uo.

módok repertoárjából bűnös magatartások válnak ki.”²⁶ Jakobs álláspontja szerint az ellenség-büntetőjog legitimációja éppen abban áll, hogy az ellenséggel szembeni büntetés preventív hatása eltűnik, hiszen a polgár-büntetőjog státusz is elveszett, így kizárólag a büntetés megerősítő hatása az elsődleges.²⁷

A koncepció vizsgálata elengedhetlenné teszi az ellenségstátusz kialakulásának felvázolását, hogy világossá váljon, Jakobs az elmélet megalkotása során miből indult ki és elképzelését milyen érvekkel támasztja alá. Ehhez a klasszikus liberális büntetőjog koncepcióját hívhatjuk segítségül, amelyben a büntetőjogi norma címzettje maga a természetes személy.²⁸ A felfogás szerint maga a bűncselekmény elkövetése is értelmetlen cselekmény, ebből kifolyólag nem köthető értelmes alanyhoz. Ezért ezen elmélet alapján: „a bűncselekmény tehát a személy hibás magatartásaként értelmezhető, amelynek a büntetéssel kell ellentmondani. A bűnelkövetőt... mint a társadalomban formálisan értelmes személyt fogjuk fel és ezzel kiemeljük a puszta természet köréből.”²⁹ Ennek következtében pedig nem lehet megfosztani a polgár személy-státuszától, mindössze azért mert átmenetileg hibás akarat alapján cselekedett és elkövette a bűncselekményt. A klasszikus liberális büntetőjogi felfogás szerint egy értelmes embertől megkívánt, hogy a bűncselekmény elkövetését követően rá kiszabott büntetéssel összefüggésben normakövető életre törekedjen.³⁰ Nos Jakobs az ellenség-büntetőjog koncepciójának megalkotásakor ezen a ponton újat hozott, nevezetesen álláspontja szerint azon bűnelkövetőkből, akik a jogtól tartósan elfordultak a normakövető életre való törekvés képessége egyszerűen hiányzik. Ezzel kizárják magukat a büntetőjog címzetti köréből és a büntetés, mint a bűncselekmény elkövetésére adott reakció, kizárttá válik. Ennek oka, hogy „csak az lehet a büntetőjog címzettje, aki elméletileg a jog érvényesülését elismeri, és a jog érvényesüléseként a mással szembeni szankciót is érvényesíttetni akarja magával szemben.”³¹ Így tulajdonképpen Jakobs koncepciójának kidolgozása révén Franz von Liszthez speciálpreventív megfontolásaival azonos eredményre jut. A különbség csupán az, hogy míg Liszt elméletében a büntetés elveszíti az értelmét a javíthatatlanok esetében, addig Jakobs teóriájában maguk az ellenségek tehetnek arról, hogy kiesnek a büntetőjog címzetti köréből.³² Sinn ugyanakkor ezzel a koncepcióval nem ért egyet – miután részletesen bemutatta – azt

²⁶ Uo.

²⁷ Sinn: i. m.

²⁸ Sinn: i. m.

²⁹ Sinn: i. m. 342. o.

³⁰ Sinn: i. m.

³¹ Sinn: i. m. 342. o.

³² Sinn: i. m.

bírálja. Mégpedig annak okán, hogy amennyiben Jakobs álláspontját elfogadják, úgy a felvilágosodás eszméit kérdőjelezi meg, hiszen „a személyben az értelmet és nem annak értelem nélkülségét kell vélelmezni”³³ Egyik példaként Sinn a terrorizmust említi, melynek esetében tagadja, hogy a cselekmény következményeként a jog érvényessége csorbát szenvedne és az alóla történő kizárás végbemehetne. Álláspontja szerint a bűncselekmények által az elkövető kommunikál, kifejezi a jogrendhez való hozzáállását. Érvei szerint: „A terroristaként vagy maffiavezérként való ténykedés nem olyan fogyatékoság, amely a személy megszólíthatóságát korlátozná.”³⁴

Sinn tanulmányában nem vonja kétségbe, hogy a büntetés megőrzi a Jakobs által említett „nyílt funkcióját”, a következőképpen fogalmaz: „a jogrendet belülről vagy kívülről (pl. terrorizmus) támadják, nincs jelentősége. A jogrendet csak ott nem szükséges megerősíteni, ahol nem támadják.”³⁵

A Jakobs-tanok ismertetése után Sinn a tanulmányában bebizonyítottak látja, hogy maga az ellenség-büntetőjog elmélet nem állja meg a helyét azonképpen, hogy tudományos koncepciónak nem felel meg. Sinn azzal érvel, hogy a bűnelkövető a jog által megszólítható és „amíg büntetőjog-specifikus kommunikációra kerül sor, addig a büntetés sem veszti el értelmét.”³⁶

Ugyanakkor Bartkó Róbert a következőket írta: „Az ellenség-büntetőjog lényege – a terrorizmusra vonatkoztatva – gyakorlatilag az, hogy a terroristák már létezésüknél fogva is komoly veszélyt jelentenek a társadalomra, ezért szükséges velük szemben a büntethetőség előbbre hozatala...”³⁷ A szerző kiemeli, hogy a védelmet nem csupán az előkészületi magatartásokra szükséges kiterjeszteni, hanem azon túlmenően törekedni kell, hogy az adott magatartás ne is jusson el az előkészületi stádiumig. Amikor a terrorizmushoz kapcsoltan vizsgáljuk az ellenség-büntetőjog kérdését, akkor a következőkre kell felhívni a figyelmet: amikor terrorcselekmény történik, akkor elsődleges cél az elkövetőket a lehető legrövidebb időn belül azonosítani és büntetőjogilag felelősségre vonni. Az ellenség-büntetőjog elméletének kialakulására azért kerülhetett sor, mert ahogyan Bartkó Róbert is fogalmaz: „a terroristák akcióik megvalósítása révén nem szólíthatóak meg a jog hagyományos eszközeivel, és nem

³³ Sinn: i. m. 343. o.

³⁴ Sinn: i. m. 344. o.

³⁵ Sinn: i. m. 345. o.

³⁶ Sinn: i. m. 345. o.

³⁷ Bartkó Róbert: Az Európai Unió és hazánk büntetőpolitikájának helyzete a terrorizmus elleni küzdelemben 66. o.

<http://dfk-online.sze.hu/images/J%C3%81P/2010/1/Bartk%C3%B3.pdf> (2015.06.03.)

kívánnak a támadott társadalom tagjai sem lenni. Ennek alapján a jognak sem hagyományos eszközökkel kell velük szemben fellépnie.”³⁸

V. Az „ellenség-büntetőjog” a gyakorlatban

Gyakorlati szempontból vizsgálva a kérdést két ország jogrendszerét veszem górcső alá, hogy világos legyen mit is jelent tapasztalati szinten az ellenség-büntetőjog elmélete.

Elsőként a német büntetőjogról ismertetek néhány gondolatot. Azért választottam ezt az országot, mert a fogalom megalkotója, Jakobs német származású, így az elméletnek is német gyökerei vannak. Általános tendenciaként megállapítható, hogy „a német büntetőjog a büntetőeljárás során meghatározott ellenségképet használ (vesz igénybe) és ezt nem csak a legújabb időszakban, a mindent uralom terrorizmus elleni küzdelem óta.”³⁹ Az ellenség-fogalom alkalmazása jogukban nem csupán a terrorizmushoz köthető, hangsúlyos még a szervezett bűnözés más megjelenési formái, de az illegális kábítószer-kereskedelem szabályozása kapcsán is. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a német büntetőjogi kódexben a terrorista szervezetek létrehozása (129. §) tényállása igazolja az ellenség-büntetőjog alapgondolatát, nevezetesen, hogy a büntetendőség előrehozatala tendencia, oly mértékben, hogy „néhányan emögött akár a tett-büntetőjogtól a tettes-büntetőjoghoz való fordulatot gyanítanak.”⁴⁰ A terrorista szervezete létrehozása egyértelműen célzatos cselekmény, amely arra irányul, hogy megteremtse a feltételeket meghatározott bűncselekmények elkövetéséhez, amelyek pedig jogtalansághoz vezetnek. Ugyanakkor ez a tényállás lehetőséget teremt arra, hogy a célul kitűzött bűncselekmény elkövetése nélkül is felelősségre lehessen vonni a szervezetet létrehozó személyeket. De ennél is tovább megy a német jogalkotó – hiszen a szankcionáláshoz – még megkísérelni sem szükséges további bűncselekményt, emellett a jogalkotó büntetni rendeli a terrorista szervezetet támogató összes cselekményt is. További bizonyítéka az ellenség-büntetőjog elméleti gyökereire, hogy szerepel az úgynevezett utólagos biztonsági őrizet a német jogban, ami egyértelmű jel arra, hogy a hangsúly inkább a veszélyforrások megfékezésére tevődik át, így az elsődleges cél nem a büntettesek megbüntetése.⁴¹

³⁸ Bartkó: i. m. 66. o.

³⁹ Sinn: i. m. 337. o.

⁴⁰ Sinn: i. m. 338. o.

⁴¹ Sinn: i. m.

A téma szempontjából érdekes, hogy egy német gyökerekkel rendelkező elmélet, érvényesül-e és ha igen, akkor hogyan egy angolszász jogrendszerrel rendelkező országban? A kérdés megválaszolásához Nagy-Britannia büntetőjogi szabályozásának vizsgálatát választottam. Anyagi jogi szempontból Nagy-Britanniában is a büntethetőség előrehozatalának tendenciája figyelhető meg, különös hangsúlyt fordítva a terrorista szervezeti tagságra és ilyen szervezet támogatására. Ugyanakkor büntetni rendelt például a terrorista célú toborzás vagy a kiképzéshez hozzájárulás belföldön-külföldön is. Ezt folyamatot erősíti meg a 2005-ből származó Prevention of Terrorism Act (PTA), amely preventív korlátozások előírások hosszú listáját tartalmazza.⁴² Eljárásjogi szempontból, hangsúlyos a 2001-ben elfogadott Anti-Terrorism, Crime and Security Act (továbbiakban: ATCSA), amely tulajdonképpen „a terrorizmussal gyanúsítható külföldi személyek internálásának a lehetőségét teremti meg.”⁴³ Ennek oka az volt, hogy a brit kormány azzal a problémával szembesült, hogy a „terroristagyanús külföldi személyeket sem büntetőjogilag üldözni, sem kiutasítani, sem a hatályos jog szerint gyanúsítottként vagy kiadandó személyként őrizetbe venni nem lehet.”⁴⁴ Az ATCSA alapján elkülönített személyeket speciális intézetekben helyezték el, például a Woodhill-ben és úgy bántak velük, mint a már jogerősen elítélt súlyos bűnözőkkel. Az ATCSA hatályba lépése után tizenhét ilyen alapú letartóztatás történt, egészen addig, amíg 2004-ben a Lordok Háza összeegyeztethetetlennek minősítette az ATCSA rendelkezéseit Nagy-Britannia emberi jogi kötelezettségeivel.⁴⁵ Álláspontom szerint a most ismertetett gondolatok kapcsán egyértelmű, hogy Nagy-Britannia is a szabályozásban a büntethetőség előrehozatalára törekszik, amely az ellenség-büntetőjog elméletének egyik fő jellemzője és korántsem veszélytelen. Hiszen ezen ország esetében is láthatjuk, hogy az alapvető emberi jogok sérülésének lehetőségét is magukban rejtik a túlzott biztonsági indíttatású rendelkezések. Ugyanakkor annak ellenére, hogy több ország is ellenség-büntetőjog koncepciót alakít és alakított ki a szabályozásában, mégsem mondhatjuk azt, hogy az Európai Unió egésze az ellenség-büntetőjog elmélet érvényesülését kívánná.

VI. Összegzés

⁴² Sinn: i. m.

⁴³ Sinn: i. m. 339. o.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Sinn: i. m.

Sinn tanulmányában egyértelműnek vélte, hogy a büntetőjogi szabályozás jellege a biztonsági büntetőjog felé halad. Álláspontja szerint a gyakori és súlyos veszélyhelyzetek következtében a büntetőjog alapelveit felcserélhetik a biztonsági állam koncepcióhoz illeszkedő elvekkel. Sinn ezt alapvetően negatív tendenciaként látja, és úgy véli, hogy emiatt „fontos az, hogy a büntetőjog a saját alapjainak biztosításán fáradozzon, máskülönben elveszíti a kiharcolt meggyőző erejét.”⁴⁶ A biztonság, mint a társadalom részéről felmerülő igény teljesen jogos és érthető. Ugyanakkor jellemző a „jogról a hatékonyságra történő hangsúlyeltolódás.”⁴⁷

A terrorcselekmények és a terrorizmus napjainkban előforduló formái amellet, hogy súlyosak, a társadalom egésze ellen vétenek, ugyanakkor fő támadási felületként a jog ellen szegülnek. Nem másról van szó, mint a jog által képviselt norma és értékrendszer megtagadásáról. „Aki egy merénylet során megöl egy embert, az nem csak a halált mint egyedi eredményt kívánja, hanem a társadalom és a jog erózióját is. Ez a körülmény adja meg a jogalapot arra, hogy a terrorizmust mint a jog elleni bűncselekményt soroljuk be, és ehhez mérjük a büntetési tételt.”⁴⁸

Végezetül fontos felhívni a figyelmet arra, hogy - habár a tendencia a biztonság büntetőjog előtérbe helyezése felé mutat és a terrorizmus rendkívül súlyos bűncselekmények elkövetésének kockázatát foglalja magában – a Jakobs féle ellenség-büntetőjog elképzelést széles körben kritizálják és elvetik a szakirodalomban. Ennek oka, hogy „meghatározott személycsoportok – akár terroristák vagy más veszélyes büntetettek – személyi státuszának tagadása számos centrális jelentőségű alkotmányos elvbe ütközne, így a jogállamiság elvébe, az emberi méltóság követelményébe... ehhez még nagy visszaélési veszély is társulna. Hiszen hogy ki az ellenség, azt a mindenkori törvényhozói hatalom definiálná.”⁴⁹

Álláspontom szerint világosan látszik, hogy a szakirodalmi álláspontok megoszlanak az ellenség-büntetőjog koncepciójának értékelésében. Véleményem szerint, akik mellette érvelnek, azok a biztonság büntetőjog iránya mentén a hatékonyságot tartják elsődlegesen fontosnak. Ugyanakkor, akik pedig az elmélet elvetését szorgalmazzák, azok kitartnak azon elvek mellett, amelyeket a büntetőjog tradicionálisan képvisel – gondolva itt a törvény előtti egyenlőségre vagy az ártatlanság vélelmére, amelyek érvényesülése egy jogállamban

⁴⁶ Sinn: i. m. 348. o.

⁴⁷ Nagy: Régi és új tendenciák... 153. o.

⁴⁸ Sinn: i. m. 347.o.

⁴⁹ Nagy: Régi és új tendenciák... 167. o.

elsődleges cél kell legyen. Szem előtt tartva, hogy „A társadalomból a „rosszat” mindenáron kiűzni és a társadalomba nem integrálni akarni, ez nem felvilágosult kriminálpolitikára utal.”⁵⁰

⁵⁰ Nagy: Régi és új tendenciák... 168. o.

Bárány V. Fanny – Havasi Bianka – Kelemen Anna
joghallgatók (PTE ÁJK), az ÓNSz közjogi tagozatának tagjai

A terrorizmus elleni küzdelem napjainkban - közjogi megközelítésben

I. Bevezetés

A terrorizmus és az ezzel szoros összefüggésben álló biztonság kérdése nemzetközi jogi, uniós jogi és tagállami közjogi szinten egyaránt vizsgálatra érdemes téma. Globalizált világban a terrorizmus rejtőzködő fenyegetése folyamatos kockázatot jelent. Egyetlen állam sem lehet biztos abban, hogy ha területe eddig nem volt terrorakciók célpontja, nem is lesz a jövőben, hiszen bármilyen előjel nélkül bekövetkezhet olyan esemény, aminek következtében a távolinak tűnő kihívások és veszélyforrások határainkon belülre kerülnek. A tömegpusztító fegyverek és hordozóeszközeik világméretű terjedése, különböző régiók erőteljes fegyverkezése növelik a bizonytalanságot és a kiszámíthatatlanságot, valamint folyamatos veszélyt jelentenek az euroatlanti szövetségi rendszer, így hazánk biztonságára is,⁵¹ ugyanis Magyarország terrorfenyegetettségi szintje bár alacsony, mindenkor szoros összefüggésben volt és van a nemzetközi, különösen a régiókat érintő politikai folyamatokkal. Úgy is mondhatnánk, „[g]lobalizált világunkban a biztonság nem a határainknál kezdődik.”⁵² A XXI. századra tehát a biztonság szerepe kiemelt jelentőségűvé vált, ugyanis a gazdasági fejlődés negatív hatásai, a szegénység, a migrációs problémák, a nemzetközi bűnözés, vagy épp a már említett terrorizmus a nemzetközi közösség egészét – így hazánkat is – érintő kérdéssé és megoldásra váró problémává alakult.⁵³ Mindez azért jelent igen markáns problémát, mivel az államokra és intézményeikre jellemző kiszámíthatósággal szemben a terrorizmus kiszámíthatatlansága és rugalmassága áll, amelynek következtében különösen nehézé válik az

⁵¹ A Kormány 1035/2012. (II. 21.) Korm. határozata Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról

⁵² A Kormány 1035/2012. (II. 21.) Korm. határozata Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról

⁵³ Ld. bővebben: *Berneke Ágnes – Koncz István – Lamm Vanda: Az új világrend és az emberi jogok – a globalizáció komplex hatásai.* Harsányi János Főiskola, MTA Jogtudományi Intézete.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/tudomany_es_ismeretterjesztes/strategiai_kutatasok_2008_2009/pages/14_Uj_vilagrend.pdf, http://www.debreceinijogimuhely.hu/archivum/3_2005/a_terrorizmus_elleni_vedekezes/ (2015. 06. 08.)

ellene való védekezés és a biztonság megteremtése. Az állami bűnüldözés, a rendvédelmi szervek tevékenysége és a jogállamiság alapjainak megléte mellett az államok közötti valós és hatékony együttműködésre van szükség a terrorizmus egyre pusztítóbb támadásaival, módszereivel szemben.

Tanulmányunkban kitérünk az Európai Unió részvételére a terrorizmus elleni küzdelemben, majd a hazai biztonság- és védelempolitika jellemzőinek, sajátosságainak bemutatása mellett a különleges jogrend szabályozásának ismertetésére is sor kerül.

II. Fogalmi meghatározások

1. Globalizáció

Legáltalánosabb értelmét tekintve, a globalizáció egyes partikuláris jelenségek és tendenciák világméretűvé válását, a különböző államok azonos szférái közötti globális összefonódások rendszerének kialakulását és elmélyülését jelenti. Globalizációról beszélhetünk többféle értelemben, így lehet politikai, gazdasági, pénzügyi, ökológiai, társadalmi, kulturális, technológiai, információs, nyelvi és jogi értelemben vett globalizáció is. E jelenségnek mind pozitív, mint negatív hatásai megfigyelhetők, amelyek közül paradox módon a negatív következmények listája gyakran hosszabb, mint az előnyöké. E körbe tartoznak – a témánk szempontjából relevanciával bíró – új típusú biztonságpolitikai veszélyek és kihívások megjelenése, az államon belüli konfliktusok számának növekedése, az illegális migráció fokozódása, a politikai és a vallási szélsőségek felemelkedése, a terrorizmus és a nemzetközi szervezett bűnözés megerősödése.⁵⁴

2. Biztonság

A biztonság fogalma folyamatosan változik, amely során egyrészt bővül, összetettebbé válik, másrészt magába foglalja a biztonság elérése érdekében szükséges védelmi feladatokat is,⁵⁵

⁵⁴ Bernek – Koncz – Lamm: i. m. 322. o.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/tudomany_es_ismeretterjesztes/strategiai_kutatasok_2008_2009/pages/14_Uj_vilagrend.pdf (2015. 06. 08.)

⁵⁵ Ürmösi Károly: A biztonság, a biztonság fogalma. Hadtudományi Szemle 2013/4. sz. 148. o.

http://uni-nke.hu/downloads/kutatas/folyoiratok/hadtudomanyi_szemle/szamok/2013/2013_4/2013_4_alt_urmosi.pdf,
http://2010-2014.kormany.hu/download/f/49/70000/1035_2012_korm_hatarozat.pdf (2015. 06. 08.)

amely az egyének, kormányzati és nem kormányzati szervezetek, transznacionális szereplők sokaságát érinti. A biztonság meghatározása többféle dimenzióban tehető meg, így beszélhetünk politikai, környezeti, gazdasági, informatikai, katonai, társadalmi elemekről is,⁵⁶ e komplexitásból adódóan nehezen írható le rövid fogalomként, valamint látható, hogy tartalma is vitatott, nincs egységes értelmezés.⁵⁷ Az egyes alrendszerek is komplex rendszert alkotnak, amelyek egymásra hatásuk egyre közvetlenebb és összetettebb, valamint nem öncélúak, hanem fontos társadalmi, nemzeti és nemzetközi elvárások fogalmazhatóak meg, az azonban leszögezhető, hogy a biztonság fogalma erősen szubjektív színezetű.⁵⁸

3. Terrorizmus

A modernkori terrorizmus megjelenése az 1960-as évek végére tehető, amely óta a terrorizmussal foglalkozó szakemberek több mint száz definíciót fogalmaztak meg, amelyek körül nem alakult ki széleskörű nemzetközi konszenzus.⁵⁹ Természetesnek tekinthető, hogy eltérően viszonyul a terrorizmushoz egy nagyhatalom politikusa, kutatója, ahol a terrorista csoportok akciói szinte minden nap veszélyt jelentenek, mint egy olyan kis országban, ahol a terrorfenyegetettség nem jelent akut napi problémát.⁶⁰ Konszenzusos definíció hiányában két megoldás alkalmazható, az egyik alapján az határozható meg, hogy mi nem jellemzi a terrorizmust, míg a másik megközelítés értelmében épp a terrorizmus jellemzőinek összegyűjtésével adható egy fogalmi meghatározás.⁶¹ A nemzetközi szervezetek, így például

⁵⁶ Ürmösi: i. m. 148. o.

http://uni-nke.hu/downloads/kutatas/folyoiratok/hadtudomanyi_szemle/szamok/2013/2013_4/2013_4_alt_urmosi.pdf (2015. 06. 10.)

⁵⁷ Jobbágy Szabolcs: A Magyar Köztársaság biztonságpolitikájával foglalkozó alapidokumentumok. Hadtudományi Szemle 2010/4. sz. 28-29. o.

http://uni-nke.hu/downloads/kutatas/folyoiratok/hadtudomanyi_szemle/szamok/2010/2010_4/2010_4_br_jobbagy_szabolcs_28_39.pdf (2015. 06. 09.)

⁵⁸ Ürmösi: i. m. 154. o.

http://uni-nke.hu/downloads/kutatas/folyoiratok/hadtudomanyi_szemle/szamok/2013/2013_4/2013_4_alt_urmosi.pdf (2015. 06. 10.)

⁵⁹ Józsa László: Globális terrorizmus – fogalmi keretek. In. Tóth Péter (szerk.): Válaszok a terrorizmusra, avagy van-e út az afganisztáni vadászattól a fenntartható globalizációig. SCKH-Charta-Press, Budapest 2002. 85-140. o.

⁶⁰ <http://www.matud.iif.hu/2010/02/15.html> (2015. 06. 08.)

⁶¹ ZMNE Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések – 2004/3 - A terrorizmus elleni küzdelem fogalmi és tartalmi keretei, különös tekintettel annak katonai dimenziójára.

http://netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/sykk-e-2004-3-a-terrorizmus-elleni-kuzdelem-fogalmi-es-tartalmi-keretei-talas-poti-takacs.original.pdf (2015. 06. 10.)

az ENSZ által kidolgozott definíciók is eltérők: „[a] terrorizmus személyek vagy csoportok fegyveres erőszakot alkalmazó tevékenysége, politikai-ideológiai jelszavakkal az állam és a társadalmi rend szilárdságának megingatására.” 2004-ben azonban a terrorizmus definiálására egy újabb kísérletet figyelhettünk meg, amely értelmében „mindaz a cselekmény, amely arra irányul, hogy halált vagy súlyos testi sérülést okozzon civileknek és a harcokban részt nem vevőknek, és amelynek természetéből és a körülményekből adódóan az a célja, hogy megfélemlítse a lakosságot, vagy arra kényszerítsen egy kormányt vagy nemzetközi szervezetet, hogy valamit megtegyen, vagy tartózkodjék valaminek a megtételétől”⁶² terrorizmusnak tekinthető. Mindezek alapján három fontos kritérium kiemelése tehető meg, így elsőként az erőszak megléte, azzal való fenyegetés, másodikként fontos, hogy a terrortámadások hátterében legyen megfogalmazott politikai cél, harmadikként pedig szükséges, hogy civilek személyi és vagyoni biztonsága kerüljön veszélybe. Viszonylagos konszenzus alakult ki annak tekintetében, hogy amennyiben polgári személyek, megélhetési javaik, életmódjuk és kormányuk terror⁶³ célpontjává válik, akkor azokat a személyeket, akik ezt elkövetik terroristáknak, a tevékenységüket pedig terrorizmusnak nevezhetjük. Látható tehát, hogy többféle megközelítés létezik, és bár nincs egységes jogi definíció általános jellemzők mégis kiemelhetők. A képet tovább árnyalja az a tény, amelynek értelmében a szakirodalmi álláspontok egyre inkább különbséget tesznek régi- és új típusú terrorizmus között.⁶⁴

III. Magyarország biztonságát érintő kihívások

Biztonsági gondolkodásunkat alapvetően a lokális, regionális és globális biztonsági helyzet és ezen belül országunk pozíciója határozza meg. Ennek megfelelően Magyarország biztonságára elsősorban az országon belüli és a közvetlen közelében végbemenő politikai, gazdasági, társadalmi folyamatok vannak hatással. Az ország biztonságát érintő veszélyek alapvetően a szomszédos térségek instabilitásából, a társadalmi-gazdasági átmenet feszültségeiből

⁶² http://www.debrecebijogimuhely.hu/archivum/3_2005/a_terrorizmus_elleni_vedekezes/#_edn13 (2015. 06. 10.)

⁶³ Vagyis az erőszak szélsőséges formájával fenyegetik őket, vagy ezt alkalmazzak velük szemben valamilyen cél elérése érdekében.

⁶⁴ ZMNE Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések – 2004/3 - A terrorizmus elleni küzdelem fogalmi és tartalmi keretei, különös tekintettel annak katonai dimenziójára. http://netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/sykk-e-2004-3-a-terrorizmus-elleni-kuzdelem-fogalmi-es-tartalmi-keretei-talas-poti-takacs.original.pdf, (2015. 06. 10.)

származnak. Ennek megfelelően hazánk biztonság- és védelempolitikájának alapelveként kerül rögzítésre: „Magyarország biztonságára elsősorban az euroatlanti régiók biztonságának alakulása és a térségben végbemenő politikai-társadalmi-gazdasági folyamatok gyakorolnak hatást, de az ország nem függetlenítheti magát a globális veszélyforrásoktól sem.”⁶⁵ Magyarország biztonsági környezetét tekintve megállapítható, hogy a közelünkben elhelyezkedő államok részéről nem fenyegeti hazánkat az állami politika szintjén szervezett hadászati célú és méretű közvetlen katonai támadás. A nemzetközi bűnözés terjedése azonban hazánkat sem hagyja érintetlenül, így a nemzetközi terrorizmus sem. E jelenség hazánk társadalmi stabilitására negatív hatást gyakorol, valamint e folyamatok hosszútávon destabilizáló hatást gerjeszhetnek, amelyek válsághelyzetek kialakulását is eredményezhetik.⁶⁶

A terrorista csoportok célja többek között az állami hatalom meggyengítése, ezért merénylettekkel azt próbálják a társadalom tagjai felé közvetíteni, hogy az állam képtelen megvédeni állampolgárait, így annak hatalma és az azon alapuló hagyományos berendezkedés értelmetlenné válik.⁶⁷ A megfelelő „válaszhoz” azonban megfelelő eszközök kellenek, ez viszont áldozatokkal – így a jogállami korlátok sérülésével és az alkotmányos jogok korlátozásával – járhat. „A demokráciák fő ismertetőjelei tehát – mozgásszabadság, egyesülési szabadság, a hatalom jogi korlátai, a nyitottság, a tolerancia, a törvényesség, az emberi élet magas értéke, valamint a szólásszabadság – amelyeket az alkotmányok garantálnak, mind olyan eszközök, amelyek veszélybe kerülése, az állam és a társadalom viszonyának rosszabbodásával, a terroristák malmára hajtja a vizet.”⁶⁸

A hatékony védelmi rendszer kiépítése akkor történhet meg, ha a bűnüldöző szerv minél több és pontosabb adattal rendelkezik. Az adatokhoz különféle megfigyelő és hírszerző rendszerek kiépítésével férnek hozzá a hatóságok, ez azonban az emberi jogok korlátozását vonhatja maga után, mivel így a társadalom egészéről rendelkeznek különféle információkkal. Ehhez kapcsolódóan merült fel az adatvédelemhez valamint a képmás- és hangfelvételhez fűződő törvényi garanciák problémája. A nyomozási technika folyamatos fejlődésével a különböző lehallgatásokon keresztül, a személyes telefonbeszélgetés, levelezés figyelemmel

⁶⁵ 94/1998. (XII. 29.) OGY határozat 2. pontja

⁶⁶ Sági Gábor: Az átalakuló országvédelem rendszere a megváltozott biztonsági kihívások tükrében. Vezetés- és Szervezéstudomány 127-128. o. http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/nek/2004_3/07_sapi.pdf (2015. 06. 10.)

⁶⁷ Rada Mátyás – Vajda Viktor: A terrorizmus elleni küzdelem, avagy a 22-es csapdája. Külügyi Szemle 2010/1. sz. 139. o.

http://kki.gov.hu/download/1/fa/b0000/Kulugyi_Szemle_2010_01_A_terrorizmus_elleni_k%C3%BCzd.pdf (2015.06.08.)

⁶⁸ Rada – Vajda: i. m. 148. o.

kísérésén át, az interneten látogatott webhelyek ellenőrzéséig, mind az egyén privát szférájának sérülését eredményezik. A társadalom minden tagja, minden aspektusból, korlátlanul megfigyelhetővé válik. A vita kulcskérdése nem az, hogy ezekben a jogos helyzetekben ezek az eszközök legalitást nyernek-e, hanem az, hogy ki határozza meg, hogy mikor állnak fenn azok a jogos helyzetek, amelyek indokoltá teszik a szabadságkorlátozást. A magánszféra és a személyes adatok védelme egyre nehezebbé válik, mivel a kormányok arra törekszenek, hogy – a terrorizmus elleni küzdelem szükségességére hivatkozva – egyre többet tudjanak meg az egyénekről.

Az államnak az emberi élet és a személyes biztonság védelmére vonatkozó kötelezettsége magában foglalja azt is, hogy a jövőbeni terrorista támadásokat lehetőség szerint megelőzze vagy megakadályozza.⁶⁹ Magyarország a terrorizmus elleni harc jegyében a megelőzést tekinti elsődleges feladatának, amely egyrészt szövetségi helyzetéből eredő kötelessége, másrészt önös érdeke, mivel már nem elég a katonaság erejére támaszkodni, mert a támadások nem a csatatereken és nem katonai kontingensek ellen történnek, hanem a civil társadalom ellen, az állampolgárok lakóhelyén, ezért a civil szféra hathatós támogatására van szükség mind a megelőzésben, mind a merénylet utáni pánik kezelhetőbbé tételében.⁷⁰

A biztonságot befolyásoló kihívások több szempont szerint is csoportosíthatóak, témánk szempontjából az alábbi tipizálást tekintjük relevánsnak: globális, lokális, illetve regionális kihívások.⁷¹ Vannak azonban olyan kihívások, amelyeket nehéz elhelyezni e rendszerben, így a terrorizmust is. Általánosan a globális kihívásokhoz sorolhatjuk, a konkrét vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy a terrorista csoportok túlnyomó többsége a „nemzeti terrorizmus” körébe sorolhatóak, azaz lokális szinten tevékenykednek, de található példa szubregionális, régiókon átívelő terrorizmusra is. A terrorizmus, mint a fenyegetések legmagasabb szintű foka középtávon nem, de hosszabb távon közepes valószínűséggel, magas fenyegetést jelenthet társadalmunk számára.⁷²

⁶⁹ *Haraszi Margit Katalin*: A terrorista méltósága. A kínvallatás alapjogi dilemmái (I. rész). *Közjogi Szemle* 2012/2. sz. 53. o.

<http://kozjogiszemle.hu/korabbiszamok/category/20-2012.-vi-ii.-szm.html> (2015.06.08.)

⁷⁰ *Rada – Vajda*: i. m. 161. o.

⁷¹ *Gazdag Ferenc – Tólas Péter*: A biztonságot veszélyeztető tényezőktől I. *Nemzet és Biztonság*, 2008. április 7-8. o.

http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/gazdag_ferenc_tolas_peter-a_biztonsagot-veszelyeztet_tenyez_kr_li.pdf (2015. 06. 09.)

⁷² *Resperger István*: Biztonsági kihívások, kockázatok, fenyegetések és ezek hatása Magyarországra 2030-ig. *Felderítő Szemle – A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat tudományos lapja* 2013/3. sz. 31-32. o.

IV. Az Európai Unió részvétele a terrorizmus elleni küzdelemben

1. Az Európai Unió elvárásai

1.1. A Tanács 2002/475/IB kerethatározata a terrorizmus elleni küzdelemről

A 2001. szeptember 11-i egyesült államokbeli terrortámadás után az Európai Unió eltökélte, hogy határozottabban kell fellépni a terrorizmus ellen. 2002-ben e célkitűzésnek a kézzel fogható eredménye az Európai Unió Tanácsa által kiadott terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2002/475/IB kerethatározat, amelyet a Tanács különleges jogalkotási eljárásban a Parlament hozzájárulásával fogadott el. A kerethatározat egyfajta iránymutatás a tagállamok számára, olyan minimumszabályokat határoz meg, amelyek az uniós elvárásokat fogalmazzák meg a tagállami szintű terrorizmusellenes szabályozás területén. A cél a terrorizmus szabályozásának a közelítése az Unión belül. Ide kell érteni elsősorban a terrorcselekmény és terrorista csoport fogalmának meghatározását, az elkövetők tekintetében az alkalmazott büntetéseket és szankciókat, valamint az üldözés hatékonysága céljából a joghatósági szabályok kellő tisztázása is szükséges.

Az 1. cikk rendelkezik azokról a feltételekről, illetve azok célzatairól (lakosság komoly megfélemlítése, állam, állami szerv vagy nemzetközi szervezet tevésre, nem tevésre kényszerítése, állami alkotmányos, gazdasági, politikai, társadalmi rendjének megzavarása, megváltoztatása),⁷³ amelyek teljesülése esetén a cselekményt a tagállamok kötelesek terrorcselekménnyé nyilvánítani. A 2. cikkben meghatározásra kerül a terrorista csoport fogalma: „kettőnél több személyből álló, hosszabb idő alatt létrehozott, szervezett csoportot jelent, amely terrorista bűncselekmények elkövetése végett összehangoltan működik.”⁷⁴ Ezt követően a határozat olyan elkövetési magatartásokat jelöl ki, amelyek terrorcselekmény szerinti büntetését várja a tagállamoktól, megjelölve a konkrét bűncselekményeket illetve elkövetési stádiumokat, elkövetői minőségeke.⁷⁵ A kerethatározat a szankciókról is rendelkezik, amelynek tekintetében az elsődleges cél a kellően szigorú és visszatartó hatású büntetőjogi jogkövetkezmények kilátásba helyezése. A terrorista bűncselekmények szigorúbb büntetése megkövetelt a különös célzattal nem bíró elkövetésekkel szemben, tehát a

⁷³ A Tanács Kerethatározata (2002. június 13.) a terrorizmus elleni küzdelemről (2002/475/IB) 1. cikk

⁷⁴ A Tanács Kerethatározata (2002. június 13.) a terrorizmus elleni küzdelemről (2002/475/IB) 2. cikk

⁷⁵ A Tanács Kerethatározata (2002. június 13.) a terrorizmus elleni küzdelemről (2002/475/IB) 3-4. cikk

bűncselekmény célzatossága, terrorizmusra irányultsága kitüntetett jelentőséget kell kapnia.⁷⁶ A 6. cikkben különös körülmények vannak nevesítve, amelyek esetén a tagállamoknak lehetőségük nyílik enyhíteni az eredetileg kilátásba helyezett szankción. Ilyenre okot adó körülmény lehet, ha a terrorista felhagy cselekményével és hatóságoknak olyan információkat szolgáltat, amelyeket azok egyébként nem tudnának megszerezni.⁷⁷ A határozat rendelkezik a jogi személyek felelősségéről és a velük szemben alkalmazandó szankciókról, valamint a joghatóságról és a büntetőeljárás legfontosabb szabályairól. A 10. cikkben a sértettek védelméről és támogatásáról van szó, itt kerül rögzítésre az is, hogy a büntetőeljárás megindítása nem függhet a sértett bejelentésétől vagy feljelentésétől, valamint szociális kötelezettségekkel terheli a tagállamokat.

A tagállamoknak 2002. december 31-ig kellett meghozniuk azokat az intézkedéseket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a kerethatározatban foglaltaknak megfeleljenek.⁷⁸ A legtöbb esetben büntetőjogi szabályozással történt mindez, mint Magyarországon is, hazánkban ugyanis mind a korábbi büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 216. §-ában, mind a hatályos 2012. évi C. törvény 314. §-ában megfogalmazott terrorcselekmény, mint büntetőjogi tényállás összhangban van az uniós kerethatározattal.

1.2. Az Európai Unió terrorizmusellenes stratégiája

Az Európai Unió Tanácsa 2005-ben alakította ki az Unió terrorizmusellenes stratégiáját, amely négy alappillérből tevődik össze: megelőzés, védelem, üldözés, reagálás. Mivel Európa is számos terrortámadás elszenvedője évről évre (2009-2013-ig 1010 terrorcselekményt követtek el Európán belül), fontos volt az Uniónak célként meghatározni az uniós polgárok érdekében Európa biztonságosabbá tételét, a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség minél realisabbá tételét és a globális küzdelmet a terrorizmus ellen, mindezt természetesen az emberi jogok tiszteletben tartása mellett.⁷⁹

1.2.1. Megelőzés

⁷⁶ A Tanács Kerethatározata (2002. június 13.) a terrorizmus elleni küzdelemről (2002/475/IB) 5. cikk

⁷⁷ A Tanács Kerethatározata (2002. június 13.) a terrorizmus elleni küzdelemről (2002/475/IB) 6. cikk

⁷⁸ A Tanács Kerethatározata (2002. június 13.) a terrorizmus elleni küzdelemről (2002/475/IB) 11. cikk

⁷⁹ <http://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/> (2015. 06. 11.)

Az Unió számára a legnagyobb fenyegetést az Unióban élő személyek terrorizmusra toborzása jelenti, így elsődleges cél a prevenció tekintetében a radikalizálódás és toborzás megakadályozása.⁸⁰ Megfigyelhető az a tendencia, miszerint a fiatalabb generációk, akik második vagy harmadik generációt jelentenek az Európába érkező iszlám vallást követő kultúrák tekintetében, hajlamosak az iszlám vallásának egy radikálisabb irányát követni, ezzel egy új terrorista generációt kialakítva. E személyeknek a terrorizmustól való távoltartása az elsődleges cél, így meg kell tudni a radikalizálódásukhoz vezető okokat. A radikalizálódás leküzdése elsősorban a tagállamok feladata, a lehető legszélesebb körben korlátozni kell a lehetőségeket és eszközöket, amelyek ezt a folyamatot az egyéneknél elindíthatják.⁸¹ Az egyik leggyakoribb formája az interneten megvalósuló radikális eszmék terjesztése, hozzáférhetővé tétele, ami fizikai határokat nem ismerő módon eljuthat bárkihez, aki internet hozzáféréssel rendelkezik, ami ma már szinte természetesnek vehető, éppen ezért a legveszélyesebb. Ezeket és a további uszító, toborzó jellegű magatartásokat a kormányok elsősorban megfelelő jogszabályok megalkotásával, ezáltal jogkövetkezmények kilátásba helyezésével tudják leküzdni, amit leginkább a büntetőjog területén érdemes elvégezni. A büntetőjoghoz fordulás ultima ratio jellegűnek kell lennie, de a terrorizmus esetében nyugodtan mondhatjuk, hogy már nem igényel mérlegelést, vajon szükséges-e a legsúlyosabb következményeket kilátásba helyezni. A radikalizálódás elleni konkrét küzdelem megnyilvánulhat elleneszmék terjesztésében, meggyőzési stratégiákban. A már említett fiatalabb generációkat a kormányok erős integrációval, esélyegyenlőség biztosításával és a demokráciára való törekvéssel tudják a leghatékonyabban a helyes úton tartani, a központi eszköz esetükben az oktatás.

1.2.2. Védekezés

A védekezés meghatározó része az uniós politikának. Ez alatt főként a potenciális célpontok megerősítését kell érteni, hogy ha azokat támadás érné, minél kisebb legyen a bekövetkező hátrány és a célpontok sebezhetősége. A védelem középpontjában a határvédelem és infrastruktúra védelme áll, ezek közül kiemelendő a közlekedés biztonsága.⁸² A határokon átkelő személyek ellenőrzése az egyik legfontosabb szűrő, elméletileg nem juthat be sok gyanús személy. Nagy jelentőséggel bír a közlekedés biztonságának biztosításán belül a légi illetve

⁸⁰ Az Európai Unió 2005. évi terrorizmusellenes stratégiája

⁸¹ Az Európai Unió 2005. évi terrorizmusellenes stratégiája

⁸² Az Európai Unió 2005. évi terrorizmusellenes stratégiája

tengeri közlekedés biztonsága. A terrorista bűncselekmények legjellegzetesebb elkövetési magatartásai repülőgépekkel kapcsolatos elkövetést jelentenek. Az Unió különös biztonsági előírásokkal kívánja elhárítani a veszélyt ezekre a járművekre nézve, továbbá egyre szigorodnak a repülőtéri védelmi előírások is.⁸³

1.2.3. Üldözés

Ez a kötelezettségvállalása az Uniónak már kifejezetten tevőleges magatartásokban ölt testet. Az üldözés a legfontosabb eszközcselekmény a célok elérése érdekében, amik a következők: a terrorista hálózatok felszámolása, a toborzások megakadályozása, megszüntetése, a terrorizmust szolgáló anyagi eszközökhöz való hozzájutási lehetőségek elvágása, igazságszolgáltatás. Az üldözés elsődlegesen a kölcsönös információszolgáltatásban nyilvánul meg, minél több információval rendelkezik a küzdelemben részt vevő szervezet, annál hatékonyabban tud fellépni. Az Unió is a lehető legszélesebb körben próbál kapcsolatokat kiépíteni, ezáltal több információhoz jutni. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, nemzeti szinten is lépéseket kell tenni, mivel a legtöbb adathoz ilyen szinten lehet hozzájutni. Nemzeti szinten szükséges megalkotni továbbá azokat a jogi eszközöket is, amelyekkel fel lehet lépni a terrorista cselekményekkel szemben. Az egyik legjelentősebb jogalkotási kötelezettség a tagállamok részéről a terrorizmus finanszírozásának megakadályozásához szükséges eszközök megteremtése. Mivel a terrorizmus finanszírozása szoros kötelékben áll a pénzmosással és hasonló jellegű bűncselekményekkel, így ezek közös, egymással összefüggő szabályozása indokolt.

1.2.4. Reagálás

Egy esetleges terrortámadás esetén a bekövetkezett károk lehető legkisebb mértékűre csökkentése, a következményeket enyhítése a cél. Mindezt meg lehet tenni már létező mechanizmusokkal, amik egyéb katasztrófaelhárító céllal jöttek létre.⁸⁴ Az információ gyors terjedéséhez nagyban hozzájárulhat a média, így hamar el lehet juttatni az illetékes szervekhez azokat az információkat, amelyek tartalmazzák cselekvési kötelezettségüket és további

⁸³ Az Európai Unió 2005. évi terrorizmusellenes stratégiája

⁸⁴ Az Európai Unió 2005. évi terrorizmusellenes stratégiája

segítségre is lehet számítani más, esetleg kívülálló szervezetektől, államoktól, minden rendelkezésre álló eszközt be kell vetni.⁸⁵ További eszköz a terrorizmusra való reagálásra a védekezési mechanizmusok minél magasabb szintre történő felfejlesztése, ami szintén alapulhat államok, szervezetek közötti információ megosztásban. A tagállamok megpróbálják felmérni a lehető legsúlyosabb eredményt, ami bekövetkezhet, és ehhez képest kialakítani a védekezést.⁸⁶ Az Unió együttérzését fejezi ki a terrorizmusnak áldozatul esett személyek és azok családja irányába. Az EU fontos szociális kötelezettségvállalása ezeknek a személyeknek az anyagi és egyéb támogatása, szolidaritást vállalni, valamint a harmadik országbeli uniós polgárok támogatása és védelmezése is kitűzött cél, illetve az EU harmadik országokban történő terrortámadások esetére a következmények kezelésére irányuló technikai és egyéb segítséget nyújt.⁸⁷

1.2.5. Következtetések

A stratégia 2005-ben született, ugyanakkor az Unió tisztában van vele, hogy folyamatos felülvizsgálata szükséges, ami az Európai Tanács félévente elvégezendő feladata. A legutóbbi jelentősebb és eredményesebb felülvizsgálat 2014-ben történt és a radikalizálódás a terrortoborzás elleni küzdelemre vonatkozó iránymutatásokat tartalmaz.⁸⁸ A Tanács 2015. február 9-én brüsszeli közleményében kinyilatkoztatta a jelenlegi állás szerinti legfontosabb stratégia céljait a terrorizmus elleni küzdelemmel kapcsolatban. Cél szorosabb kapcsolatokat kialakítani a kulcsfontosságú országokkal és szervezetekkel, mint Algéria, Egyiptom, Irak, Izrael, illetve az Arab Államok Ligája, az Afrikai Unió és az Iszlám Együttműködés Szervezete. Fontos további kapacitásépítési projektek és tevékenységek megvalósítása, fő cél a bűnüldözési és igazságügyi együttműködés megerősítése. Új eszközökkel kell fellépni a radikalizálódás és az erőszakos szélsőségek ellen, hangsúlyozni kell az alapvető emberi jogokat és ellenpropagandákat indítani, javítani kell a párbeszédet a különböző vallási és civil társadalmi csoportok között, további nemzetközi együttműködési módokat kell találni és a meglévőket erősíteni. Nagyon fontos a terrorizmus problémájával érintett személyek közötti megoldatlan

⁸⁵ Az Európai Unió 2005. évi terrorizmusellenes stratégiája

⁸⁶ Az Európai Unió 2005. évi terrorizmusellenes stratégiája

⁸⁷ Az Európai Unió 2005. évi terrorizmusellenes stratégiája

⁸⁸ <http://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/> (2015. 06. 12.)

konfliktusokra a válaszkeresés, a jelenlegi helyzet rendezése és a mögöttes tényezők kezelése a súlyosabb következmények előtt.⁸⁹

V. A magyar biztonság- és védelempolitika

1. A hazai biztonság- és védelempolitika alapjai

Mint ahogyan korábban láthattuk (II.2.) a biztonságnek nincs egységesen elfogadott fogalma, legáltalánosabb megközelítésben azt mondhatjuk, hogy a veszély és fenyegetés hiányát, illetve a veszély és a fenyegetés elhárításának képességét jelenti. Ugyanakkor fontos látnunk azt is, hogy az egyes államok, nemzetek, közösségek sok esetben egymástól eltérően látják egy-egy fenyegetés veszélyességét, azaz a biztonság kérdését is eltérően értelmezhetik. Ezen túlmenően a biztonság megteremtését nehezíti az is, hogy az utóbbi időszakban kibővült a biztonságpolitika szereplőinek köre, az államok és nemzetek mellett megjelentek a szövetségi rendszerek és nemzetközi szervezetek, illetve az ún. nem állami biztonságpolitikai szereplők is.⁹⁰ A védelempolitika, mint szakpolitika az adott ország védelmével, haderőinek fejlesztésével, valamint a védelmi szektor egészének működtetésével foglalkozik. E körben jelent meg a „hon védelme” fogalom is, amely 2001. szeptember 11-i terrorista támadást követően lényegesen kibővült és a legszélesebb értelemben vett biztonság megteremtését értjük alatta.

2. Magyarország biztonság- és védelempolitikája

A biztonság- és védelempolitika fogalmán belül a biztonságpolitika azon politikai célok, eszközök, stratégiák összessége, amelyek a biztonság megőrzésére, újrateremtésére, illetve a veszélyek elhárítására, csökkentésére, a kockázatok és kihívások kezelésére irányulnak, a védelempolitika pedig egy adott ország vagy szövetség védelmének, haderőinek fejlesztésével, a hadsereg és a védelmi szektor felépítésével, fejlesztésével foglalkozó szakpolitika.⁹¹

⁸⁹ <http://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2015/02/150209-council-conclusions-counter-terrorism/> (2015. 06. 12.)

⁹⁰ http://vtki.uni-nke.hu/uploads/media_items/kul-es-biztonsagpolitikai-agazat-2015-print.original.pdf (2015. 06. 09.)

⁹¹ http://vtki.uni-nke.hu/uploads/media_items/kul-es-biztonsagpolitikai-agazat-2015-print.original.pdf (2015. 06. 09.)

Magyarország biztonság- és védelempolitikájának alapjait a 94/1998. (XII. 29.) Országgyűlési határozat adja, valamint erre támaszkodva, illetve a NATO Stratégiai Koncepciójával és az EU Biztonsági Stratégiájával összhangban került kidolgozásra Magyarország nemzeti biztonsági stratégiája, amelyet a Kormány a 1035/2012. (II. 21.) Korm. határozattal hirdetett ki.

Hazánk biztonság- és védelempolitikájának célja, hogy szavatolja az ország függetlenségét, szuverén államiságát és területi épségét, valamint hozzájáruljon szövetségesei biztonságához, elősegítse az euroatlanti térség biztonságát, stabilitását.⁹² Az ország biztonságát három alapvető pillérre építi, így nemzeti önerejére, az euroatlanti integrációra és a nemzetközi együttműködésre. Az Országgyűlés gondoskodik a határozatából adódó feladatok teljesítéséhez szükséges feltételek biztosításáról, a Kormány felelős a nemzeti biztonsági stratégia és a nemzeti katonai stratégia kidolgozásáért.

2.1. A nemzeti biztonsági stratégia

Magyarország nemzeti biztonsági stratégiáját a Kormány a 1035/2012. (II. 21.) Korm. határozat mellékleteként fogadta el. A dokumentum rendeltetése, hogy meghatározza azokat a nemzeti célokat, feladatokat és átfogó kormányzati eszközöket, amelyekkel Magyarország a XXI. század elejének nemzetközi politikai, biztonsági rendszerében érvényesíteni tudja nemzeti biztonsági érdekeit.

A nemzeti biztonsági stratégia megvalósításához több eszköz igénybevételére van szükség. Fontos az aktív külpolitikai tevékenység, amelynek egyik meghatározó eszköze a Magyar Honvédség. Alapvető feladata, hogy az Alaptörvénnyel összhangban garantálja az ország biztonságát, valamint hozzájáruljon szövetségesei kollektív védelméhez. A feladatok teljes körű, hatékony ellátáshoz elengedhetetlen a megfelelő civil komponens megléte is. Fontos elemként jelenik meg az is, hogy az ország rendelkezzen erős felderítési és elhárító képességgel, rendvédelmi és válságkezelési intézményrendszerrel.

3. Országvédelem a biztonság- és védelempolitika tükrében

„Az országvédelem olyan komplex védelmi tevékenység, amely során az ország szuverenitása, szövetségi kötelezettségeinek teljesítése, valamint más válsághelyzetek kezelhetőségének

⁹² 94/1998. (XII. 29.) OGY. határozat 3. pontja

érdekében humán- és anyagi erőforrások tervezésére, felkészítésére, koncentrálására, szükség esetén mobilizálására irányul,”⁹³ azaz a felmerülő válsághelyzetek megoldására alkalmasnak kell lennie. Fontos, hogy ennek a rendszernek a megváltozott biztonsági környezetben úgy kell működnie, hogy képes legyen időben felismerni és értékelni az ország biztonságát veszélyeztető tényezőket, ennek alapján időben meghozni a válsághelyzetek megelőzéséhez, elhárításához szükséges döntéseket. Az országvédelem fogalmi körébe tartozik a honvédelem⁹⁴, a katasztrófavédelem⁹⁵ és a polgári védelem.⁹⁶

3.1. Az országvédelem központi szervei és védelmi feladataik

Az országvédelem központi irányítási hatáskörei megoszlanak az Országgyűlés, a köztársasági elnök, valamint a Kormány és a kormánytagok között, ez a hatalommegosztás követi a békeidejű struktúrát, de rendkívüli helyzetekben a hatáskör-elosztási szabályok változnak.⁹⁷

3.1.1. Az Országgyűlés

Az Országgyűlés jogkörei kiterjednek mind a békeidőszakra, mind pedig a különleges jogrend bevezetésének időszakára. Az Országgyűlés feladata Magyarország biztonság- és védelempolitikai alapelveinek megállapítása, a végrehajtás főbb irányinak és feltételeinek meghatározása. Az Országgyűlés dönt továbbá a hadiállapot kinyilvánításáról és a békekötés kérdéséről, rendkívüli állapot idején létrehozza a Honvédelmi Tanácsot, dönt a Magyar Honvédség külföldi alkalmazásáról, illetve az országon belüli alkalmazásáról. Az Országgyűlés honvédelemért felelős biztossága figyelemmel kíséri alapvető feladatainak megvalósítását, felkészültsége, felszereltsége színvonalát.

3.1.2. A köztársasági elnök

⁹³ Sági: i. m. 135-136. o. http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/nek/2004_3/07_sapi.pdf (2015. 06. 10.)

⁹⁴ Az ország függetlenségének, területi épségének, nemzetközi szerződésekben rögzített határainak, lakosságának és anyagi javainak védelmét értjük alatta.

⁹⁵ A katasztrófák kialakulásának megelőzését, a közvetlen veszély elhárítását, a károsító hatás csökkentését, az élet- és anyagi javak védelmét jelenti.

⁹⁶ Össztársadalmi feladat-, eszköz- és intézkedési rendszer, amelynek célja katasztrófa, fegyveres összeütközés esetén elsősorban a lakosság életének megóvása.

⁹⁷ http://vtki.uni-nke.hu/uploads/media_items/kul-es-biztonsagpolitikai-agazat-2015-print.original.pdf (2015. 06. 09.)

A köztársasági elnök a Honvédség főparancsnoka, jóváhagyja az ország fegyveres védelmének tervét, kinevezi és felmenti a Honvéd Vezérkar főnökét. Az Országgyűlés akadályoztatása esetén gyakorolja az Országgyűlés jogköreit.

3.1.3. A Kormány

A Kormány az országvédelem rendszerének központi eleme, meghatározza és összehangolja a honvédelemben közreműködő szervek honvédelmi feladatait. Szervezi a katasztrófák elleni védekezés irányítását és a végrehajtás összehangolását. Meghatározza a miniszterek és a védekezésben érintett állami szervek katasztrófavédelemmel kapcsolatos, valamint a fegyveres összeütközés időszakában végrehajtandó polgári védelmi feladatokat. A Kormány dönt a gazdaság mozgósításáról, a Magyar Honvédség készenléte fokozásáról. A Kormány a honvédelemért felelős miniszter útján irányítja a védelmi bizottságok honvédelmi és közvetlenül vagy a katasztrófák elleni védekezésért felelős miniszter útján a katasztrófavédelmi feladataik végrehajtását.

3.2. Az országvédelemben közreműködő szervek

3.2.1. A Magyar Honvédség

Az országvédelem katonai feladatainak végrehajtója, amely az ország egyedüli fegyveres ereje.⁹⁸ A Magyar Honvédség alapvető kötelessége az ország függetlenségének, területének, légterének, lakosságának és anyagi javainak külső támadással szembeni fegyveres védelme, valamint szövetségi és nemzetközi szerződésekből eredő egyéb katonai kötelezettségek teljesítése. A Magyar Honvédség közreműködik továbbá a nemzetközi terrorizmus elleni harc katonai feladatainak ellátásban.

3.2.2. A rendvédelmi szervek

A rendőrség állami, fegyveres rendvédelmi szerv, amelyet három egyenrangú és funkcionálisan önálló szerv együttesen alkot: az általános rendőrségi feladatok ellátására létrehozott általános

⁹⁸ Petrétei József: Magyarország alkotmányjoga II. Államszervezet. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2014. 396. o.

rendőri szerv, a belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési feladatot ellátó Nemzeti Védelmi szolgálat valamint a – témánk szempontjából kiemelt jelentőségű – Terrorelhárítási Központ (továbbiakban: TEK).⁹⁹ A TEK országos illetékességű, a rendészetért felelős miniszter irányítása alá tartozó központi költségvetési szerv, vezetését a főigazgató látja el.

A rendvédelmi szervek alapvető feladataik ellátása mellett, közreműködnek egyes országvédelmi feladatok ellátásában, támogatják a Magyar Honvédséget az egyes védelmi feladatok végrehajtásában, részt vesznek polgári védelmi feladatok ellátásában, együttműködnek a helyi védelmi igazgatás szerveivel a honvédelmi feladatok végrehajtása érdekében, továbbá kiemelkedő szerepe van a hivatásos katasztrófa védelmi szervezeteknek is.

A rendőrség az Alaptörvényben, és más jogszabályban meghatározott bűnmegelőzési, bűnüldözési, államigazgatási és rendészeti feladatkörében – többek között – Magyarország területén felderíti a terrorszervezeteket, megelőzi, felderíti, illetve elhárítja magánszemélyek, csoportok, szervezetek terrorcselekmény elkövetésére irányuló törekvéseit és megakadályozza azt, hogy bűncselekményt kövessenek el, valamint megakadályozza, hogy magánszemélyek, csoportok, szervezetek terrorszervezet működését anyagi források biztosításával vagy más módon elősegítsék.¹⁰⁰ A TEK ezeknek a feladatoknak az ellátása érdekében elemzi és értékeli Magyarország terrorfenyegetettségének helyzetét, szervezi és koordinálja a terrorcselekmények megelőzését és elhárítását végző szervek tevékenységét, személy- és létesítményvédelmi feladatokat lát el, együttműködik a hazai és külföldi titkosszolgálatokkal, terrorellenes szervezetekkel. Feladata továbbá a különösen veszélyes bűnelkövetők elfogása, szükség esetén a kritikus infrastruktúrák védelme, a biztonsági intézkedési tervek kidolgozása.¹⁰¹

VI. Különleges jogrend

Annak ellenére, hogy hazánk terrorfenyegetettsége nem magas, továbbra is korunk jelentős globális fenyegetése marad, így – ha közvetve is – veszélyt jelent Magyarország biztonságára és értékrendjére. Ebből következően fontosnak tartjuk röviden ismertetni egy esetleges terrortámadás esetén irányadó jogszabályi rendelkezéseket.

⁹⁹ *Petrétei*: i. m. 406. o.

¹⁰⁰ 1994. évi XXXIV. törvény 1. § (2) bekezdés 15. pont

¹⁰¹ Ld. bővebben: 1994. évi XXXIV. törvény 7/E. §, valamint 295/2010. (XII. 22.) Korm. rendelet a terrorizmust elhárító szerv kijelöléséről és feladatai ellátásának részletes szabályairól 3. §

1. A szükségállapot

Az Alaptörvény rögzíti, hogy az Országgyűlés szükségállapotot hirdet ki „a törvényes rend megdöntésére vagy a hatalom kizárólagos megszerzésére irányuló fegyveres cselekmények, továbbá az élet- és vagyonbiztonságot tömeges méretekben veszélyeztető, fegyveresen vagy felfegyverkezve elkövetett súlyos, erőszakos cselekmények esetén”.¹⁰² A szükségállapot az ország területén belül, vagy a belső működésre kiható veszélyek, így az állam működését, a lakosság élet- és vagyonbiztonságát fenyegető cselekmények, így egy esetleges terrortámadás bekövetkezésekor kialakuló veszélyek kezelését szolgáló különleges jogrend.

A szükségállapot kihirdetéséhez az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges,¹⁰³ azonban ha az Országgyűlés a döntés meghozatalában akadályoztatva van, a köztársasági elnök jogosult ennek kihirdetésére.¹⁰⁴ Szükségállapot idején rendkívüli intézkedéseket a köztársasági elnök vezethet be, rendeleti úton, azaz elnöki rendeleti kormányzás valósul meg, amely során – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat.¹⁰⁵ A bevezetett rendkívüli intézkedések a szükségállapot megszűnéséig, de legfeljebb 30 napig maradnak hatályban, kivéve, ha az Országgyűlés – akadályoztatása esetén az Országgyűlés honvédelmi ügyekkel foglalkozó bizottsága – meghosszabbítja.¹⁰⁶

Szükségállapot idején a kialakult helyzet kezelése elsősorban a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok feladata, azonban ezeknek a szerveknek az alkalmazása nem elegendő az Alaptörvény lehetőséget biztosít a Magyar Honvédség ez irányú felhasználására is, amelyről az Országgyűlés – akadályoztatása esetén a köztársasági elnök – dönt.¹⁰⁷ Az Alaptörvény e cikkelye teljes összhangban van a rendőrség feladatainak meghatározásával, ugyanis az alapvető kötelezettségein túl (a bűncselekmények megakadályozása, felderítése, a közbiztonság, a közrend, az államhatár védelme, stb.) a különleges jogrend (így a szükségállapot) esetén hatáskörébe utalt rendvédelmi feladatokat is ellát.¹⁰⁸

¹⁰² Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 48. cikk (1) bekezdés b) pont

¹⁰³ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 48. cikk (2) bekezdés

¹⁰⁴ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 48. cikk (3) bekezdés

¹⁰⁵ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 50. cikk (3) bekezdés

¹⁰⁶ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 50. cikk (5)-(6) bekezdés

¹⁰⁷ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 50. cikk (1)-(2) bekezdés

¹⁰⁸ Szabó Csaba – Horváth László: Magyarország Alaptörvényének és a Magyar Köztársaság Alkotmányának összevetése a különleges jogrend vonatkozásában. Hadmérnök 2012/2. sz. 399. o.
http://hadmernok.hu/2012_2_szabo_horvath.pdf (2015.06.15.)

2. A megelőző védelmi helyzet

Megelőző védelmi helyzetet az Országgyűlés külső fegyveres támadás veszélye esetén vagy szövetségi kötelezettség teljesítése érdekében meghatározott időre hirdethet ki, ezzel egyidejűleg felhatalmazza a Kormányt sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések bevezetésére.”¹⁰⁹ A Kormány a kihirdetés kezdeményezését követően a közigazgatás, a Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek működését érintő törvényektől eltérő intézkedéseket vezethet be,¹¹⁰ többek között elrendelhetni speciális terrorelhárító intézkedések bevezetését.¹¹¹ Megelőző védelmi helyzet kihirdetéséhez, meghosszabbításához a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges,¹¹² az így bevezetett intézkedések hatálya az Országgyűlés megelőző védelmi helyzet kihirdetésére vonatkozó döntéséig, de legfeljebb hatvan napig tart,¹¹³ a Kormány rendelete a megelőző védelmi helyzet megszűnésével hatályát veszti.¹¹⁴

3. A váratlan támadás

A Kormány külső fegyveres csoportoknak Magyarország területére történő váratlan betörése esetén a támadás elhárítására, Magyarország területének a honi és szövetséges légvédelmi és repülő készségi erőkkel való oltalmazására, a törvényes rend, az élet- és vagyonbiztonság, a közrend és a közbiztonság védelme érdekében a szükségállapot vagy a rendkívüli állapot kihirdetésére vonatkozó döntésig a támadással arányos és arra felkészített erőkkel azonnal intézkedni köteles.¹¹⁵ A Kormány sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedéseket vezethet be, rendeletet alkothat, egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat.¹¹⁶ A Kormány így meghozott rendelete a váratlan támadás megszűnésével hatályát veszti,¹¹⁷ meghosszabbítására – ellentétben a többi különleges jogrendi időszakban meghozott rendelettel – nincs lehetőség.

¹⁰⁹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 51. cikk (1) bekezdés

¹¹⁰ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 51. cikk (3) bekezdés

¹¹¹ 2011. évi CXIII. törvény 79. § k) pont

¹¹² Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 51. cikk (2) bekezdés

¹¹³ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 51. cikk (3) bekezdés

¹¹⁴ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 51. cikk (5) bekezdés

¹¹⁵ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 52. cikk (1) bekezdés

¹¹⁶ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 52. cikk (3) bekezdés

¹¹⁷ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 52. cikk (4) bekezdés

4. A különleges jogrend célja

A különleges jogrend alkalmazásának célja az állam működését, az állampolgárok élet- és vagyonbiztonságát veszélyeztető, a normál (béke-) időszak jogszabályi környezetben és környezettel nem biztosítható védelmi feladatok végrehajtásának, vagy a végrehajtásra való időbeni felkészülés feltételeinek biztosítása, amely cél elérésének eljárásjogi kereteit biztosítják a különleges jogrendben alkalmazható rendkívüli intézkedések, amelyek egyaránt kiterjednek az államszervezet működési területeire, valamint az állampolgárok alapvető jogait és kötelezettségeit érintő területekre is.¹¹⁸ Összegzésként elmondhatjuk, hogy a különleges jogrend intézményrendszerébe tartozó szükségállapot, valamint megelőző védelmi helyzet és váratlan támadás szabályozása megfelelő alkotmányos alapokat teremtettek egy esetleges terrortámadás során felmerülő problémák kezelésére.

¹¹⁸ Lakatos László: A különleges jogrend és a honvédelem szabályozása. MTA Law Working Papers 2014/49. sz. 9-10. o. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_49_Lakatos.pdf (2015.06.15.)